OSMANLILARDA
SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS
I

PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ • PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ • YARD. DOÇ. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN • PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. M. HÜSREV SUBAŞI • PROF. DR. AHMET AĞIRAKÇA
DR. MAHMUT TOKAÇ • DR. NECDET OKUMUŞ
PROF. DR. HAYRETTİN KARA • PROF. DR. NİL SARI
PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT • YARD. DOÇ. DR. ARİF BİLGİN
DOÇ. DR. HANZADE DOĞAN • DR. ENES GÜL
DR. YASİN YILMAZ • DOÇ. DR. BİLAL KEMİKLİ
PROF. DR. OSMAN ÇETİN • PROF. DR. MEFAİL HIZLI
DOÇ. DR. M. ASIM YEDİYILDIZ • DOÇ. DR. TAHSİN ÖZCAN
DOÇ. DR. ZUHAL ÖZAYDIN • YARD. DOÇ. DR. RECEP AHISHALI

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ - DR. NECDET YILMAZ

Biofarma

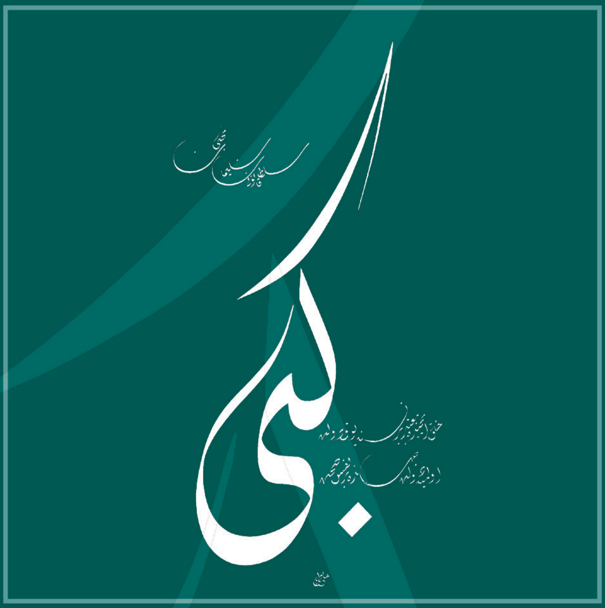

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
Kanuni Sultan Süleyman

Hat: Ali Toy

OSMANLILARDA SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS
I

OSMANLILARDA SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS
I

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ • DR. NECDET YILMAZ

Biofarma

OSMANLILARDA SAĞLIK I

HEALTH IN THE OTTOMAN I

Proje Yönetimi, Resim Araştırma ve Temin
Dr. Coşkun Yılmaz / Dr. Necdet Yılmaz

İngilizce Çeviri
Jane Louise Kandur

İngilizce Kontrol
Prof. Dr. Sabahattin Aydın

Tashih, İmlâ ve Dipnot Yöntemi
Prof. Dr. Hasan Aksoy

Kaynakça Tashih ve Kontrol
Abdülkadir Şenel

Son Tashih
Dr. Bilal Pehlivan / Dr. M. Rahim Ertekin

Sanat Yönetmeni
Özkul Eren

Fotoğraf Çekimi
İsmail Küçük / Suphi Darıcalı

Fotoğraf Seçimi
Salim Güleryüz / Suphi Darıcalı / Tunç Demir

Yapım ve Renk Ayrımı
Ekol Grafik

Tasarım
ATM Prodüksiyon

Uygulama
Selim Akyüz

Baskı ve Cilt
Esen Ofset

ISBN
975-00993-0-3 (Takım)
975-00993-1-1 (1. Cilt) 975-00993-2-X (2. Cilt)

Bu kitapta yayımlanan yazı ve resimlerin bütün hakları saklıdır; tamamı veya bir bölümü, editörlerden izin alınmadan fotokopi, elekronik, mekanik veya başka bir yolla basılamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş.
Akpınar Mah. Fatih Cad. No: 2
34885 Samandıra-Kartal / İSTANBUL
Tel: (0216) 398 10 63 Faks: (0216) 398 00 15
www.biofarma.com.tr

İstanbul 2006

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

BAŞKAN
CHIEF
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ

ÜYELER
MEMBERS
PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET AĞIRAKÇA
PROF. DR. AHMET ZEKİ ŞENGİL
PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT
YARD. DOÇ. DR. ARİF BİLGİN
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ
PROF. DR. CEVDET KÜÇÜK
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. FERİDUN EMECEN
YARD. DOÇ. DR. FİKRET SARICAOĞLU
DR. HİDAYET NUHOĞLU
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSMAİL ERÜNSAL
PROF. DR. MUSTAFA UZUN
DR. NECDET YILMAZ
DR. NEVZAT KAYA
PROF. DR. NİL SARI
DR. ÖNDER BAYIR
YARD. DOÇ. DR. RECEP AHISHALI
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN

Sıralama isimlerin ilk harflerine göre yapılmıştır.

TAKDİM

PREFACE

PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
Yayın Kurulu Başkanı / *Chief of the Editorial Board*

In Turkey we are greatly privileged to have inherited a wealth and variety of archival documents from the Ottoman state; such a treasure has fallen to no other state, neither in the East nor in the West. Of the nearly 250 states and dynasties that emerged in the Islamic world only the Ottoman State left behind a significant number of authentic archival materials.

It is not possible to say or think that mere coincidence caused such a dynamic state, a state that entered many wars, experienced victories, and sometimes defeat, often even putting itself at risk, to gather such a rich collection of material to leave to future generations.

The preservation, classification and development of a system that allowed, from the very start, for documents and record books to be found speedily, the sending of orders to central and provincial authorities demanding the preservation of documents and the fact that archival materials were seen as an important resource, indicated in the fact that the central archives was called the Hazine-i Evrak (Document Treasury), are all results of a conscious decision.

The archives, which has until now benefited us academically in a reliable, but limited way, will be a source of great academic developments and the Turks will make many contributions to the modern world, not only in the fields of political and military history, but also in social, scientific and medical studies.

Osmanlı Devleti'nden günümüze, Doğu'da ve Batı'da başka hiçbir devlete nasip olmayan zenginlikte ve çeşitlilikte arşiv belgesinin intikal etmiş olması büyük bir ayrıcalıktır. İslâm dünyasında ortaya çıkmış 250 civarındaki devlet ve hanedanın hiç birisinden hatırı sayılır özgün arşiv malzemesi intikal etmemiş, bunun tek istisnası Osmanlı olmuştur.

Böylesine hareketli, pek çok savaşlar ve zaferler yaşamış, bazı yenilgilere uğrayıp hayatî tehlikeler atlatmış bir devletin bu kadar zengin malzemeyi bir tesadüf sonucu biriktirdiğini ve bugüne intikalini sağladığını düşünmek ve söylemek mümkün değildir.

Daha başlangıçtan itibaren evrak ve defterlerin muhafazası, tasnifi, lazım olduğunda süratle bulunması konusunda sistem oluşturulmuş, merkez ve taşra yetkililerine emirler gönderilerek evrakın muhafazasının istenmesi ve arşiv malzemesinin bir hazine olarak görülüp bulunduğu mekâna "Hazîne-i Evrak" adının verilmesi şuurlu bir davranışın sonucu olmuştur.

Şimdiye kadar bilimsel anlamda sağlıklı olarak sınırlı ölçüde yararlandığımız bu arşivin ileride büyük ilmî gelişmelere temel teşkil etmesi ve Türklerin sadece siyasî ve askerî alanda değil sosyal, fen ve tıp bilimlerinde de medeniyet âlemine çok şeyler kazandırmalarının anlaşılması bu değerli hazine sayesinde olacaktır.

This work attempts to put forward the developments and accomplishments of the Ottomans that were recorded in the field of medical science. It would be appropriate to examine a few aspects of this work, which was produced by a team of scholars who are experts in many different fields.

Despite there being many excellent examples in the West today, in Turkey there have been very few successful examples of a project that was the result of team work. At this time of intense cooperation with the European Union, we should make an effort to produce well-researched, realistic team projects in every field; these projects will not only be used by and inform the academic world in Turkey, but they will be of benefit to the international academic world. There is no doubt that we should inoculate the idea of team work in our children while they are still in primary school; thus in this era when professionalism has gained such importance, we will delve deeper into our own fields, we will become aware of the ideas of others, we will know how to share our work, and team work will produce important results that allow us to publish many greater works as a result of our research. Having seen the wonderful team efforts that have been produced in the West using Turkish archives and library materials, if we were to make a comparison, we would have to ask ourselves why, if we have flour, sugar, butter and good chefs, then why can we not make a decent helva? There are many collective works that have been produced in the West concerning the Middle East and the Ottomans, books that have been written under the guidance of one or more editors, with articles written by academics in their specialized subjects; there are even catalogues of such works. This is something that must be applauded. Such successful publications have begun to be produced in Turkey. The work that you are holding in your hand is very important as a wonderful example of a publication that has been prepared in this way.

This work is the product of team work, in the literal sense. A large team of 40 people painstakenly searched the archives and libraries, among them the Presidential Ottoman Archives (Başbakanlık Osmanlı Arşivi – BOA), the Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi – TSMA) and the İstanbul Court Records Archives (İstanbul Şer'iye Sicilleri Arşivi – İŞSA), identifying around 10,000 documents, and then making slides and photocopies of these. In this work only about 1,000 documents have been reproduced. If we take into consideration that 10,000 documents have been collected concerning the history of Ottoman medicine and that these documents, from almost every area, predate the 19th century, we are better able to unders-

Bu eser ile Osmanlı'nın tıp alanında kaydettiği gelişmeler ve başarıları belgeleri ve değerlendirmeleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zengin bir ekibin kapsamlı çalışmasıyla gerçekleştirdiği bu çalışma üzerinde birkaç yönüyle durulması yerinde olur.

Günümüzde Batı'da çok değişik alanlarda mükemmel örnekleri olan, bir proje çerçevesinde takım çalışmasının ülkemizde hala çok az başarılı örneği bulunmaktadır. Avrupa Birliği ile yoğun işbirliği içerisinde bulunduğumuz bu dönemde bilimin her alanında kapsamlı ve gerçekçi projeler ile ekip çalışmasının mükemmel örneklerini verip, bu çalışmaları kalıcı eserlerle sadece Türkiye'ye değil dünya ilim âlemine duyurma ve ulaştırmayı başarmamız gerekir. Şüphesiz bu takım çalışması ruhunu daha ilkokuldan itibaren gençlere aşılamamız, böylece uzmanlaşmanın çok önem kazandığı çağımızda bizim de kendi alanında derinleşmiş, başkalarıyla fikirlerini, çalışmalarını paylaşmasını bilen, ortak çalışma sonunda önemli sonuçlar ve dev eserler ortaya koyabilecek araştırmacılarımızın sayısını arttırmamız gerekecektir. Batı'da, Türk arşiv ve kütüphane malzemesini kullanarak mükemmel ekip çalışması ile gerçekleştirilen eserleri görünce, bir mukayese yapıp, unumuz, şekerimiz, yağımız ve iyi aşçılarımız olduğu halde neden helva yapamıyoruz sorusunu sıkça kendi kendimize soruyoruz. Batı'da Ortadoğu ve Osmanlı üzerine yapılan kollektif kitaplar, yani bir, iki veya üç editörün başkanlığında konunun uzmanı bilim adamlarına yazdırılan makalelerden oluşan çalışmalar o kadar çok ki, bunların katalogları bulunmaktadır. Bu kutlanması gereken bir başarıdır. Türkiye'de de bu tür çalışmaların bazı başarılı örnekleri görülmeye başlanmıştır. Elimizde tuttuğumuz bu eser bu usulde hazırlanmış kendi alanında başarılı bir örnek olduğu için çok önemlidir.

Bu eser gerçek manada bir takım çalışmasının mahsulüdür. Kırk kişilik geniş bir kadro tarafından uzun süre Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İŞSA) başta olmak üzere belli başlı arşiv ve kütüphaneler taranarak milyonlarca belge arasından doğrudan doğruya sağlıkla ilgili 10.000 civarında doküman tespit edilip dia ve fotokopileri alınmıştır. Bunlardan ikinci ciltte yalnızca 1.000 civarında belge neşredilmiştir. Sadece Osmanlı tıp tarihine ait 10.000 doküman toplanması ve bunların, belgelerin hemen her alanda arttığı XIX. yüzyıl öncesine ait olduğu düşünülürse bu projenin kapsamı daha iyi anlaşılır. Belgeler önce Latin harflerine çevrilmiş, büyük bir gayretle noktalama işaretleri konulup imlâ birliği sağlanmıştır.

tand the scope of this project. First the documents were transcribed into Latin letters, and then great effort was made to create unity in the orthography.

It is important to stress that the team that produced this work all came from different disciplines. The publication, writing, translation and editing groups were made up of academics working in various fields, such as medical historians, and civilization, organizational, cultural, literary, social and political historians, as well as experts in modern medicine. The project has gained an interdisciplinary character due to the wealth of participants.

This project began with systematic research into medical history carried out by the late Professor S. Ünver and F. Nafiz Uzluk during the Republican period, and was continued by researchers and academics in individual articles and various theses that were written in nearly every field of medical history. However, as the medical historians have acknowledged with great appreciation, this work will lead to great developments in the study of Ottoman medical history. The archival documents are the most important resources for Ottoman medical history, but to benefit from them one must have a degree of knowledge about Ottoman diplomatics, Ottoman writing styles and historical methodology.

Although many of the documents are located in İstanbul, the fact that a portion are located in other cities has made it difficult for both Turkish and foreign researchers to benefit from them. This work presents the results of an in-depth study carried out by a large team of experts on archival documents dated before the middle of the 18th century. Moreover, the translation of documents and articles into English has made this work easier to use than the original Ottoman medical sources.

Another contribution made by this work to medical history and academia is that in the first section 23 articles concerned with medical history are to be found. Articles that are the result of research carried out by academics expert in their fields can be read in the second section; this section acts as an introduction for those who are interested in carrying out further research in this field. The main subjects of these articles are the sources of Ottoman medicine, the herbs they used, their equipment and instruments, evaluations of the records, fatwas and the foundation records, medical sciences in Ottoman institutes, medical education and the Turcification of the medical language, the foundations that provided health care and an evaluation of literature concerned with these matters.

Kitaba emeği geçen ekibin farklı bilimsel alanlara mensup olmaları da vurgulanması gereken bir husustur. Yayın, yazı, çeviri ve kontrol grubu tıp tarihi mütehassısları, medeniyet, teşkilat, kültür, edebiyat, sosyal ve siyasî tarih gibi Osmanlı tarihinin değişik konularında uzmanlar ile günümüz tıbbının farklı alanlarında çalışan akademisyenlerinden oluşmaktadır. Projeye katılımdaki bu zenginlik esere interdisipliner bir mahiyet kazandırmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Tıp tarihi araştırmaları Merhum Prof. S. Ünver ve F. Nafiz Uzluk'un gayretleriyle sistemli bir şekilde başlamış, daha sonra birçok araştırmacı ve akademisyen tıp tarihinin hemen her alanında müstakil makaleler yazmış, çeşitli tezler yapmışlardır. Ancak, tıp tarihçilerinin de büyük bir takdirle ifade ettikleri gibi, bu eserle Osmanlı tıp tarihi araştırmalarında büyük bir gelişme yaşanacaktır. Çünkü, arşiv vesikaları Osmanlı tıbbının en önemli, fakat istifade etmek için bir ölçüde Osmanlı diplomatikası, Osmanlıca yazı türleri ve tarih metodoloji bilgisi gerektiren kaynaklarındandır. Arşiv vesikalarının büyük çoğunluğu İstanbul'da olmakla birlikte bir kısmının başka şehirlerde bulunması yerli ve yabancı araştırmacının bunlardan istifade etmesini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmayla, XVIII. yüzyılın ortalarına kadarki zaman dilimine ait arşiv belgeleri, sahasında uzman geniş bir kadronun ciddî bir emek ve mesaisi neticesinde istifadeye sunulmuştur. Ayrıca belge ve makalelerin İngilizce özetlerinin hazırlanmasıyla araştırmacıların Osmanlı tıbbının kaynaklarından daha kolay yararlanmaları sağlanmıştır.

Eserin bilim alemine ve tıp tarihine ilgi duyanlara sağladığı bir diğer katkı ise, birinci ciltte tıp tarihine dair 23 makalenin yer almasıdır. Alanlarında uzman bilim adamları tarafından kaleme alınan bu araştırmalar ikinci ciltte metinleri okuyacak ve istifade edecek kimseler için adeta bir giriş niteliğindedir. Bu makalelerde, Osmanlı tıbbının kaynakları, kullanılan bitkiler, alet ve edevat, tıp tarihi kaynağı olarak siciller, fetvalar, vakfiyelerin değerlendirilmesi, çeşitli Osmanlı kurumlarında tıp, tıp eğitimi ve tıp dilinin Türkçeleşmesi, Osmanlı'da sağlık hizmeti veren kurumlar ve bu konudaki literatür değerlendirilen başlıca konular olmuştur.

Bu eser değerlendirilirken unutulmaması gereken bir yön ise konuyla ilgili yüzlerce özgün görsel malzemenin münasip yerlerde okuyucuya sunulmasıdır. Sanat ve tarihî değeri yüksek bu görsel materyalin büyük bir kısmı konuyla ilgili birinci dereceden kaynak kabul

One thing that must not be forgotten when evaluating this work is that hundreds of original visual materials have been presented in a form that is easy for the reader to use. Many of these materials, which are an art form in their own right, can be considered to be primary sources. These visual materials, attained with a great expenditure of effort on the part of the editors, garnered from many different libraries, museums, centers and private archives, not only give the work an added depth, but also add an extra level of interest to the work.

A matter which gave us great joy and hope for the future was that Dr. Coşkun Yılmaz and Dr. Necdet Yılmaz were able to find sponsorship for a project that was both achievable and realistic. Actually, supporting knowledge, arts and culture is not something that is foreign to us. In the Ottoman state, supporting science and culture was such a widespread tradition that the palace court, led by the Sultan, acted as patrons of the arts and sciences; it was due to this group of people that so much progress was made in the sciences, literature and art. This was not only true in İstanbul; it was a well-established tradition in many cities of both the European part of the Empire and in Anatolia. Later, while the Turkish nation was struggling to exist and stay on its feet, this tradition, naturally, was neglected; but it is clear that this is a characteristic of our nation and that it has begun to make its presence felt once again. It is our heartfelt wish that this tradition will be supported ideologically and become institutionalized.

We congratulate not only the architects of this project, the Dr. C. Yılmaz and Dr. N. Yılmaz, but also all the academics who have contributed to this work with their articles, those who painstakingly collected the thousands of records, one by one, who read them, and those who translated them into English; moreover, we are deeply indebted to the noble generosity of the patron of science and arts, the General Manager of Biofarma İlâç A.Ş., İsmail Öncel.

Consequently, a work has been produced which was planned with great care, from the intricate design of the lay-out to the cover; we hope that it will meet with acclaim. It is our great hope that those who made an effort and those who supported this work, i.e. people who consider that a breath of good health is equal to great power, who are aware of this greatest of blessings, will remain in good health for ever.

I sincerely hope that additional volumes of this very significant work will be published in the near future.

edilebilecek belge niteliğindedir. Tamamı editörler tarafından pekçok kütüphane, müze, merkez ve özel arşivlerden büyük gayretler sarfedilerek temin edilen bu malzeme esere ayrı bir derinlik kazandırmakta, estetik açıdan da okuyucuyu monotonluktan kurtarmaktadır.

Çok sevindirici ve gelecek açısından bizleri ümitlendiren bir husus ise Dr. Coşkun Yılmaz ve Dr. Necdet Yılmaz'ın ayakları yere basan inandırıcı ve gerçekçi projeye sponsor bulmalarıdır. Aslında ilme, sanata ve kültüre sahip çıkma bizim yabancı olduğumuz bir husus değildir. Osmanlı'da bilim ve sanata sahip çıkma öylesine yaygın bir gelenek idi ki başta padişah olmak üzere saray muhiti birer hâmi idiler, o sayede de ilimde, edebiyatta, sanatta büyük hamleler gerçekleşmiş idi. Bu sadece İstanbul'da değil Anadolu ve Rumeli'de pek çok şehirde de yerleşmiş bir uygulama idi. Daha sonra Türk'ün var olmak ve ayakta durabilmek mücadelesi verdiği dönemlerde tabii olarak bu aksadı, ama görüyoruz ki milletimizin karekterinde olan bu duygu yeniden canlanmaya başlamıştır. Temennimiz bu desteklerin ideolojiden uzak olması ve kurumsallaşmasıdır.

Bu projenin mimarı olan iki değerli araştırmacı Dr. C. Yılmaz ve Dr. N. Yılmaz'ı, ayrıca makaleleri ile esere büyük değer katan bilim adamlarımızı, özellikle de binlerce belgenin tek tek toplanması, okunması, özetlerinin İngilizce'ye çevirilmesinde değerli katkıları olan araştırmacıları tebrik ve takdirle anarken, bütün bunların ötesinde asil ve tebcile layık bir cömertlikle bu projeye bütünüyle destek veren ilim ve sanat hâmisi Biofarma İlâç Sanayii ve Ticaret A.Ş. Genel Müdürü İsmail Öncel Beyefendi'yi takdirle kutlarız.

Neticede, proje safhasından planlamaya, muhtevanın hazırlanmasından tasarım, baskı ve cildine varıncaya kadar her aşaması titizlikle takip edilen ve takdirle karşılanacağı ümit edilen bir eser ortaya çıktı. Temennimiz emeği geçenlerin, destek olanların, kısacası "bir nefes sıhhati" bir devlete yeğ tutup, en büyük nimet bilenlerin daim sıhhat üzere olmalarıdır.

Bu muhalled eserin, sonraki ciltlerinin yayınlanmasını samimiyetle temenni ederiz.

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

17
ÖNSÖZ
INTRODUCTION

21
İMLÂ ESASLARI, BİBLİYOGRAFYA, KİTAP ADLARI, DİPNOT VE DİZİNİN TANZİMİ
NOTES ABOUT ORTHOGRAPHICAL STANDARDS, BIBLIOGRAPHY, FOOTNOTES, RESOURCES AND INDEX

23
KISALTMALAR
ABBREVIATIONS

27
MODERN TIP PENCERESİNDEN OSMANLI TIP ANLAYIŞINA BAKIŞ
A BRIEF EXAMINATION OF THE MEDICAL CONCEPTS OF THE OTTOMANS FROM THE POINT OF VIEW OF MODERN MEDICINE
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN

41
OSMANLI HASTAHANE YÖNETMELİKLERİ: VAKFİYELERDE OSMANLI DÂRÜŞŞİFÂLARI
HOSPITALS IN OTTOMAN FOUNDATION (VAKIF) DEEDS
DR. COŞKUN YILMAZ – DR. NECDET YILMAZ

65
TIP DİLİNİN TÜRKÇELEŞMESİ MESELESİ
THE DEVELOPMENT OF TURKISH MEDICAL TERMINOLOGY
PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU

77
OSMANLI TIBBINDA GÜL
THE ROSE IN OTTOMAN MEDICINE
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ

85
OSMANLI HEKİMBAŞILARI VE HASSA HEKİMLERİ
OTTOMAN CHIEF PHYSICIANS AND PALACE DOCTORS
YARD. DOÇ. DR. ERHAN AFYONCU

99
OSMANLI ORDUSUNDA SAĞLIK HİZMETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
A GENERAL OVERVIEW OF HEALTH SERVICES IN THE OTTOMAN ARMY
PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN

111
OSMANLI BAHRİYESİNDE SAĞLIK HİZMETLERİ
MEDICAL SERVICES IN THE OTTOMAN NAVY
PROF. DR. İDRİS BOSTAN

117
TÜRK HAT SANATINDA SAĞLIK
THE ISSUE OF HEALTH IN TURKISH CALLIGRAPHY
PROF. DR. M. HÜSREV SUBAŞI

133
OSMANLI TIBBININ KAYNAKLARI
THE RESOURCES OF OTTOMAN MEDICINE
PROF. DR. AHMET AĞIRAKÇA

165
OSMANLI DÖNEMİ TÜRKÇE TIP YAZMALARI
TURKISH MEDICAL MANUSCRIPTS OF THE OTTOMAN PERIOD
DR. MAHMUT TOKAÇ

187
OSMANLI DÖNEMİ ARAPÇA TIP YAZMALARI
ARABIC MEDICAL MANUSCRIPTS OF THE OTTOMAN PERIOD
DR. NECDET OKUMUŞ

197
OSMANLI'NIN MAHALLE SAKİNLERİ: MECNUNLAR, DELİLER VE ÖLÜLER
INHABITANTS OF OTTOMAN RESIDENDIAL AREAS: THE INSANE, THE CRAZY AND THE DEAD
PROF. DR. HAYRETTİN KARA

207
OSMANLI HEKİMLİĞİNDE TIP AHLÂKI
MEDICAL ETHICS IN THE OTTOMAN
PROF. DR. Nil SARI

237
OSMANLI DEVLETİ'NDE TIP EĞİTİMİ
MEDICAL EDUCATION IN THE OTTOMAN STATE
PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT

247
OSMANLI DÖNEMİNDE İLÂÇ YAPIMINDA KULLANILAN TIBBÎ BİTKİLER
THE HERBS USED TO MAKE MEDICINE IN THE OTTOMAN PERIOD
YARD. DOÇ. DR. ARİF BİLGİN

265
OSMANLI'DA SERBEST HEKİMLİK YAPAN ESNAF TABİP
PRIVATE MEDICAL PRACTICE IN THE OTTOMAN PERIOD
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ – DOÇ. DR. HANZADE DOĞAN

273
DÂRÜŞŞİFÂ NÂF-İ NÂS-I CİHÂN: OSMANLI SULTAN DÂRÜŞŞİFÂLARI
THE OTTOMAN SULTAN HOSPITALS
DR. ENES GÜL

285
SÜLEYMANİYE DÂRÜŞŞİFÂSI VE TIP MEDRESESİ
THE SÜLEYMANİYE HOSPITAL AND MEDICAL SCHOOL
DR. YASİN YILMAZ

299
DİVAN ŞİİRİNDE SAĞLIK
HEALTH IN DIVAN POETRY
DOÇ. DR. BİLAL KEMİKLİ

321
OSMANLI KADI SİCİLLERİNİN TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARINDAKİ ÖNEMİ
THE IMPORTANCE OF OTTOMAN COURT RECORDS IN MEDICAL HISTORY RESEARCH
PROF. DR. OSMAN ÇETİN – PROF. DR. MEFAİL HIZLI
DOÇ. DR. M. ASIM YEDİYILDIZ

335
HUKUK VE TIP:
FETVALARA GÖRE OSMANLI TOPLUMUNDA HASTA-DOKTOR İLİŞKİLERİ
THE LAW AND MEDICINE:
PATIENT-PHYSICIAN RELATIONS IN OTTOMAN SOCIETY ACCORDING TO FATWAS
DOÇ. DR. TAHSİN ÖZCAN

343
EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ'NE GÖRE OSMANLILARDA SAĞLIK HAYATI
QUOTATIONS TAKEN FROM SEYAHATNAME CONCERNING HEALTH IN THE OTTOMANS
DR. NECDET YILMAZ – DR. COŞKUN YILMAZ

361
OSMANLI TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEÇME BİBLİYOGRAFYASI
A STUDY OF WORKS CONCERNED WITH OTTOMAN MEDICAL HISTORY
DOÇ. DR. ZUHAL ÖZAYDIN – DR. NECDET YILMAZ

381
DİZİN
INDEX
YARD. DOÇ. DR. RECEP AHISHALI

ÖNSÖZ

INTRODUCTION

DR. COŞKUN YILMAZ – DR. NECDET YILMAZ
Proje Yöneticisi - Editör / *Project Manager - Editor*

The first nucleus of "Health in the Ottomans" took shape in the beginning of 2000. The project was initiated with the intention to present to modern day readers the historical experience that the Ottomans, with their great and individual civilization, had accumulated, experience that included a number of different activities, with scientific studies taking the lead. It is our desire to share this knowledge with a wider audience. While carrying out the research for this project, it became clear that the earlier analyses of Ottoman medical history had adopted a general approach to Ottoman medicine which perceived it as being an activity of the minorities and one in which the Ottomans did not have much role. Such an incorrect understanding of Ottoman society played an important role in earlier studies; in the preparation of this work, the idea that the Ottoman experience, like every historical experience, can make serious contributions to modern medicine came to the fore.

There is no doubt that academic research must be carried out and sources must be produced in order to attain effective and long-lasting results when determining the validity of hypotheses. For other studies to be carried out in a reliable manner these activities should be given priority. Otherwise such works will always be condemned as being deficient in some way.

This book, which consists of two volumes, is the first product of an academic publication series that has been prepared with such an approach. Our aim is, as far as means allow, to ensure the continuation of this publication in different environments and to bring to life the other stages of the project.

"Osmanlılarda Sağlık" projesinin ilk nüvesi 2000 yılının başlarında oluştu. Proje, Osmanlı gibi dünya tarihinde kendisine özgü büyük bir medeniyet oluşturmuş bir devletin sağlık alanındaki birikimini, başta bilimsel çalışmalar olmak üzere, farklı etkinliklerle, geniş kitlelerle paylaşmak ve bu tarihî tecrübeyi günümüz insanının dikkatine sunmak amacıyla hazırlanmıştı. Bu hazırlıkta, Osmanlı tıp tarihiyle ilgili araştırmaların muhtevası, Osmanlı tıbbını bir tür "azınlık unsurların tıbbı" gibi görme ve bu alanda "Osmanlılar'ın bir varlık gösteremedikleri" yönündeki tartışmalar etkili olmuştu. Konuyla ilgili çalışmaların, Osmanlı medeniyet tarihinin anlaşılmasında önemli rol oynayacağı, Osmanlı tecrübesinin, her tarihî tecrübe gibi, günümüz sağlık çalışmalarına ciddî katkılarda bulunabileceği anlayışının da bu hazırlıkta önemli bir yeri vardır.

Bu konularda sonuç almanın, öngörülerin doğru veya yanlışlığının anlaşılmasının etkili ve kalıcı yolu ise şüphesiz, kaynakları ortaya koymak ve bilimsel çalışmalar yapmaktır. Diğer çalışmaların da sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bu tür faaliyetlere öncelik verilmelidir. Aksi takdirde çalışmaların bir tarafı hep eksik kalmaya mahkumdur.

İki cilt olarak hazırlanan kitap, projenin bilimsel yayın külliyatının ilk ürünüdür. Niyetimiz imkanların elverdiği ölçüde hem, farklı şekillerde bu yayın külliyatının devamını sağlamak hem de projenin diğer safhalarını hayata geçirmektir.

Much time and many people have been involved in producing these two volumes of 800 pages, more than can be understood by merely looking at the volume of information and much more than is the standard in Turkey. In the preparatory stage, which lasted for almost 2 years, a team of nearly 100 people worked many long hours.

The book you are holding in your hands is the result of team work; the team involved had a wide base. First of all, experts in Ottoman medicine, Ottoman organization, civilization, culture, literature, and social and political history were brought together with academics who worked in various modern day fields of medicine to form an editorial board. These all represented important and respected disciplines, helping us to establish a wide ranging and colorful editorial board. All the work was carried out under this team. Thus, an approach was adopted in which personal initiatives were eliminated and academic criteria were maintained, and in which the assets of the accumulation of knowledge that exist in Turkey in this field were prioritized.

It was intended that in the first volume there would be some sort of "Introduction to the History of Ottoman Health". In this volume, articles in basic subjects were included, with the hope that these articles would widen horizons and attract the attention of a larger audience; these, in general, have contributed to the methodology and style of the history of medical research. For this reason it was decided not to undertake technical or specific subjects. The large number of archival documents that had been identified for the second volume was presented to the writers of the articles. In this way we were able to test how important the resource material of the second and first volumes would be for Ottoman medicine. Care was given to ensure that at least three members from the editorial board read every article. Only after corrections had been made in accordance with their decisions was the article ready for publication.

It was decided that the articles that covered basic history and which were intended to present the particular character of Ottoman medicine should cover the time period up until the middle of the 18th century. In order to maintain a historical perspective, some works of later periods have also been examined. However, these matters occupy very little space.

There is a special logic to the arrangement of the articles; they have been grouped with attention being paid to the fact that each article should be connected to the previous article. An article that looks at yesterday through today's window, a book which starts by discussing the contributions that yesterday has made to today must naturally have an order that goes from the general to the specific. Articles concerned with an entire subject were put back to back. Those readers who prefer to read from start to finish will notice that short articles about health

800 sayfalık bu eserin hazırlanması için görünen hacmin ve ülkemizdeki yaygın anlayışın çok ötesinde bir katılım sağlanmıştır. Yaklaşık iki yıl süren fiilî hazırlık safhasında, 100 kişiye yaklaşan bir ekip yoğun bir mesai sarfetmiştir.

Kitap geniş katılımlı bir ekip çalışmasının ürünüdür. Çalışmanın sağlıklı şekilde yürütülmesi için öncelikli olarak Osmanlı tıp, teşkilat, medeniyet, kültür, edebiyat, sosyal ve siyasî tarih uzmanları ile günümüzde tıbbın çeşitli alanlarında hizmet veren akademisyenlerden oluşan, önem ve alan itibariyle farklı disiplinlerin temsil edildiği, renkli ve geniş bir yayın kurulu oluşturuldu. Çalışmalar yayın kurulunun kontrolünde yürütüldü. Böylece, şahsî insiyatiflerden uzak, ilmî kıstasların hakim olduğu, Türkiye'nin bu alandaki birikimini yansıtmayı hedefleyen bir anlayışla hareket imkanı sağlandı.

Birinci cilt, bir tür "Osmanlı Sağlık Tarihine Giriş" mahiyetinde planlandı. Bu ciltte temel konularda hazırlanan makalelere yer verilmesi, makalelerin yeni açılımlar sağlaması, geniş kitlelerin konuya ilgisini çekmesi, Osmanlı tıp tarihi araştırmalarında yöntem ve üslup geliştirici tarzda olması, farklı ilgi alanlarına hitap etmesi, benzer, teknik ve dar kapsamlı konuların ele alınmaması benimsendi. İkinci cilt için tespit edilen bol miktardaki arşiv vesikası makale yazarlarının istifadesine sunuldu. Bu uygulama Osmanlı tıbbı açısından ikinci ve birinci ciltteki kaynak materyalin ne kadar önemli olduğunu test imkanını da sağladı. Her yazının en az üç yayın kurulu üyesi tarafından okunmasına dikkat edildi. Onların kararları doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yayın benimsendi.

Konunun tarihî temelleri ve Osmanlı tıbbının kendisine özgü karakterini ortaya koymaya yönelik bir anlayışla makalelerin, konuların XVIII. yüzyılın ortalarına kadarki dönemi ele alması kararlaştırıldı.

Konunun tarihî safhasını ortaya koymaya yönelik zaruretle bazı çalışmalarda sonraki dönemlere de temas edildi. Ancak bu bahisler o makaleler içinde bile çok az yer tutmaktadır.

Yazıların sıralanmasında kendi içinde özel bir iletişim mantığı oluşturuldu. Makaleler öncelikle birbirleriyle bağlantıları dikkate alınarak gruplandırıldı. Düne bugünün penceresinden bakıp, dünün bugüne katkılarını tartışan bir yazıyla başlayan kitapta, yazılar genelden özele doğru bir sıralamaya tabi tutuldu. Konu bütünlüğü olan makaleler arka arkaya getirildi. Kitabı baştan sona okumayı tercih edecek okuyucular dikkate alınarak, kısa ve sağlık *culture have been introduced to give the reader a breather.*

Ottoman health has an important place in world medical history. In order for the Ottoman experience and this book to attract international attention, the articles and summaries of the documents have been translated into English.

Despite our best efforts, we have not been able to avoid some evaluations that may give rise to feelings of repetitiveness between the articles, even if to a small degree. The basic reason for this is that every work is independent, but the subject matter and some of the resources may overlap. For example in "Ottoman Medical Resources", some medical manuscripts from the Ottoman period have been evaluated as resources. This subject has been repeated partially in "Turkish Medical Manuscripts" and partially in "Arabic Medical Manuscripts". In the same way, one writer introduces us to Turkish works in "Turkish Medical Manuscripts", while another introduces us to Arabic works in "Arabic Medical Manuscripts. Thus, it has been impossible to avoid repetition, even if only in the titles.

The visual contents of the book have been given as much importance as the written contents. The articles written are supported by historical visual material. Great care has been given to create a type of documentary feeling about the book, to create a book which can be "read" or "watched". Much work, over a long period of time, in libraries, museums, complexes, private archives and graveyards has gone into finding original visual material. For some of this material we have had to knock on many doors, waiting weeks for the answer. Taking the photographs took yet more time…In some places, the working day started late and finished early, and we were forced to wait for another day… There are still enquiries awaiting replies. Not only in İstanbul, but also in Konya, İzmir, Manisa, Bursa and Edirne, the work went on for days, with approximately 3,000 photographs or slides being taken. We chose about 400 of these to include in this book.

Here we would like to make one aspect clear. The identification and procurement of the visual materials, like the arrangement and content of the articles, were duties that we undertook. Therefore, any shortcomings in the selection of the pictures, even if concerned with how the visual materials were attained, are our responsibility. The authors of the articles should not be held accountable for this.

To design and put into effect a work that is visually rich takes both effort and time. The fact that there was a great deal of visual material and that we desired to combine the text with these materials made it very difficult to choose; the result was not only longer hours, but was also more work; we ended up feeling like a parent who had to choose between their children. In this book, we experienced this joy

kültürü ile ilgili yazılar soluklanmaya vesile olsun diye aralara yerleştirildi.

Osmanlı tıbbı dünya tıp tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu tecrübenin ve kitabın uluslararası alanda dikkat çekmesi için makale ve belgelerin özetleri İngilizce'ye çevirildi.

Bütün gayretlere rağmen, makaleler arasında az da olsa tekrar hissi uyandıracak bazı değerlendirmelerden kaçılamamıştır. Bunun temel sebebi her çalışmanın kendi içinde bağımsız fakat konuların ve bazı kaynakların birbiriyle ilgili olmasıdır. Mesela "Osmanlı Tıbbının Kaynakları"nda Osmanlı dönemi bazı tıp yazmaları kaynakları açısından değerlendirilmiştir. Bu kitaplardan bir kısmı "Türkçe Tıp Yazmaları", bir kısmı da "Arapça Tıp Yazmaları" bahsinde zikredilmiştir. Aynı şekilde bir yazarın Türkçe eseri "Türkçe Tıp Yazmaları", Arapça eseri de "Arapça Tıp Yazmaları" makalesinde tanıtılmıştır. Dolayısıyla en azından isim tekrarı kaçınılmaz olmuştur.

Kitabın yazılı muhtevası kadar görselliğine de önem verildi. Yazılar konularla ilgili tarihî görsel materyalle desteklendi. Kitabın bir tür belgesel özellik kazanarak "okunur" ve "seyredilir" olmasına özen gösterildi. Kütüphanelerde, müzelerde, külliyelerde, özel arşivlerde ve mezarlıklarda orijinal görüntü tespiti için uzun ve yorucu bir çalışma yürütüldü. Bazen bir görüntü izni için pek çok kapının "tıklatılması" ve haftalarca beklenilmesi gerekti. Fotoğrafların çekilmesi için de ayrı bir süre... Bazı yerlerde geç başlayıp erken biten zorunlu mesailer, çaresiz yeni günü bekleyişler... Ve hâlâ cevap bekleyen müracaatlarımız... İstanbul başta olmak üzere Ankara, Konya, İzmir, Manisa, Bursa ve Edirne'de günlerce süren çalışmalar neticesinde 3.000 civarında dia/fotoğraf çekildi. Kitapta ise bunlar arasından seçilen 400 civarında görüntü değerlendirilebildi.

Görsel yönü zengin çalışmaların tasarım ve uygulanması ciddî bir emek ve zaman gerektirmektedir. Görüntüleriniz fazla ve bunları konuyla ilgili sayfalarda kullanma fikri hakimse bu zaman ve mesai birkaç katına çıkmakta, insanın kendisini evlatları arasında seçim yapan bir ebeveyn gibi hissetmesine neden olmaktadır. Kitapta bunun zevk ve sıkıntısı defalarca ve bir arada yaşandı.

Burada bir hususu özellikle belirtmek istiyoruz. Kitaptaki görsel materyalin tespiti ve temini gibi makalelere dağılımı ve muhteva ile ilgisi de tarafımızdan kurulmuştur. Dolayısıyla görüntü temini kadar resim seçimindeki kusurlar da bize aittir. Yazarlarımız bu konuda muaheze edilmemelidir.

and this worry time after time, and often both at the same time.

Care has been taken that the orthographic rules have been used consistently in the text, footnotes and the bibliography, with an analytical index being prepared as well.

The people who have worked on this book, from those who served on the editorial board to anyone who has participated in the book in any way, have been listed alphabetically.

As the work is a historical study, the language used, rather than being popular Turkish, has a more historical characteristic.

The archival documents found in the second volume of this book were chosen from thousands of records selected as being concerned with health from the millions of records that were examined. In this work, for the first time, foundation deeds, fatwas, the observations of Ottoman scholars, court records and other documents are presented together. The detailed information of these subjects is to be found at the beginning of the second volume.

The General Manager of Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş., İsamil Öncel, has a special place in the journey of this project, a project that was prepared with such great enthusiasm; his participation was like an answer to a prayer. In one sense, your being able to turn these pages is down to him. The importance he gave to culture, his courtesy, patience, understanding, tolerance, and more importantly than all of these, the fact that he did not have the attitude "He who pays the piper calls the tune", but rather that of "He who knows the task wears the sword", caused him, with respect to the expertise of the working group, to rely on the project manager, fulfilling his duties with care and speed; he turned the pages of this book like a first-time reader, with great pleasure and interest…we must thank him for his infinite patience….

The experts in this field have shown their appreciation of this work, stating that they are of the opinion that this book will be a milestone in Ottoman medical historical research. We set out on this road many years ago. We tried to ensure that the efforts of our mentors, who followed this work closely and upon whose support we relied, were not in vain. Despite this, it is impossible to say that there are no errors. We hope that any justified criticisms or errata by appreciative and well-intentioned academics that are brought to our attention will lead to corrections in the publication and enrich any future works.

Kitapta, imlâ kuralları, dipnotlar ve bibliyografik künyenin kendi içinde tutarlı olmasına özen gösterilmiş ve analitik bir dizin hazırlanmıştır.

Yayın kurulu başta olmak üzere kitaba emeği geçenlerin isimlerinin sıralanması isimlerin ilk harflerine göre yapılmıştır.

Eser tarihî bir çalışma olduğu için, dil popüler çalışmalardaki Türkçe'nin ötesinde, kısmen de olsa tarihî bir mahiyete sahiptir.

Kitabın ikinci cildinde milyonlarca belge arasından tespit edilen sağlıkla ilgili binlerce belge içinden seçilen arşiv vesikaları yer almaktadır. Bu çalışmayla ilk defa bu çapta, birinci ciltteki vakfiye şartları, fetvalar ve Osmanlı aydınlarının gözlemleri yanında, mahkeme kayıtları ve diğer vesikalar bir arada sunulmaktadır. Bu konudaki ayrıntılı bilgi ikinci cildin başında yer alacaktır.

Büyük bir coşkuyla hazırlanan bu projenin kabul olunan dua gibi elinize ulaşma yolculuğunda Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş. Genel Müdürü İsmail Öncel Bey'in özel bir yeri vardır. Bu sayfaların çevrilmesini bir anlamda ona borçluyuz. Kültüre verdiği önem, nezaketi, sabrı, anlayışı, hoşgörüsü, hepsinden önemlisi "parayı veren son sözü söyler" anlayışından uzak, "iş bilenin kılıç kuşananın" yaklaşımıyla çalışma gruplarımızın ihtisasına saygısı, proje yönetmenlerine itimadı, kendi sorumluluğunu yerine getirmedeki titizlik ve aceleciliğine karşın bir okur gibi kitabın sayfalarını çevireceği günü sabırla beklediği için müteşekkiriz.

Sahanın önde gelen uzmanları büyük bir kadirbilirlikle, bu eserin Osmanlı tıp tarihi araştırmalarında çok önemli bir kilometre taşı olacağını ifade etmektedirler. Biz de yıllar önce bu arzuyla yola çıkmıştık. Mesaimizi yakından takip eden ve desteğini esirgemeyen hocalarımızın itimadını boşa çıkarmamaya çalıştık. Buna rağmen hatalarımız olmadığını söylemek mümkün değildir. Ehl-i ilmin iyi niyeti ve yapılan işin önemini göz ardı etmeden, tespit ettikleri hataları bildirerek, yeni baskılarda düzeltilmesine ve bundan sonraki çalışmalarımızın zenginleşmesine katkıda bulunacaklarını ümit ediyoruz.

"Her nefes sıhhat" üzre olmanız niyazıyla.

İMLÂ ESASLARI, BİBLİYOGRAFYA, KİTAP ADLARI, DİPNOT VE DİZİNİN TANZİMİ

NOTES ABOUT ORTOGRAPHICAL STANDARDS, THE BIBLIOGRAPHY, FOOTNOTES, RESOURCES AND INDEX

A. İMLÂ ESASLARI

Türkçe imlâ kuralları günümüzde ne yazık ki, herkes tarafından kullanılabilecek ortak bir yapıya kavuşturulamamıştır. Bu çalışmada benimsenen esasların, mümkün olduğunca, metin bütünlüğü içerisinde tutarlılığı sağlamak amacıyla özenle uygulanmasına gayret edilmiştir.

Şahıs adları, bu isimlerin önüne veya sonuna gelen unvanlar; coğrafî isimler; kitap, dergi ve makale adları; din ve mezhep isimleri; milliyet, ırk, dil, lehçe adları; tarihî olaylar; kurum ve yapı adları; coğrafî isimlerin önlerinde bulunup yön bildiren kelimeler; ülke adları ve idarî yapıyı belirten kelimeler özel isim kabul edilmiş ve büyük harfle yazılmıştır.

Arapça ve Farsça asıllı şahıs adlarının yazılışında Türkçe söyleyiş esas alınmıştır. Özel isimlerde açık hecelerdeki uzatmalar genellikle gösterilmiş, kapalı hecelerdeki uzatmalar ise terkiplerde belirtilmiştir. Hece ve kelime sonlarında "b,c,d" sesleri bulunduran özel isimlerde bu sesler "p, ç, t"ye dönüştürülmüştür (tıp, ihraç, cilt). Ancak az kullanılan veya terim niteliğinde olan kelimelerin aslî sesleri imlâda korunmuştur (âdâb, şehid). Şahıs adlarının önüne veya sonuna gelerek vasıf bildiren kelimeler, şahsın bir parçası gibi değerlendirilmiş ve büyük harfle yazılmıştır.

Bölge, ova, dağ, deniz, akarsu ve benzeri birden fazla kelimeden meydana gelen coğrafî isimler sıfat ve isim tamlaması yapısında iseler birleşik yazılmıştır. Ancak isim tamlaması yapısında olup da birleşik isim haline gelmemiş olanlarda ikinci unsur küçük yazılmıştır. Coğrafî isimlerin önlerinde bulunan yön bildiren kelimeler büyük yazılmıştır.

Kitap, dergi, makale adlarındaki kelimelerin ilk harfleri büyük yazılmış, ancak isimler arasındaki "ile" ve "ve" gibi edatlar küçük yazılmıştır.

Din ve mezhep adları büyük harfle başlatılmış, ancak asıl isimden sonra gelen belirleyici isimler küçük yazılmıştır.

Tarihî olayların, savaşların, antlaşmaların her kelimesi büyük harfle başlatılmıştır.

Kurum ve yapı adlarının her kelimesi büyük harfle yazılmıştır.

Ülke adları ve idarî yapıyı belirten kelimeler büyük harfle yazılmıştır.

Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş olan uzun sesliler kullanılan kelimelerin yaygınlık derecesine göre ele alınmış olup uzatma işareti mümkün olduğu kadar az kullanılmıştır. Buna göre uzatma işareti: a) Yazılışları aynı, okunuş ve anlamları farklı olan kelimelerde (adet-âdet, alem-âlem, adem-âdem); b) Uzatma ve inceltmenin bir arada bulunduğu durumlarda (ahlâk, ahkâm); c) Hece sonundaki ayın sesinin Türkçe'de söylenmemesinden dolayı ortaya çıkan "telâfi uzunluğu"nu belirtmek için (âmâ, mâkul, mâbed); d) Nisbet "î"sini göstermek için (resmî, millî, hukukî) kullanılmıştır.

Ancak bu işaret, yaygınlık kazanmamış Arapça ve Farsça kelimeler ile terim niteliği taşıyan kelimelerde daha çok kullanılmıştır (ruûs, mîrî).

Birleşik kelimeler genel olarak ayrı yazılmıştır. Ancak her iki kelimesi de gerçek anlamı dışında kullanılmış olan birleşik isimler (gelişigüzel); mevsim, yön ve çağ adları (ilkbahar, Ortaçağ); "ev" kelimesiyle yapılan yapı ve kurum adları (basımevi, aşevi); "baş" kelimesiyle meydana getirilen birleşik isimler (başmimar, başkâtip); ayrı yazılmaları herkesçe yadırganacak olan birleşik isimler (anayasa, ayakkabı) bitişik yazılmıştır.

Tarihler 1800 yılından önce hicrî/milâdî şeklinde, bu dönemlerden sonra ise genellikle yalnız milâdî olarak yazılmıştır.

Devlet başkanlarının (kral, imparator, han, sultan, padişah, emîr, cumhurbaşkanı vb.) hükümdarlık yılları, sunuş cümlesinin sonunda parantez içinde gösterilmiştir.

B. BİBLİYOGRAFYA VE DİPNOTLARIN TANZİMİ

İmlâ esaslarında olduğu gibi bibliyografya oluşturma ve dipnot tanzimi hususunda da ülkemizde ortak ve tutarlı bir yapı tespit edilebilmiş değildir. Bu çalışmada uygulanmış olan bibliyografya ve dipnot tanzimi ile ilgili esaslar genel hatlarıyla şu şekildedir:

Her bir makalenin bibliyografyası o makalenin sonunda verilmiş, sıralama yazarların soyadlarına göre yapılmış, yazarı olmayan eser veya makalelerin kendileri alfabetik dizilişte dikkate alınmıştır.

Aynı yazara ait birden fazla bibliyografik künye bulunması halinde bu künyeler önce kitaplar, sonra makaleler olmak üzere ve kendi aralarında kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kitap künyelerinde kitap adları, makale künyelerinde süreli yayın adları (gazete, dergi, armağan kitapları, kongre bildirileri, ansiklopediler ve derleme eserler) kısaltma şeklinde alınmış olsalar bile italik dizilmiş, kullanılan kısaltmalar ilgili listede gösterilmiştir.

Kitapların bibliyografik künyeleri tanzim edilirken yazarın soyadı, adı, kitap adı, duruma göre tercüme edeni veya hazırlayanı, baskı yeri ve yılı, yer ve yıldan biri veya her ikisinin birlikte bulunmaması durumunda yayınlayan kurumu gibi bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır. Makalelerde ise künyeler tespit edilirken yazarın soyadı, adı, makalenin adı, tercüme ise çevireni, süreli yayın adı (açık veya kısaltma olarak), cilt, sayı, çıktığı yer ve yıl kaydı, sayfa kaydı sırası takip edilmiştir. Derleme kitaplarda da makalelerin gösterilişine benzer bir uygulama benimsenmiştir. Makaleler tırnak içerisinde verilmiştir.

Dipnotta eserin veya makalenin tamamına atıf yapılmışsa, sayfa kaydı zikredilmemiş veya pek çok sayfa kullanılmış ise "tür.yer." şeklinde bir kullanım seçilmiş, bunun dışındaki durumlarda sayfa kaydı dipnotta gösterilmiştir.

Dipnotlarda geçen herhangi bir bibliyografik künyenin tamamına ulaşmak için yazar soyadına, yazarı belli değilse eser veya makale adına göre düzenlenmiş olan ve her makalenin sonunda yer verilen bibliyografya listesine bakılmalıdır.

C. KİTAP ADLARI

Türkçe kitap, dergi, makale adlarındaki kelimelerin ilk harfi büyük yazılmıştır.

Arapça kaideye göre düzenlenen (Arapça veya Türkçe) kitap isimlerinde yalnız ilk kelime büyük harfle başlatılmıştır (*Miftâhu'n-nûr ve hazâinü's-sürûr, Gâyetü'l-beyân fî tedbîri bedeni'l-insân*). Ancak kitap adı içinde özel isim varsa belirtilmiştir (*Şifâü'l-fevâid li-Hazreti Sultân Murâd*). "Kitâb" kelimesi ile başlayan Arapça eserlerde ikinci kelimenin ilk harfi de büyük yazılmıştır (*Kitâbu't-Teâlimî fi't-tıb*).

Farsça kaideye göre yazılan (Farsça veya Türkçe) kitap isimlerinde ise her kelime büyük harfle başlatılmıştır (*Burhân-ı Kâtı, Kitâb-ı Hülâsa der İlm-i Tıb*).

İngilizce, Fransızca, Almanca vb. eser adları bu dillerin imlâ kurallarına göre yazılmıştır.

D- DİZİNİN TANZİMİ

Makalelerin yer aldığı birinci ciltte, şahıs, yer, kitap adları, müesseseler ve terimleri ihtiva eden açıklamalı genel bir dizin yapılmıştır. Kolay bulunması için iki üç kelimeden oluşan terimler, anlamlarına göre, alfabetik olarak iki üç yerde birden dizine dahil edilmiştir. "Osmanlı Döneminde İlâç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler" başlıklı makalenin s. 252-261 arasındaki tıbbî bitkiler listesi, zaten kendi içerisinde bir dizin oluşturması sebebiyle genel dizine alınmamıştır.

Dizin düzenlenirken, şahıs adlarında büyük küçük harf; kitaplarda italik; yer adlarında ilk harfler büyük; müesseselerde ilk harfler büyük; terimlerde hepsi küçük harften oluşan stiller kullanılmıştır.

بسم الله الرحمن الرحيم
حسبنا الله ونعم الوكيل
عليه توكلت وإليه أنيب

OSMANLI HASTAHANE YÖNETMELİKLERİ: VAKFİYELERDE OSMANLI DÂRÜŞŞİFÂLARI

HOSPITALS IN OTTOMAN FOUNDATION (VAKIF) DEEDS

DR. COŞKUN YILMAZ – DR. NECDET YILMAZ

SUMMARY

Some of the oldest and most important sources for the history of the Ottoman health system are foundation deeds. These contain sections that can be perceived as being concerned with the “rules and procedures” of the most important health institutions of the state and those built by the Ottoman Sultans and their wives.

Foundation deeds, which can be accepted as the constitution of the Ottoman health system, describe in detail such subjects as, the purpose of establishing the dârüşşifâ*/hospitals and the* darütıbbın*/medical schools, who was to work in these institutions, the number of health personnel and service staff, the special characteristics, the areas of duty, the duties, the working hours, how the staff should treat the patients, who received which services, and many other detailed matters concerned with the administration of the hospitals.*

These articles provide us with detailed information on many subjects, such as the Ottoman concept of health, medical education, the personality of the institution, the standards in the health services offered, the financial possibilities, sociological and psychological approaches, the organization of the hospitals, the duties of all the personnel from the highest administrative staff to the lowest service staff, the traditions, the pay, the preparation of food for the patients, the nutrition, the beds, the quilts, the laundering, the facilities provided for personal hygiene, the spiritual and social needs, and the relationship between patient and doctor, plus many more. Such details allow a thorough evaluation, as well as providing a great source of information and manners with which we can construct the background to the health services offered today.

This article contains complete sections concerning the Bursa Yıldırım Vakıf, the İstanbul Fatih Vakıf, the Edirne Bayezid II Vakıf, the İstanbul Haskei Vakıf, the Süleymaniye Vakıf, the Toptaşı Nurba-

Vakfiyeler Osmanlı sağlık tarihinin en eski ve en önemli kaynaklarının başında gelir. Çünkü, Osmanlı sultanlarının yaptırdığı dârüşşifâ/hastahane ve dârüttıb/tıp fakültelerinin “yönetmelikleri” olarak da isimlendirilebilecek bölümler vakfiyeler içerisindedir.

Bir mülkü/eseri hayır maksadıyla halkın hizmetine sunan vâkıfın/hayırseverin/malı bağışlayanın, şartlarını içeren belgelere vakfiye denilmektedir. Kurulan müessesenin, bağışlanan malın nasıl idare edileceği, ne kadar personelin çalışacağı, çalışanlarda aranması gereken özelliklerin neler olacağı, ne kadar ücret ödeneceği, kimlere nasıl hizmet verileceği, kurumun yaşatılması ve hizmetlerin sürdürülebilmesi için gelirlerin nereden temin edileceği gibi vâkıfın amacı, şartları ve vakfın gelir gider kaynaklarının anlatıldığı belgelerdir. Şer'iyye mahkemelerinde kadılar/hakimler tarafından onaylandıktan sonra resmî belge özelliğini kazanarak yürürlüğe girmişlerdir.

Osmanlı tarihinin en önemli vakıf eserleri hükümdarlar tarafından yaptırılmıştır. Hanım sultanlar/padişah anası veya hanımı tarafından yaptırılan eserlerin de vakıf tarihinde önemli bir yeri vardır. En önemli Osmanlı sağlık kurumları da bu iki grup tarafından yaptırılmıştır. Padişahların ve hanım sultanların bazıları birden fazla ve çok amaçlı binanın yer aldığı yapı topluluğunun/ külliyenin içinde dârüşşifâ ve dârüttıb gibi sağlık eğitimi ve hizmetinin sunulduğu kurumlara da yer vermiştir. Bursa'da Yıldırım Bayezid, İstanbul'da Fatih, Haseki, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Toptaşı Nur Bânû Sultan/Atik Valide, Edirne'de II. Bayezid, Manisa'da Hafsa Sultan, Mekke'de Toptaşı Gülnuş

Haseki Vakfiyesi.
(yan sayfa)

Haseki Foundation deeds.
(On the facing page)

TİEM, nr. 2191,
vr. 1^b-2^a

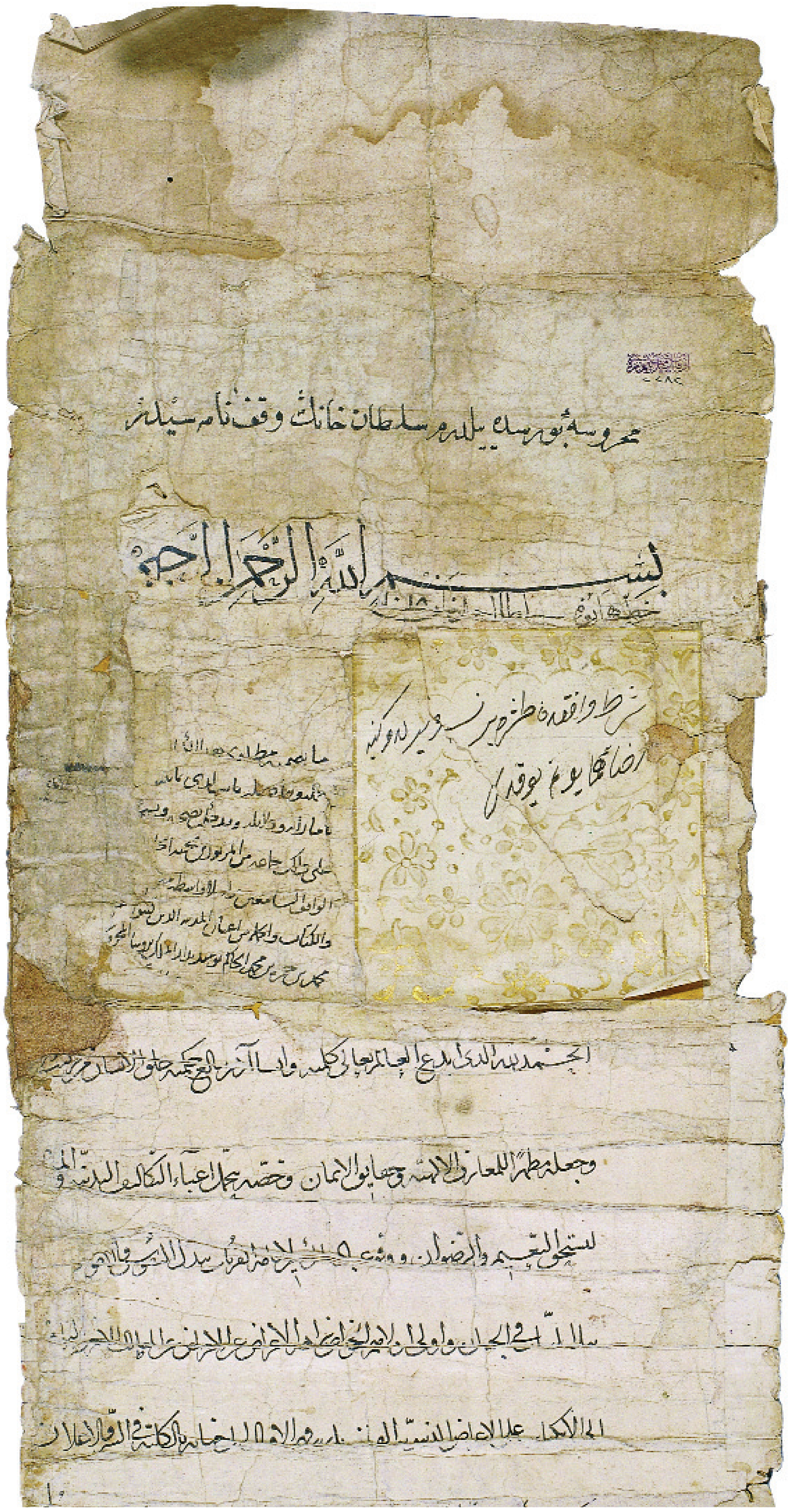

محروسهٔ بورسه ده ییلدرم سلطان خانك وقف نامه سیدر

بسم الله الرحمن الرحيم

Bursa / Yıldırım Bayezid Külliyesi Vakfiyesi. (Besmelenin altında, sağda I. Ahmed'in Hattı Hümâyunu)

Yıldırım Bayezid Complex Foundation deeds/ Bursa (On the right is the edict of Ahmed I, under the Besmele). Yıldırım Bayezid Complex Foundation deeds/ Bursa (On the right is the edict of Ahmed I, under the Besmele).

TİEM, nr. 2203

nu Sultan/Atik Valide Vakıf, the Ahmed I Vakıf and the Gülnuş Valide Sultan Vakıf in Mecca, the transcription of Ottoman articles and the translation of Arabic articles into Turkish. Moreover, the various forms and the locations of the foundations have been given. In the hospital (dârüşşifa) section of the article, the hospitals are listed chronologically, according to the date on which they were constructed. This makes it easier to complete and compare the service concept, the development of the health services provided and other matters contained in the foundation deeds.

Valide Sultan yapıları sağlık hizmetinin verildiği külliyelerdir.

Hastahanelerin/dârüşşifâların hemen hepsinde tıp eğitimi verilirken bazı külliyelerde hastahanenin yanında ayrı bir tıp fakültesi/dârüttıb da yaptırılmıştır. Fatih ve Süleymaniye, hastahanenin yanında müstakil bir tıp fakültesinin de yer aldığı külliyelerdir. Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'ni de, tıp fakültesi ve hastahanesi olan külliyeler grubuna dahil edenler bulunmaktadır.

Bir anlamda Osmanlı Sağlık Anayasası'nın metinleri olarak da kabul etmemiz gereken vakfiyelerde, dârüşşifâ ve dârüttıbbın kuruluş amacı, buralarda görev alacak sağlık personeli ve hizmetli kadrosunda aranan özelliklerden ödenecek ücrete, ne zaman hangi hizmetin kime nasıl verileceğiyle ilgili, günümüz tıp anlayışıyla da mukayese edilebilecek hükümler, bilgiler ve tavsiyeler yer almaktadır.

Bu metinler bize Osmanlılarda sağlık anlayışı, tıp etiği, kurumsal kimlik, sağlık hizmetinin sunumundaki standartlar, maddî imkânlar, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlar, hastahanelerin teşkilat yapısı, en üst yönetim kadrosundan en alt kademedeki hizmetliye varıncaya kadar bütün personelin vasıfları, görev alanları, kadroları, adedi, ücretleri, hastalara verilecek yemeklerin yapılması, beslenmeleri, yatak ve yorganları ile elbiselerinin temizlenmesi, kişisel temizlik imkânlarının sağlanması, sosyal ve manevî ihtiyaç alanları, hekim hasta ilişkisi gibi pek çok konuda ayrıntılı bilgi vermekte ve değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır.

Vakfiyeler, sağlık hizmetinin sunumu başta olmak üzere sağlık anlayışı ve uygulamalarındaki gelişmelerin tarihî seyrine de ışık tutmakta, asırlar ve hastahaneler arasında mukayese imkânı sağlamaktadır. İlk bakışta bazı vakfiyelerdeki hükümler birbirinin aynı gibi gözükmekle birlikte ayrıntıları esas alan bir incelemede bunlar arasında bile ciddî farklılıklar olduğu görülmektedir. Mesela, bütün vakfiyelerde doktorların vasıfları ve hastalara davranışları konusu ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bazı vakfiyelerdeki uyarılar/hükümler, özellikle genel konularda birbirine benzer görünmektedir. Fakat bölümlerin satır araları okunursa her vâkıfın şartları arasında ayrıntıda yer alan incelikler ve dönemler arasındaki önemli farklılıklar dikkat çekicidir. Bu çalışmada kitabın hazırlanış amacına uygun olarak vakfiyelerin dârüşşifâ bölümlerinin neşrine öncelik verilmiştir.

Bursa Yıldırım, Fatih, Edirne II. Bayezid, Haseki, Süleymaniye, Toptaşı Nur Bânû Sultan/Atik Valide, I. Ahmed ve Gülnuş Valide Sultan vakfiyelerinde dârüşşifâlarla ilgili bölümler bulunmaktadır. Hafsa Sultan Vakfiyesi'nde, dârüşşifâsı külliyeye sonradan ilave edildiğinden, daha önce yazılan ve elimizdeki vakfiyede dârüşşifâ ile ilgili bölüm bulunmamaktadır.

Bu makalede, vakfiyelerdeki sağlıkla ilgili bölümler aynen aktarılmış, vakfiyeler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sıralama, konunun tarihî süreci ve tekâmülünün takibini kolaylaştırmak maksadıyla dârüşşifâların inşa tarihine göre yapılmıştır.

Bazı vakfiyelerin birden fazla sureti bulunmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, zamanla külliyenin ihtiyaçlarının artması buna paralel olarak yeni gelir kaynaklarının bağışlanması ve gelişen duruma göre vakfiyenin yeniden düzenlenmesidir. Ayrıca Arapça vakfiyelerin Türkçe'ye tercümesi ihtiyacının doğması, vâkıf ve vakıf yöneticileri için fazla nüsha hazırlanması, zamanla kurucusunun tarihî şahsiyetine hürmeten istinsah edilmesi gibi çeşitli nedenler vakfiye sayısını artıran etkenlerdendir. Vakfiyelerin mükerrer ve muhtelif nüshalarının karşılaştırılmasıyla bu ve benzeri pek çok soru da cevabını bulacaktır.

Bursa / Yıldırım Bayezid Vakfiyesi

İlk Osmanlı hastahanesi Bursa'daki, Yıldırım/I. Bayezid Külliyesi içerisinde yer alan Yıldırım/Bursa Dârüşşifâsı'dır. Külliyenin vakfiyesi, dönemi ve ilk Osmanlı dârüşşifâsına ait olmasından dolayı tarihî öneme sahiptir. Rulo şeklindeki vakfiye 802 (1400) tarihinde hazırlanmıştır. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 2203 numarada kayıtlı vakfiyenin baş tarafında, I. Ahmed'in 1017 (1608) tarihli Hatt-ı Hümâyûn'u ve Şehzade Süleyman Çelebi'nin imzası bulunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre bu deliller vakfiyenin asıl olduğunu göstermektedir. Asıl nüshadan istinsah edilen Bursa Vakıflar Müdürlüğü'ndeki nüsha 1957'de, Bursa Çarşısı yangınında müdürlük binasıyla birlikte yanmıştır.[1] Vakfiyenin bir kopyası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyelerin istinsah edildiği defterde bulunmaktadır.[2]

Dârüşşifâ

Hayrı bol ve hasenâtı makbul olsun Sultan dârüşşifâ için şu hususları vakfiyesinde talep etmektedir: Dârüşşifâ'da üç doktor bulunsun; bunlardan birisi baştabip olup günde oniki dirhem ve yıllık yirmi müd buğday ve dört müd/ölçek pirinç; diğer iki tabibin her birine de günde sekizer dirhem maaş ve yıllık onbeşer müd buğday ve ikişer müd/ölçek pirinç verilsin.

Hastahanede iki şerbetçi ve hastalara ilâç veren eleman bulunsun. Bunların her birine günlük ikişer dirhem maaş ve yıllık onikişer müd buğday verilsin. Ayrıca ilâç yapma konusunda uzman olan iki eczacı bulunsun ve her birine ikişer dirhem maaş ile yıllık onikişer müd buğday ödensin. Hastahanenin bir aşçı ve bir ekmekçisi olsun bunların her birine ikişer dirhem günlük maaş ve yıllık onikişer müd buğday verilsin. Allah, bütün bu vakfiyede yazılanların yapılmasını isteyen ve bu vakfı yapan Sultan'a verdiği nimetleri hep arttırsın. Hastaların her dönemde o günün ekonomik şartlarına uygun olarak yeme ve içmeleri için ve bugün yeterli olan günlük 260 dirhem nakit olarak yıllık 93.600 dirhem harcansın. Ayrıca el-Enbâr müddünden günlük çeyrek müd olmak üzere yılda doksan müd pirinç pişirilsin. Az çok demeden her ne kadar gerekiyorsa o kadar buğday unundan ekmek pişirilsin. Hak eden herkese lütuf ve ihsanda bulunan Sultan'ın ihsanı bol olsun. Vakıf binalarının tamir ve bakımı için her gün için yirmi dirhem tahsis edilsin, yıl sonunda bu meblağdan bir şey artacak olursa vakfın bütçesine aktarılsın. Fakat bu meblağ tamirat için yetmeyecek olsa diğer mallardan yeterince harcansın. Vakfın işleri muntazam bir şekilde devam ettiği müddetçe her yıl bütün bu harcamalar yapılsın. Şayet Allah korusun bu imkânlar elde edilemeyip dârüşşifâ binası tamir edilemeyip ıslah ve imarı mümkün olmaz ve yıkılacak olursa vakfın malları ve gelirleri fakir fukarâ ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılsın.

Fatih Vakfiyesi'nin cilt kapağı.

The binding of the Fatih Foundation deeds.

VGMA, Kasa nr. 1373/1

Fatih Vakfiyesi

Osmanlı sağlık tarihinde Fatih Külliyesi'nin özel bir yeri vardır. Fatih Dârüşşifâsı/hastahanesi ve darüttıbbı/Tıp Fakültesi, Osmanlı eğitim kurumları hiyerarşisinde Süleymaniye Külliyesi'nin yapımına kadar, birinci sırada bundan sonra da ikinci sırada yer almıştır. Osmanlı sağlık tarihinin yapım zamanı ve hacmi itibariyle ikinci büyük hastahanesi olan Fatih Dârüşşifâsı ile ilgili en eski ve geniş bilgi Fatih Külliyesi Vakfiyesi'nde yer almaktadır.

Fatih Vakfiyesi'nin birden fazla nüshası bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin başlıca dikkat çeken nüshaları şunlardır:

1-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki (nr. 1074) vakfiye. 1950'de Londra'da sergide iken Fatih'in tuğrası ile kadı hükmünün yer aldığı baş tarafından bir kısmın kesildiği belirtilen vakfiyenin aslı Arapça'dır. Fatih'in bizzat tescil ettirdiği kabul edilen vakfiyenin tam metni Türkçe'ye yeni çevrilmiştir.[3]

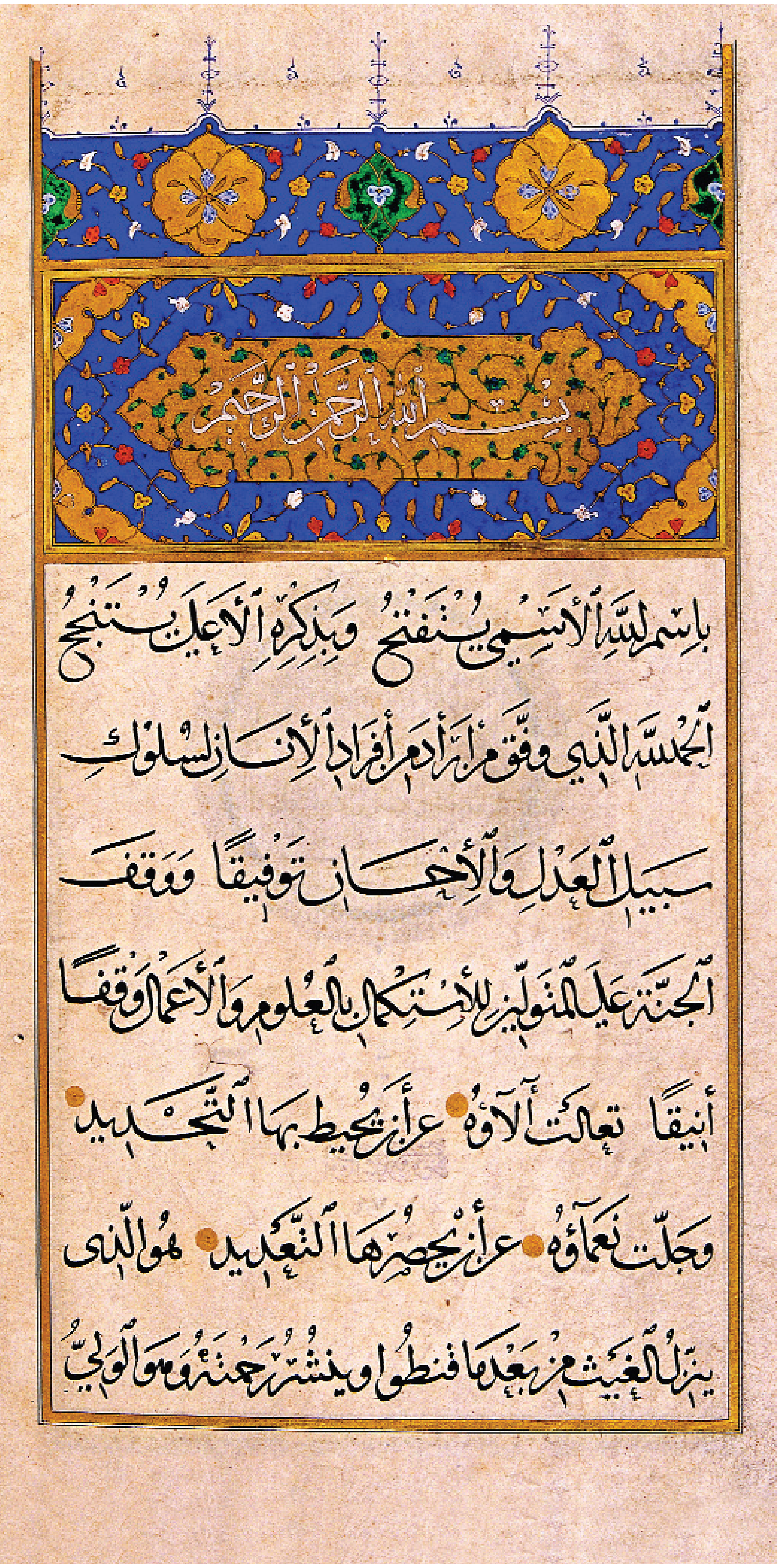

بسم الله الرحمن الرحيم

باسم الله الأسمى يستفتح وبذكره الأعلى يستنجح
الحمد لله الذي وفق من أراد من أفراد الإنسان لسلوك
سبيل العدل والإحسان توفيقا ووقف
الجنة على المتولين للاستكمال بالعلوم والأعمال وقفا
أنيقا تعالت آلاؤه عن أن يحيط بها التحديد
وجلت نعماؤه عن أن يحصرها التعديد هو الذي
ينزل الغيث من بعد ما قنطوا وينشر رحمته وهو الولي

2-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki (nr. 16/1141) vakfiye. Fatih'in vakfiyesinin en önemli nüshalarından birisidir. Tahsin Öz tarafından hazırlanan tıpkıbasımı, Alman Arkeoloji Müzesi tarafından bastırılmıştır.[4]

3- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki (Kasa, nr. 1373/1-1) Türkçe Vakfiye. II. Bayezid zamanında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Çeviriyazı ve tıpkıbasımıyla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından neşredilmiştir.[5]

4- Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki (nr. 1872) Arapça Vakfiye. Fatih'in en eski vakfiyelerinden birisidir. Rulo halindeki vakfiyenin baştarafından önemli bir kısmı eksiktir. Rutubetin de etkisiyle tahrip olan vakfiye, bakım aşamasında olduğu için görülmüş ancak üzerinde çalışma yapılamamıştır. Tercümesi üzerinde yapılan incelemelere göre muhtevası ve özellikleri itibariyle bazı farklılıklara sahiptir.[6] Vakfiye muhteva bakımından Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki vakfiyeden daha önemli bulunmaktadır.[7] Bazı araştırmalarda ise bunun tetkike muhtaç olduğu belirtilmektedir.[8]

5-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki (nr. 2182) Türkçe Vakfiye. Hattı, tezhibi ve cildi itibariyle Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyeyi andırmaktadır. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki vakfiyenin eksik ve ilk hazırlanan nüshası gibi kabul edilmektedir.[9]

6- Bunlardan başka, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda da Fatih vakfiyesinin kopyaları, özetleri ve daha sonraki tarihlerde yazılmış nüshaları bulunmaktadır.[10]

Vakfiye sayısındaki fazlalığın en önemli nedenlerinden birisi, zamanla külliyenin ihtiyaçlarının artması buna paralel olarak yeni gelir kaynaklarının bağışlanması ve gelişen duruma göre vakfiyenin yeniden düzenlenmesidir. Vakfiyelerin tarihî değerini ve yeni düzenlemeleri tespit edebilmek için karşılaştırmalı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

Orijinal vakfiye, II. Bayezid döneminde Türkçe'ye tercüme edilen vakfiye ile temelde aynı olduğu ve dârüşşifâ ile hükümlerde farklılığa rastlanmadığı için, dârüşşifa bilgileri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Türkçe vakfiyeden alınmıştır. Böylece, dârüşşifâ hükümlerinin belge değerini o dönem tercümesiyle yansıtılması tercih edilmiştir.

Vazâif-i Dârüşşifâ

Ol pâdişâh-ı kâmkâr bu vech üzere nesr-i dürer-i âbdâr buyurdular ki dârü'ş-şifâ içün vâkıf-ı ahvâl-i nabz-ı marîz, ilm-i teşrihde sâhib-i ilm-i arîz, fenn-i tıb ve kânûn-ı şifâda fâ'ik iki tabîb-i mücerreb-i hâzık ta'yîn oluna. Tâ ki her biri küll-i yevm ikişer def'a dârü'ş-şifâda derd-i bî-devâ-yı kazâdan hasta-hâtır ve dârü'ş-şifâ-yı mekârim-i pâdişâhîden izâle-i emrâz idecek habb-i şifâ-bahş-ı atıyyâta müterakkıb u muntazır derd-mend ü muhtâc ve arzûmend-i devâ vü ilâç olan marzâ-yı müslimîni tefakkud ile takayyüd idüb kütüb-i tayyibe-i tıbbiyede beyân olunan ilâc-ı münâsibi ile mu'âlece itmekde

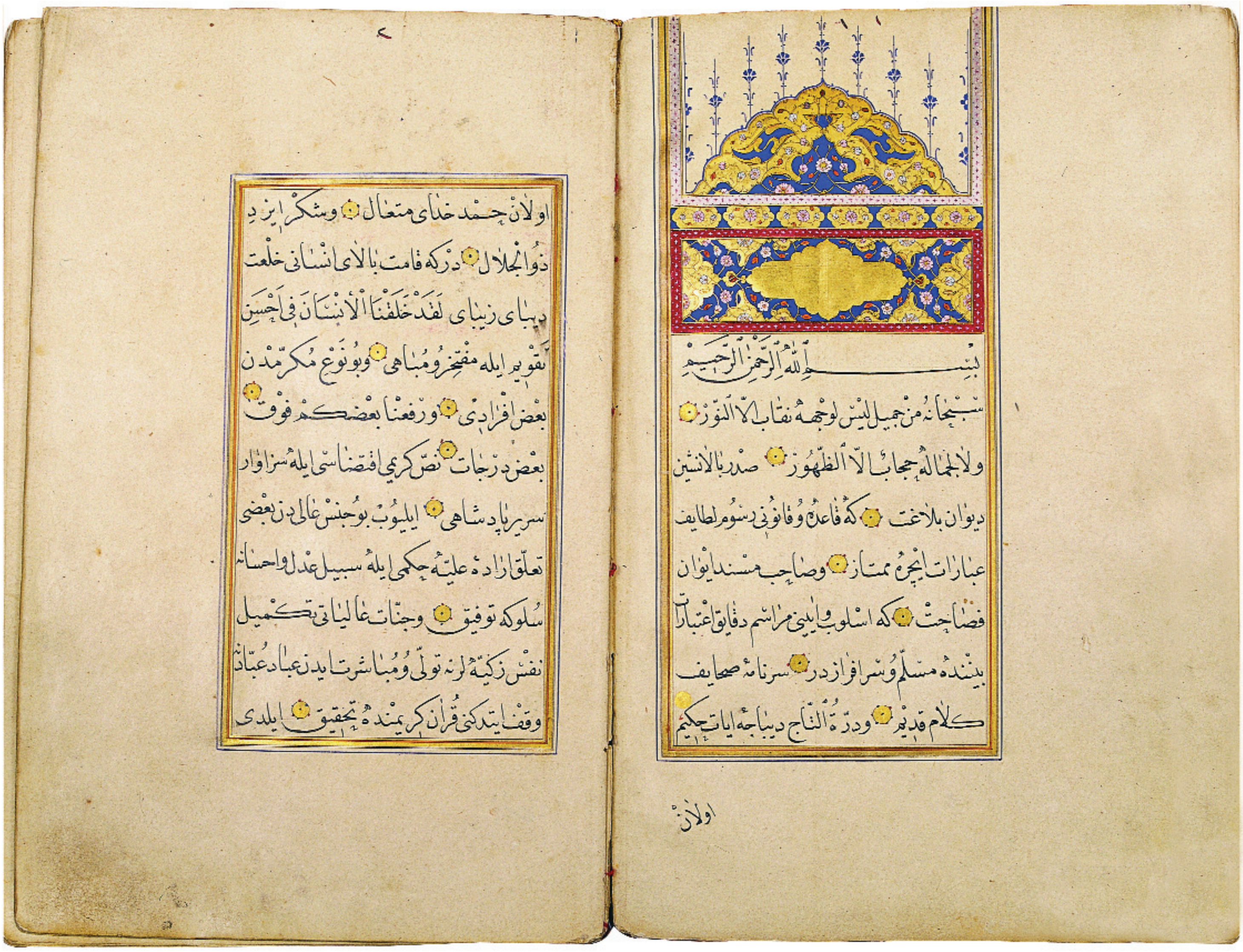

Fatih Vakfiyesi.

Fatih Foundation deeds.

VGMA, Kasa nr. 1373/1-1, vr. 1b-2a

Fatih Vakfiyesi. (yan sayfa)

Fatih Foundation deeds. (On the facing page)

TİEM, nr. 2182, vr. 1b

sa‘y-i belîğ ve min gayr-i müsâhele edâ-yı hıdmet-i lâzımesinde cehd-i bî-dirîğ eyleyüb bu mukâbelede vakf-ı şerîfden her biri küll-i yevm yirmi akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve bir merd-i sâlih dîndâr dârü'ş-şifâda emîn-i sarf ta‘yîn oluna. Tâ ki marzânın muhtâc olduğu agdiye vü eşribeden vekîlü'l-harc zahîre vu‘tâd olmak içün iştirâ ve a‘dâd eyledüği eşyâyı min gayr-ı tebzîrin ve taktîr muhtâc oldukca kilârdan ihrâc eyleye. Bu mukâbelede vakf-ı şerîflerinden yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve bir merd-i müstakîm ehl-i hıbre vü vukûf vekîl-i harc olub levâzım-ı dârü'ş-şifâyı iştirâ ve emîne teslîm ve hıdmet-i marzâyı cümle umûrundan takdîm eyleye. Bunların dahi vazîfe-i mu‘ayyeneleri yevmî dört akçe olub emîn ve vekîl-i harcdan her biri vakf-ı şerîfden küll-i yevm dörder akçeden iki merd-i ârif yevmî sekiz akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve bir kehhal-i hâzık vâkıf-ı ilâc-ı muvâfık ta‘yîn olunub vakf-ı şerîfden vazîfesi yevmî sekiz akçe ola. Tâ ki ol merd-i sâhib-hazâkat râmî-i hadak-ı basâret re'y-i münîri ayn-i hikmet ve tedbîr-i dil-pezîri mahz-ı isâbet olmağla vecâ‘-ı ayna mübtelâ olan müslimîne mu‘âlecede sarf-ı makdûr ve bezl-i meysûr itmekle vâkıf âlî-cenâba ücûr-ı gayr-i mahsûr hâsıl ola. Ve bir üstâd cerrâh ta‘yîn olunub anun dahi vakf-ı şerîflerinden vazîfesi küll-i yevm sekiz akçe ola. Tâ ki ol hüner sâhibi rızâ-yı Hakk tâlibi, li-vechi'llâh muhtâc-ı ilâc olan müslimîne hıdmet ve vâkıf-ı kerîmü'ş-şâna âmme-i halkdan du‘â-yı hayr isticlâbına bezl-i dikkat eyliye. Ve şart buyurdular ki, eğer tabîbdür, eğer cerrâhdur, eğer kehhaldür, muhtâcîn içün vakf-ı şerîfden tedârük olunan edviye-i müfrede vü mürekkebeyi ancak dârü'ş-şifâya dâhil olan âdeme sarf eyleyüb hâric-i dârü'ş-şifâda olanlara devâ göndermeyeler. Ve bir ferd-i kâmil-i mücerreb ta‘yîn olunub kârrî-i eşribe vü ma‘âcin ve akrâs ü eyâricât tabhı olub ve bi'l-cümle marzâ-yı müslimîn levâzımını tedârüke himmet ve şart-ı vâkıf-ı kerîmü'ş-şânı ri‘âyeti cânına minnet idüb vakf-ı şerîflerinden yevmî altı akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve bir merd-i sâlih emîn-i mahzen olub dârü'ş-şifâ mahzenine dâhil olan edviye vü eşribenin ve sâ'ir muhtâcün-ileyh olan esbâb ü eczânın hâfızı olub küll-i yevm bâb-ı mahzeni nâzır-ı vakf ve tabîb-i dârü'ş-şifâ huzurunda, yâhûd kâ'im-makâmları huzûrunda açub tabîb emri ile marzâya lazım olan eşribe vü edviyeyi taksîm ve ta‘yîn-i tabîb muktezâsı üzre mübâşirine teslîm eyledikden sonra bâb-ı mahzeni iğlâk ve cümlenin ittifâkı ile hatm olunup "fe-enteşirû" mazmunı ile mübaşeret ve şart-ı vâkıf-ı kâmili yerine getürmeğe himmet ü mübâderet eyleyüb vakf-ı şerîfden vazîfesi küll-i yevm dört akçe ola. Ve dârü'ş-şifânın iki merd-i sâlih tabbâh-ı ta‘âmı olub küll-i yevm tabîb ma‘rifetiyle, [Mısra‘]: Ki sâlik-i bî-haber be-nevdez râh ü resm-i menzilhâ

“Nesr: berg-i hazân gibi çehre-i zerd ile mübtelâ-yı hezâr derd olan müstahıkk-i merhamet emrâz-ı muhtelife-i kazâdan za‘îf ve me’yûsü’l-ilâc derd-mend-i muhtâca kavt-ı kuvvet-i hayât olmak içün gıdâ tabh eyleyüb huzûr-ı marîza ihzâr ve ol bîmârın riş-i dil-i mecruhına tîmâr ve tatyîb-i kalb-i mecrûhına sa‘y-i bî-şümâr eyleyüb bu iki tabbâhın vakf-ı şerîfden vazîfeleri yevmî üçer akçe olmağla küll-i yevm vakf-ı şerîfden altı akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve bir kimesne dârü’ş-şifânın bevvâbı olub vakt ü zamânıyla bâb-ı dârü’ş-şifâyı açub, kapayub hâricden bir ferdin marzâ meclisine duhûlüne ve dârü’ş-şifâda beytûtetine rızâ virmeyüb vakf-ı şerîfden yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve umûr-dîde ve kâr-âzmûde acz ü keselden hâlî, hıdmet-i marzâyı inkârdan tab‘ı âlî iki kimesne marzânın hıdmetine ta‘yîn oluna. Tâ ki âteşdân-ı kazâ vü kaderde sûhte-hâtır ve şerbethâne-i eltâf-ı sultaniyyeden kâse-i âb-ı hayât-ı iltifâta muntazır olan marzânın ağdiye vü eşribesin ihzâr ve pürsiş-i hâtır-ı marîzi hemîşe tekrâr ve bast-ı fürüş ve gasl-i siyâb ve kens-i menâzil ve reşş-i mâ’-i bârid itmekle gubâr-ı hâtır-ı marîzi zâ’il idüb bunun emsâli kayyım ve ferrâş hıdmetlerini te‘âtî idüb vakf-ı şerîfden her biri üçer akçeden küll-i yevm altı akçe vazîfeye mutasarrıf olalar. Ve bir merd-i âkıl her hıdmete kābil kimesne vakf-ı şerîfin mâhiyü’n-nukûşı olub her ân ve her zamân etrâf-ı bıkā‘-i şerîfeye nigerân olub eger câmi‘-i şerîfdür, eger medâris ü tetimmâtdır, eger dârü’t-ta‘lîm ve imâretdir, dîvârlarını ba‘zı herzegerdlerin nakş ü tesvîd ü telvîsinden hıfz hıdmeti ile mukayyed olub vakf-ı şerîfden bu mukābelede küll-i yevm iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Hâsılı dârü’ş-şifâya müte‘allık olan huddâm-ı kirâmın vazîfeleri küll-i yevm tamâm yüz akçe ola. Zâ’id ü nâkıs olmaya. Ve ol sâhib-i kerem, ma‘den-i ulüvv-i himem dârü’ş-şifânın eşribe vü ağdiye ve sâ’ir levâzım-ı edviyesine vakf-ı şerîflerinden küll-i yevm iki yüz akçe ta‘yîn buyurdılar. Mütevellî-i vakf-ı şerîfleri her cüz’-i lâzımı zamanı ile, sükker ve anun emsâli, tamâm-ı senede bulunması müte‘azzir olan eşyâyı vakt ü avânı ile alub, emîn-i mahzene teslîm eyleyüb bâlâ-yı kitâbda bast ü tafsîl olunan vech-i meşrût üzre tamâm-ı senede min gayri tebzîrin ve taktîr sarf oluna. Ve ol nehr-i sâ’il, nehr-i sâ’ili revâ görmeyüb şart buyurdılar ki haftada bir gün nâzır ve tabîb ve kâtib dârü’ş-şifâda seherî cem‘ olub “et-tıbb li’l-mülûki” fehvâsınca pây-taht-ı sultânîde menâzilinde sâhib-i firâş olub ba‘zı edviye-i münâsibe tedârükine kādir olmayub menziline tabîb da‘vetinden âciz ü kâsır olan müslimîn tarafından gelüb mürâca‘at ve ol sâhibü’l-hayrâtın anbâr ve kilârından istid‘â-yı inâyet idenlerden vakf-ı şerîfleri dirîğ olunmayub “lâ-serefe fi’l-hayr” kerem-i şâmilleri âmme-i enâma vâsıl olmağla sâhibü’l-hayra ecr-i azîm hâsıl ola. Ve şart buyurdular ki, eğerçi hâne-i pür-nakşdır, sarây-ı cihân-velî kitâbeleri “küllü men aleyhâ fân” dârü’ş-şifâda ecel hulûli ile dâric-i medâric-i rahmet-i Rahmân olan mevtânın vârisleri bulunur ise muhallefâtı, kalîl ü kesîr, celîl ü yesîr veresesine teslim oluna. “El-hakku ehakk in yettebi‘u” vârisi olmayanlarun muhallefâtı nâzır ve tabîb ma‘rifetiyle zabt olunup mesâlih-i dârü’ş-şifâya sarf oluna. Ve vakf-ı şerîfleri rey‘inden techîz-i mevtâ içün küll-i yevm beş akçe ta‘yîn buyurdılar, kîse-i mâl-ı vakfda müctemi‘ olub nâzır-ı vakf bir ki[me]se[ne] dahl itdirmeyüb lâzım oldukca bilâ-tazyîk velâ-taktîr dârü’ş-şifâda vefât idenlerin techîz ü tekfîni levâzımına sarf eyleye...

Edirne / II. Bayezid Vakfiyesi

Edirne’deki II. Bayezid Külliyesi’e ait vakfiyenin üç nüshası vardır. Bunların en eski tarihlisi külliyenin inşasından bir sene önce hazırlanan 892 (1487) yılına ait Arapça vakfiyedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan (nr. 1379/8) vakfiye külliyenin ilk tasavvuruna göre hazırlanmıştır. Dârüşşifâ’dan da çok kısa ve genel ifadelerle bahsedilmektedir.

II. Bayezid Külliyesi’nin ikinci vakfiyesi 895 (1490) tarihli Türkçe olanıdır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları arasındadır (nr. O.61). Tayyip Gökbilgin’e göre vakfiyenin aslı Arapça tanzim edilen ikinci vakfiyedir. II. Bayezid’in emriyle Türkçe’ye çevirilmiştir (kasa nr. 1379/1-1). İkinci bir nüshası henüz bulunamayan bu Türkçe suret resmî ve orijinal vakfiyedir.

Üçüncü vakfiye 898 (1493) tarihli ve Türkçe’dir. Bu vakfiyenin aslı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde olup (kasa nr. 1380/151) istinsah edilmiş üç sureti vardır. Bunlar Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’ndeki 913 (1507) tarihli, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki 1214 (1799) tarihli nüsha ile Edirne Selimiye Kütüphanesindeki nüshadır.[11]

Tayyip Gökbilgin, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi’ndeki vakfiyenin çeviri yazısı ve tıpkıbasımını, Osmanlı Arşivleri’ndeki 898 tarihli vakfiyenin 913’te istinsah edilen nüshasının da çeviri yazısını yayınlamıştır.[12]

Dârüşşifâ ile ilgili bölüm İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi’ndeki vakfiyeden alınmıştır.

Dârüşşifâ

Ol hākān-ı feryâd-res ve sultân-ı İsa-nefes lâzâle bi-zulâl-i âb-i hayât-i mükrematih müzîlen limelâl-i kull-i galîl ve kelâl-i küll-i kalîlin ve alîlin âmme-i zu‘âfâya inâyet-i husrevânesi muktezâsı üzerine şöyle şart itdi ki mezbûr bîmâristânda her maraz-ı ejder-girdâr sıgār ü kibârdan her ne ki var fukarâ’-i dîndâra timar itmek içün üç tabîb-i şefîk ta‘yîn idüb biri üstâdkâr-ı hazâkat-disâr ve her bâbdan âdâb-ı hıdemât-ı tabâbeti mü’eddî kılmakda erîb ü edîb bir mahir tabîb re’îs ihtiyâr oluna. Ve ol dahi âdet-i müte‘ârife üzerine uhdesinde olan cümle hıdemâtı kemâl-i emânet ve diyânet üzerine istikāmetle mü’eddî kılıb hızmeti mukabelesinde yevmî otuz akçe ulûfe ta‘yîn itdi ki ayda dokuz yüz akçe virile. Ve bâkī iki tabîb dahi âdet üzerine kendülere tefvîz olunan hıdemât-i mezbûreyi re’îslerine mürâca‘at idüb anın müşâveresiyle istikāmet ve emânet üzerine hıyânetden ictinâb idüb mü’eddî

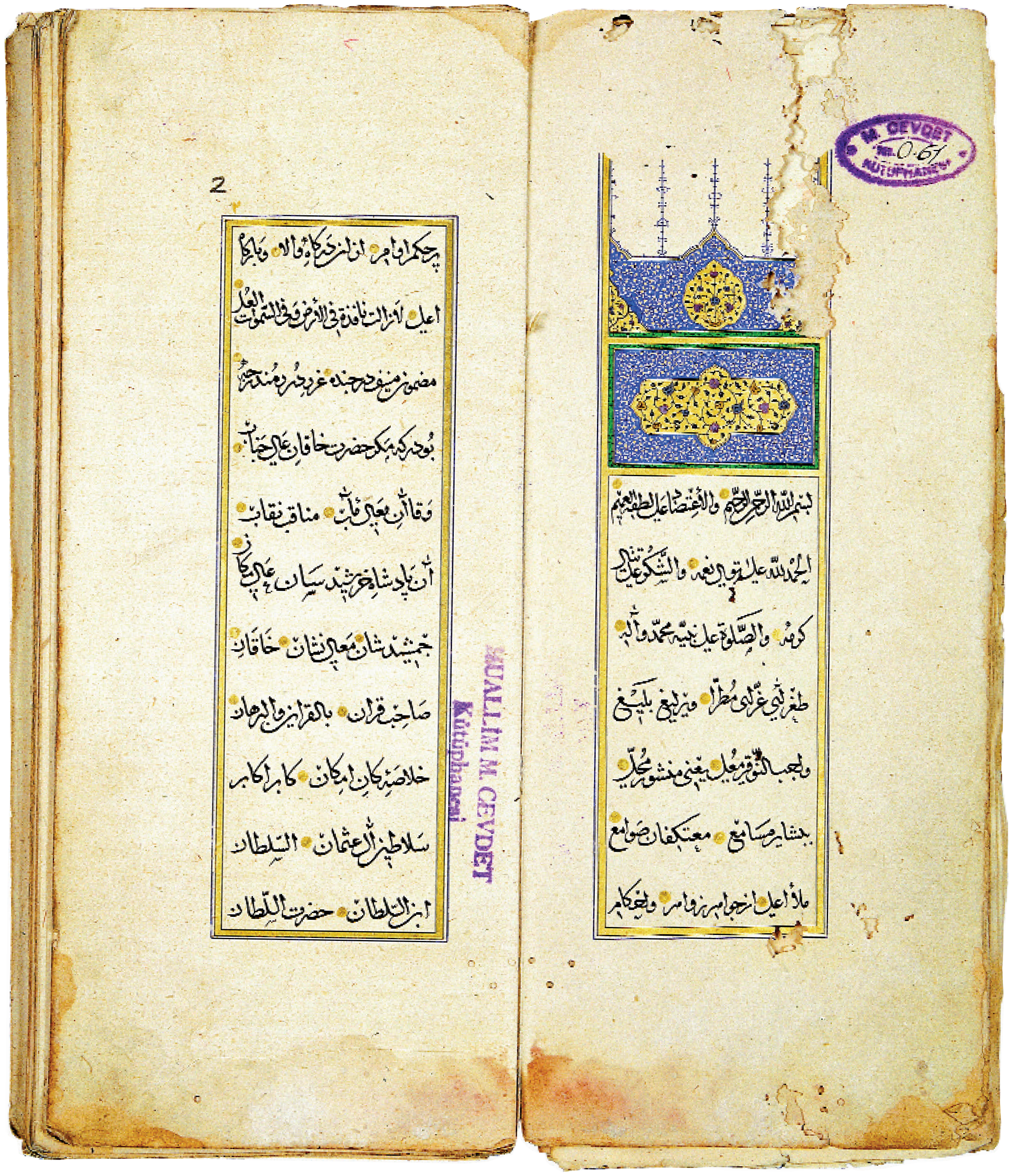

Edirne / II. Bayezid Vakfiyesi.

Bayezid II Foundation deeds/ Edirne.

İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O.61, vr. 1^{b}-2^{a}

kılalar, mukabelesinde yevmî onar akçe ulûfe ta'yîn itdi ki her birine ayda üçer yüz akçe virile. Ve dahi ol hazret-i hâkān-ı dûr-bîn ve nûr-uyûn-ı a'yân-ı selâtîn kehhala'llâhu bi-envâri'l-yakîn basara basâratihi ilâ yevmi'd-dîn şöyle şart itdi ki mezkûr dârü'ş-şifâda iki kehhal-i kâmil teşrîh-i tabakāt-ı uyûnda tabaka-i a'lâda fâzıl ve izâlet-i sebel-i sebîl mesâlikinde istikāmetle sâlik ve âlât-ı meyl ve mil isti'mâl melekesi memâlikine mâlik âdet-i mu'tâde minvâli üzerine cümle hıdemât-ı kehhalîni ekîd-i diyânet ve mezîd-i mahâretle mü'eddî kılalar, her birine hızmetleri mukâbelesinde yevmî yedişer akçe ulûfe ta'yîn itdi ki ayda her birine ikişer yüz onar akçe virile. Ve dahi ol hayrât-ı şifâ-i küll-i cerâhât ca'ala'llâhu bi-hasenâtihî ecsâd-ı hussâd-ı sa'âdete mecrûhaten ve meslûhât-i a'zâ-i ebdânihim meşrûhaten şöyle şart itdi ki mezbûr dârü'ş-şifâda iki nefer cerrâh-ı gayr-ı mecrûh ol amelde hazâkatleri meşhûr ve mahâretleri meşrûh üstâdlar ki ecnâs-i cerâhât timar emrinde cidd-i belîğ ve sa'y-i bî-diriğle bezl-i cehd idüb şol ki hıdemât-i cerrâhîndir, bilâ-ihmâl ve lâ-imhâlin diyânet üzerine mü'eddî kılalar, her birine hızmetleri mukâbelesinde yevmî yedişer akçe ulûfe ta'yîn itdi ki vilâdet-i her şehrde her birine ikişer yüz onar akçe virile. Ve dahi ol sultân-ı hasenât-râyât ca'ala'llâhu âyât-i hayrâtihi merkūmeten alâ safâhât-i sahâyifi'l-eflâk şöyle şart itdi ki mastûr dârü'ş-şifâda olan dahl ve harc ve yazılmak içün bir emîn kâtib ki hisâba kâdir rûznâmede her rûz dahli ve harcı furuş ü busut ve âmme-i evânî vü âlât ve sâyir edevât ve her bâbdan esbâb-ı alâ mâ-hüve-aleyh tafsîlen ve icmâlen kayd idüb sünen-i hasene seneni üzerine şol ki hıdemât-i kitâbetdir kemâyen-bagî hiç vechile kusûr komayub yazub vakt-i muhâsebede istikāmetle hisâb vire, hızmeti mukâbelesinde yevmî dört akçe ulûfe ta'yîn itdi ki her şehr vilâdetinde yüz yirmi akçe virile. Ve dahi ol sultân-ı

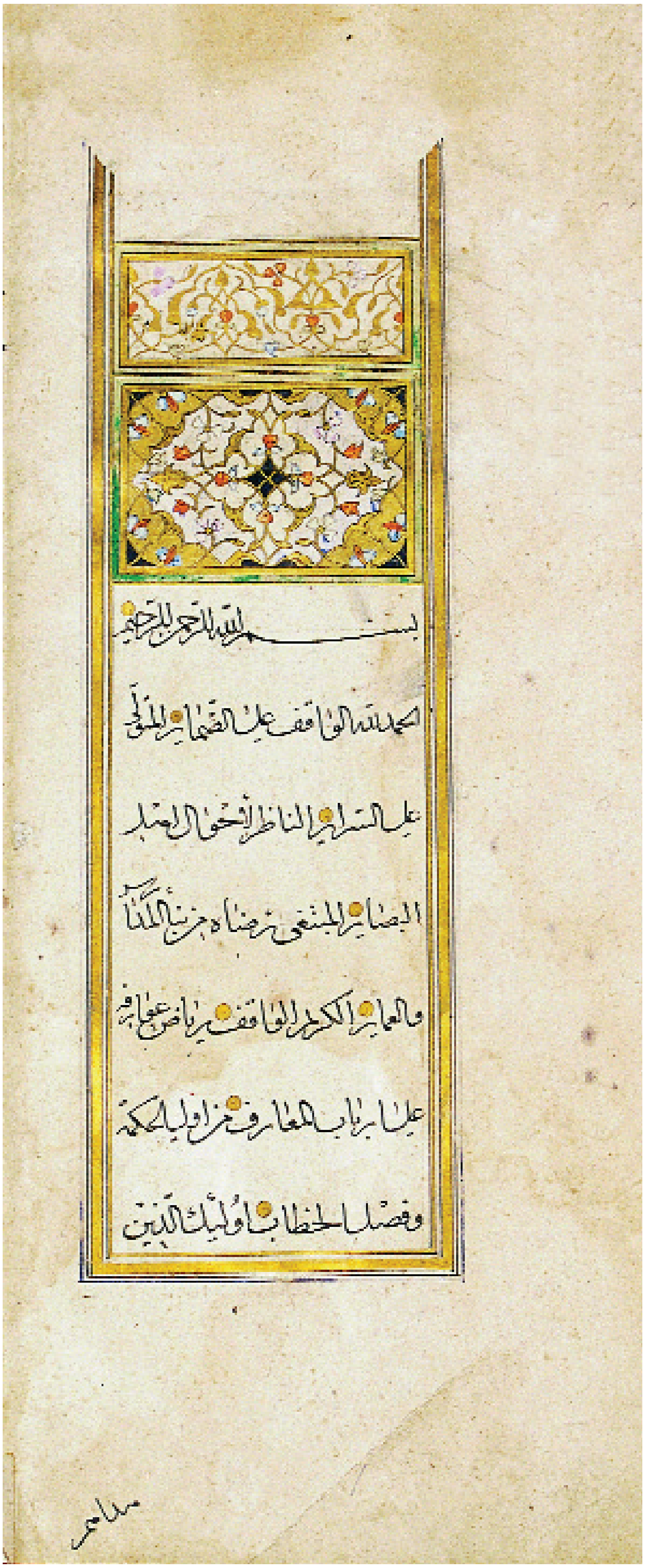

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الواقف على الضمائر والمطلع
على السرائر الناظر لأحوال العباد
البصائر المبتغي رضاه من [illegible]
والعمائر الكريم الواقف رياض عوارفه
على أرباب المعارف من أولي الحكمة
وفصل الخطاب أولئك الذين

münîfü'z-zât nazîfü's-sıfât kâna'llâhu nâsırahu ve sâne ani't-tagayyüra ânâsırahû şöyle şart itdi ki, mezbûr dârü'ş-şifâda ikāmet-i alîlîn içün dört nefer kayyûm talâkat vechile her marîza mülâkat idüb leylen ve nehâren sırren ve cehâren umûr-ı zarûriyye-î tabî'iyyeye müte'allık hıdemâtda hiç vechile tehâşi itmeyüb âmme-i bîmâristân kayyûmları uhdesinde olan hıdemâtı alâ mâ-yenbagī diyânet ve istikāmetle ikāme idüb kusûr komayalar mukābelesinde yevmî dördüne on iki akçe ulûfe ta'yîn itdi ki her birine yevmi üçer akçeden her vilâdet-i şehrde doksanar akçe virile. Ve dahi ol şehriyâr-ı şâfiyü'l-meberrât-ı vâfiyü'l-hayrât lâ-zâlet hasenâtihi ahlâ mimmâ yubrizehü'n-nahl fi's-sa'fât ve yuhrizehü'n-nahlu fi'ş-şegafât şöyle şart itdi ki mezbûr darü'ş-şifâda eşribe vü ma'âcîn ve mürebbiyât ve sâ'yir cevârişât ve akrâs ve âmme-i mürekkebât terkîb-i tertîb-i mühimmâtı ve edviye-i müfrede dakkı ve sahkı ve anlara müte'allık cümle hıdemâtda mahir bir kavî heykel-i çâbük-dest kimesne ki, âdet-i müte'ârife minvâli üzerine edviye-kûb ve mürekkebât tertîb âdâbına müte'allık âmme-i hıdemât ki, uhdesindedir, istikāmetle bilâ-imhâlin ve lâ-ihmâlin mü'eddî kıla, tertîb-i eşribe ve terkîb-i ma'âcîn hıdemâtı mukābelesinde yevmî dört akçe ve edviye-kûblük hıdemâtı içün yevmî iki akçe, cümle yevmî altı akçe ulûfe ta'yin itdi ki her ayda yüz seksen akçe virile. Ve dahi ol sultân-ı ârif mesârif-i hasenât lâ-zâlet hıdmet-i hayrât-ı masrûfâti sarrâfen ârifen fî tasarrufâti şöyle şart itdi ki: mezbûr bîmarhanede bîmârlar tîmârlarına müte'allık her bâbdan esbâb almağa emîn ve mütedeyyin sâhib-i vukūf istikāmetle mevsûf bir vekil-i harc ki, edviye ve a'şâb ve sâyir edevât ü a'vâd bey' ü şirâsı emrinde alâ rü'ûsi'l-eşhâd ma'rûf kimesne vekîl-i harclık hıdemâtını âdet-i müte'ârife üzerine hıyânetden ictinâb idüb siyânet ve diyânetle mü'eddî kıla ve mukābelesinde yevmî dört akçe'ulûfe ta'yîn itdi ki ayda yüz yirmi akçe virile. Ve dahi ol melik-i temâmet-i memâlik-i hasenât lâ-zâle mâliken hazâyinü'l-berr ve künûz-i külli's-sa'âdât şöyle şart itdi ki mezbûr dârü'ş-şifâ kilarına müte'allık âdet-i müte'ârife üzerine hıdemâtı mü'eddî içün bir emîn-i sıdk-âyin kilardâr ki uhdesinde olan kilardârlık hıdemâtını ve her bâbdan esbâbın zabt ü hıfz âdâbını diyânetle siyânet sıyânet idüb hıyânetden gereği gibi ictinâb üzerine mü'eddî kıla, mukābelesinde yevmî dört akçe ulûfe ta'yîn itdi ki, ayda yüz yirmi akçe virile. Ve dahi ol Sultân Süleymân-ı sâni lâ-zâlet ravâtib-i mevâyid-i besât-ı ni'amihî mabsûtatan bi'l-manni's-Samedâni ke-mevâyid-i halîl-i celîlü'r-Rahmâni şöyle şart itdi ki: mezbûr bîmarhane matbahında etıbbâ-i mezkûre her marîzin marazına mülâyim matbûhâtdan ne emr iderse vaz'-ı matbû' üzerine tabh idüb hulviyyât ve humûzâtdan her ta'âmın envâ'ını ahsen-i vücûh tabhla bişürmeğe kemâ-yenbagī kādir nazîfü'l-hisâl pâkize-amel iki nefer üstâd aşcı âdet üzerine aşçılar uhdesinde olan cümle-i hıdemâtı pâklik ve çâlâklikle mü'eddî kılalar, mukābelesinde yevmî altı akçe ulûfe ta'yîn itdi ki her birine yevmî üçer akçeden ayda doksanar akçe virile. Ve dahi ol pâdişâh-ı pâk-i'tikād-ı muhezzebü'lahlâk lâ-zâlet sâhate hasenâte mutahharaten mine'l-keder ale'l-ıtlâk şöyle şart itdi ki mezbûr dârü'ş-şifânın zâhirin ve bâtının süpürüb pâk itmek içün bir munazzıf-ı munazzafü'l-ef'âl ferrâş-ı hoş-hısâl şol ki hidemât-ı ferrâşîndur, senen-i sünen-i hasene üzerine pâklikle mü'eddî kıla, mukābelesinde yevmî üç akçe ulûfe ta'yîn itdi ki ayda doksan akçe virile. Ve dahi ol pâdişâh-ı pâk-dîn nazîfü'l-hisâl sâna'llâhu ezyâde melâbise hasanâti an kederi'l-maşûbât ve dereni'l-mekrûhât şöyle şart itdi ki mezkûr dârü'ş-şifâda mu'attalîn ve dimağı muhtellînin melbusâtın ve fi'l-cümle tathîre muhtâc olan esbâbın her vakt ki hâcet mess ide, te'hîri câ'iz görmeyüb fi'l-hâl bilâ-ihmâl bir kādir kavî câme-şûy ale'd-devâm istikāmetle câme-şûyluğa müte'allık hıdemâtı mü'eddî kıla, mukābelesinde yevmî üç akçe ulûfe ta'yîn itdi ki ayda doksan akçe virile. Ve dahi ol melik-i fatih-i ebvâb-ı hayrât be-mefatihi'l-hasenât lâ-zâlet ebvâb-ı müberrât maftûhaten li'l-mühtedîn ve merdûdeten ale'l-mu'tedîn şöyle şart itdi ki: mezbûr dârü'ş-şifâ kapusında bir kavî-heykel kapucı âdet-i müte'ârife minvâlince ol hızmete müte'allık umûr âdâbını ri'âyet ve kemâl-i siyânetle mirsâd-ı zabt-ı evânî ve vesebât-ı te'addiyât-ı cünûn-ı cuvânîye her bâbda mutarassıd olub uhdesinde olan hıdemâtı alâ hüve'l-lâyık min cemi'i't-tarâyık ikāmet bâbında istikāmetle kâ'im olub mü'eddî kıla, mukābelesinde yevmî üç akçe ulûfe ta'yîn itdi ki ayda doksan akçe virile. Ve dahi ol hâkān-ı İsa-nesîm Sultân Süleymân-ı vesîm tayyibu'llâhi meşâmme ehli'l-islâm bi-fevehâti hayrâtihi ve nefehât-ı meberrâtihi şöyle şart itdi ki: mezbûr dârü'ş-şifâda tîb-i ahlâkla mevsûf bir buhûrî sabâh ü revâhda serâh ve revâhile ol merâh-i ervâhda buhûra müte'allık umûrı mahâretle yerine getürüb ve hızmet-i âbrîziyi tahâret ü nezâfetle mü'eddî kıla, hızmeti mukābelesinde yevmî üç akçe ulûfe ta'yîn itdi ki ayda doksan akçe virile. Ve dahi ol hâkān-ı hümâyûn-ı Süleymân-âyîn bâ-re'y-i rasîn ve tedbîr-i metîn lâ-zâlet sâhat hasenâti masûneten an tatarruk-ı keydi'l-mâkirîn şöyle şart itdi ki: ol menâzîl-i sıhhat ve mahâfil-i kavâfil-i selâmetde mezbûr tabîb-i lebîb şol âdâb üzerine olan alîlîn mu'âlecesine iltizam ide ki vâkı'a marîz fakîr süknâsız fürûmânde ve dermânda mu'tel veyâ muhtelü'l-mizâc ve efânîn ü kavânîn-i tıb minvâlince kābilü'l- ilâc olanlardan ola, bu vasıfla mevsûf belâya mübtelâyı mezkûr tabîb-i erîb hazâkat ve kemâl-i ferâset ve fazl-ı kiyâsetle emrâzını teşhîs idüb evsâf-ı mezbûre üzerine marîz idüğini ma'lûm itdükde fi'l-hâl ol buk'a-ı mübâreke hademesine buyurub her biri uhdesinde olan hıdemât-ı mebrûrei diyânet ve sıyânetle mü'eddî kılalar ve ammâ şollar ki tana'um-ı ni'âm-i mürebbiyât hevâsı sevdasiyle ta'allül ü temâruz idüb telbîs idenleri kabûl itmeyeler ve ağniyâya edviye-i müfrede ve mürekkebe ve sâyir ma'âcîn ve mürebbiyât ve meşrûbâtdan virmeyeler. Ve dahi ol mazhar-ı envâr-i ilâhî ve mazhar-ı âsâr-ı şehinşâhî lâ-zâlet kanâdîlü'l-arş maşrikaten min işrâkāti hayrâti'l-lâ-mütenâhî şöyle şart itdi ki: ol medârât-ı sa'âdât-ı dârü'ş-şifâda cümle yandurulan kanâdîl ve zeyt ve çerâk yağı bahâsı ve cüz'î mühimmât tehyi'esi masârıfı içün yevmî üç akçeden ayda doksan akçe sarf oluna. Ve dahi ol hâkān-ı âlî-himem-i me'âlî-şîyem lâ-zâle müzeyyilen bi-zulâl hasanâti'l-müsebbileti fî sebîl-i Rabbihî sû'âl-i küll-i alîl ve melâl-i küll-i kelîl şöyle şart itdi ki mezbûr dâr-ı sıhhat ü selâmetde ale't-tevâli fî cemi'ü'l-eyyâm ve'l-leyâlî cümle-i me'kûlât ve âmme-i matbûhât ü meşrûbât mine'l-hulviyyât ve'l-humûzât-ı mürebbiyât ve reçaliyyât ve sâyir edviye-i müfrede ve mürekkebe mesârıfına yevmî iki yüz akçe sarf olunub ayda altı bin akçe harc oluna. Ve dahi ol hazret-i hâkān-ı vâkıf-ı avâkıb-ı umûr lâ-zâlet şerâyit-i hasanâti masûnetin beyne'l-cumhûr bi-sıyâneti zi'l-diyâneti an tetâvül yede't-tagayyur ve'l-hıyânet şöyle şart itdi ki: evkâf-ı mezbûre zevâyidinden bi-vechin mine'l-vücûh kalîl ve kesîr kâyinen min kâne hiçbir ehada virilmiye, mütevellîler mührü ile emîn yirde mazbût ü mahfûz dura, vakt-i hâcetde rakabeye harc oluna. Ve kim ki şart-i mezkûra muhâlif tasarruf ide meharrime mürtekib olub zulm itmiş ola "elâ la'netu'llâhi ale'z zâlimîn.

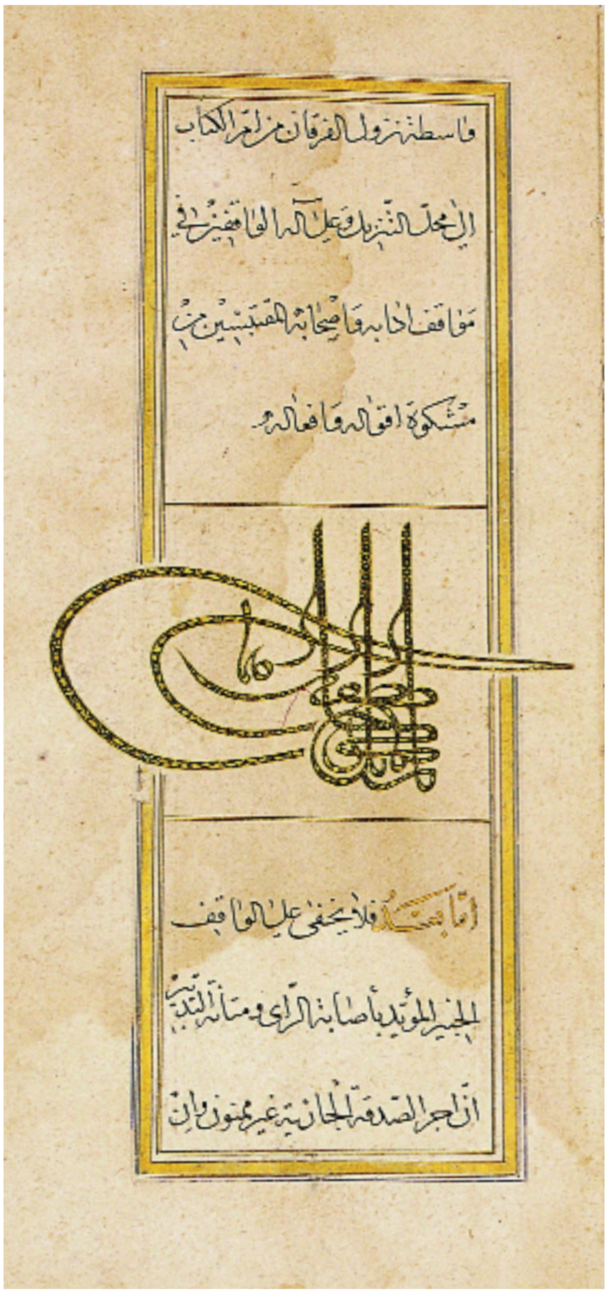

فاسطة نزول الفرقان من ام الكتاب
الى محل التنزيل وعلى آله الفائقين في
مواقف اذا به واصحابه المقتبسين من
مشكوة اقواله وافعاله

اما بعد فلا يخفى على الواقف
الخبير المؤيد باصابة الرأي ومتانة التدبير
ان اجر الصدقة الجارية غير ممنون وان

II. Bayezid'in Tuğrası.

Bayezid II's monogram.

Edirne / II. Bayezid Vakfiyesi,

VGMA, Kasa nr. 1385/151, vr. 5^{b}

Edirne / II. Bayezid Vakfiyesi. (yan sayfa)

Bayezid Foundation deeds / Edirne (On the facing page)

VGMA, Kasa nr. 1385/151, vr. 1^{b}

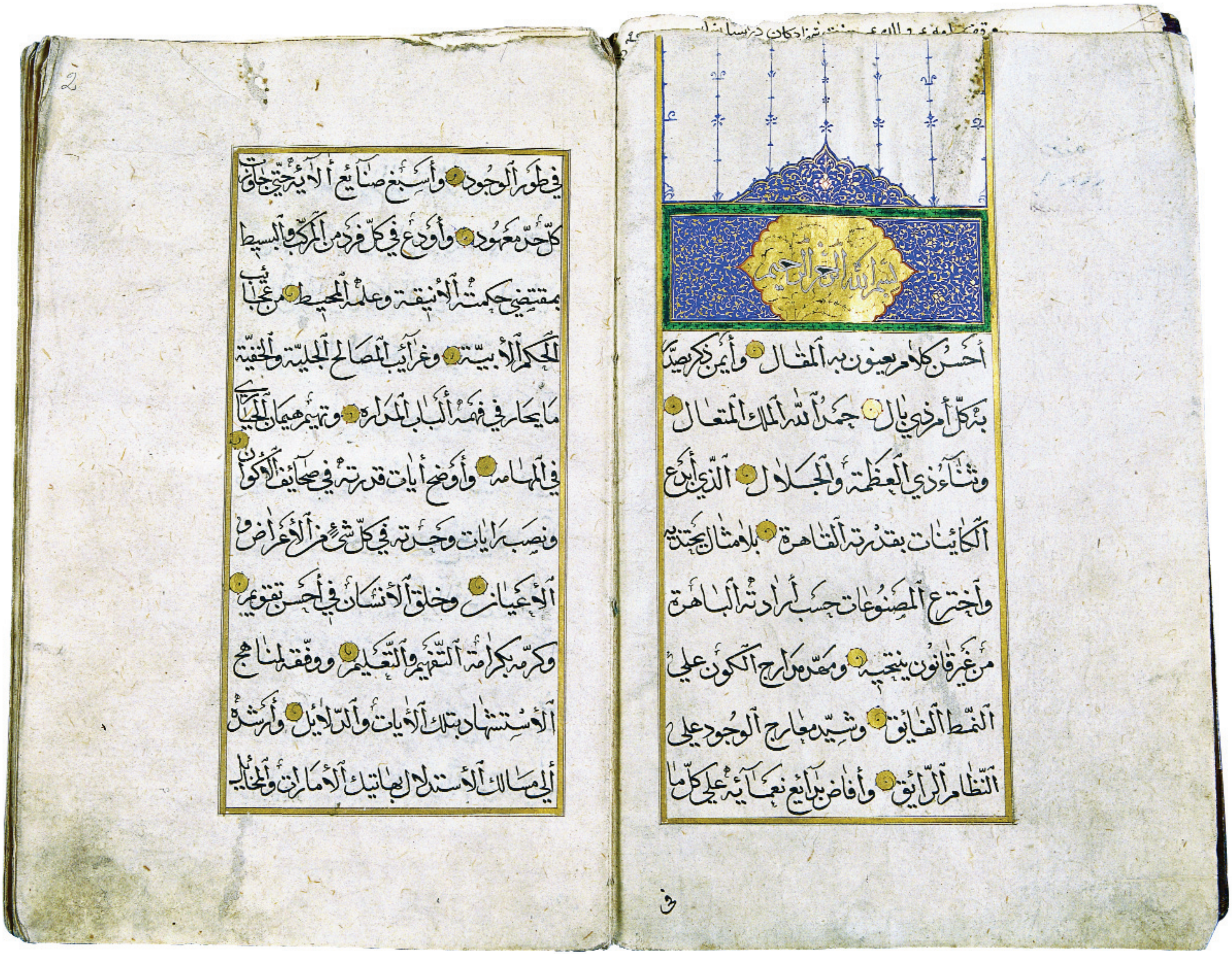

بسم الله الرحمن الرحيم

أحسن كلام يعنون به المقال وأيمن ذكر يصدر
به كل أمر ذي بال حمد الله الملك المتعال
وثناء ذي العظمة والجلال الذي أبدع
الكائنات بقدرته القاهرة بلا مثال يحتذيه
واخترع المصنوعات حسب إرادته الباهرة
من غير قانون ينتحيه ومهد مدارج الكون على
النمط الفائق وشيد معارج الوجود على
النظام الرائق وأفاض بدائع نعمائه على كل ما

في طور الوجود وأسبغ صنائع آلائه حتى خلق
كل حي معهود وأودع في كل فرد من المركب والبسيط
بمقتضى حكمته الأنيقة وعلمه المحيط من عجائب
الحكم الأبية وغرائب المصالح الجلية والخفية
ما يحار في فهمه ألباب المهرة وتهيم هيمان الحيارى
في المهامه وأوضح آيات قدرته في صحائف الأكوان
ونصب آيات وحدته في كل شيء من الأعراض
والأعيان وخلق الإنسان في أحسن تقويم
وكرمه بكرامة التفهيم والتعليم ووفقه لمناهج
الاستشهاد بتلك الآيات والدلائل وأرشده
إلى مسالك الاستدلال بهاتيك الأمارات والمخايل

Haseki Vakfiyesi.
Haseki Foundation deeds.
TİEM, nr. 2194, vr. 1^b-2^a

"Lemmâ kâne hâze'l-kitâbi'l-vakfî şer'îyyen
"Ve cemi' şerâyit'ş-şer' fîhi mer'iyyen
"Ve an külli'l- kavâdihi ariyyen
"Fe-evhâ'llâhu li-hatmihi't-târîh
"hüve vakfün sahîhan şer'iyyen."

Haseki Vakfiyesi

Haseki Külliyesi'nin Arapça tanzim edilen üç vakfiyesinin aslı da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir. Bu vakfiyelerin en eski tarihlisi 947 (1540) yılına aittir (TİEM, nr. 2191). Sanatkârâne bir cildi olan vakfiyenin ilk sayfalarının süslemeleri (vr. 1^b-2^a) Kanûnî devri tezhib sanatının güzel örneklerinden kabul edilmektedir. Bu Vakfiye hazırlandığı sırada henüz dârüşşifâ inşâ edilmediği vakfiye de dârüşşifâdan bahsedilmemektedir. Vakfiyenin istinsahı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye defterinde yer almaktadır (defter nr. 608/23, sayfa 213 vd.).

Haseki Külliyesi'nin ikinci vakfiyesi 958 (1551) tarihlidir (TİEM, nr. 2194). Dârüşşifâ ile ilgili hükümlere etraflıca yer verilen vakfiyenin bir sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 608/23 numaralı deftere çıkarılmıştır (s. 222 vd.).

Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin üçüncü vakfiyesi ise 964 (1556) tarihlidir (TİEM nr. 2193; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bir kopyası bulunmaktadır. [defter nr. 608/23 s. 235 vd.])

Nimet Taşkıran, Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin 964 (1556) tarihli ikinci bir vakfiyesinden söz ediyorsa da (TİEM nr. 2193) müze yetkililerinin sözü edilen vakfiyenin Kudüs'teki vakıfla ilgili olduğu inancıyla araştırma salonuna çıkarılmasına gerek görmemeleri üzerine tarafımızdan incelenme imkânı bulunamamıştır.

Haseki Vakfiyesi'nin kütüphanelerde değişik kopyaları varsa da konumuz açısından orijinaline ulaşma imkânımız olduğundan istinsahlar üzerinde durulmamıştır.[13]

Dârüşşifâ ile ilgili hükümler 958 (1551) tarihli vakfiyeden alınmıştır.[14]

Dârüşşifâ

Vakfı yapan hanım Efendi hazretleri hastahanede çalışmak üzere iki uzman ve işinin ehli olan zeki olmakla tanınmış, gayet nazik, güler yüzlü ve feraset sahibi tıp ve hikmet kanunlarını bilen, bu iki alanda her türlü meseleye vakıf bütün ayrıntılarıyla olayları bilen, hastaların ruh hallerini kavrayan, her türlü ilâç yapımında bilgi sahibi, becerikli olan, şurup ve macunların imalinde deneyimli, hastalara karşı yumuşak, hastanın halinden anlayan gördüğü tıbbî vakalarla bilgilerini geliştirmiş, alanında lazım olan bilgi ve tecrübeye zaman içinde sahip olmuş kimseler olmalı. Bu doktorların her biri yumuşak kalpli, mükemmel ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve yabancı ayırımı gözetmeden herkes hakkında iyilik isteyen, herkesin en yakın velisi gibi davranan, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gözüyle bakmalı, onları asık suratla değil, güler yüzle karşılamalıdırlar. En ufak bir sertlik ve asık surat yapmamalı, hastalara karşı nefret uyandıracak söz söylememelidir. Zira hastaya karşı söylenecek en küçük kırıcı söz dahi bazen büyük bir hastalık ve sıkıntıdan daha ağır gelir. Bunun için doktorlar hastaya en tatlı dille hitap etmelidirler. Hastaların sorularına şefkat ve sevgiyle cevaplar verilmelidir. Gerçekten doktorun tatlı bir sözü hastaya cennetteki Kevser suyunun verdiği şifadan daha şifalı gelir. Zira hastanın tatlı söze her zaman büyük bir ihtiyacı vardır. Hastalara yumuşak bir kalp ve tatlı dil ilâç gibidir. Doktorlar hastalara rahmet kanatlarını, inayet ve himaye kemerlerini gererler.

Bu iki doktordan her biri her gün o günü izleyen gecenin akabinde dârüşşifâya gelip görevine başlar, hastaları ziyaret eder, hallerini sorar, hastalıkların seyrini izler ve gelişmeleri takip eder, nabızlarına bakar, idrar kaplarını gözden geçirir ve kontrolle ilgili diğer gerekli hususları yapar. Hastaların küçük büyük hepsinin hal ve hatırlarını sorar, en küçük şeyleri bile ihmal etmez. Sonra her birine en uygun ilâcı vererek onları tedavi eder, eğer bir hastanın durumu doktorun tekrar hastahaneye dönmesini gerektiriyorsa ihmal etmeksizin hastahaneye süratle intikal eder. İşte bu iki doktordan her biri yazılan şartlara uyarak bu kuralları aynen uygular ve mutlaka olduğu gibi muhafaza ederler.

Senenin, ay ve günlerinin birinde bu şartlardan birini bile ihlâl ve ihmal etmeden bunlara tümüyle uymak mutlak bir zorunluluktur. Her kim burada kaydedilen hususlardan birini ihlâl eder, üstlendiği görevlerden birini ihmal ederse görevi karşılığında almış olduğu ücret dünyada kursağında kalır ve ona haram olur, âhirette de en şiddetli azaba dûçâr olur. Bu doktorlardan birinin maaşı günde yirmibeş, diğerinin ise onbeş dirhem olsun.

Aynı zamanda bu dârüşşifâ/hastahanenin erdem sahibi, alanlarında uzman, sanatlarında becerikli, elleri çabuk, ilâç yapımında mükemmel birer usta, hastalarını tedavi ederken son derece dikkatli davranan, acele etmeyen bilgi sahibi iki göz tabibi görevlendirilsin. Bunlardan birinin maaşı günlük beş dirhem, diğerinin ki üç dirhem olsun.

Ayrıca dârüşşifâda uzmanlık alanlarında bilgi sahibi ve becerikli, deneyimli her tür yarayı tedavi etmeye gücü yeten iki cerrah görev yapmalıdır. Bunlardan birinin günlük ücreti beş dirhem, diğerinin ki üç dirhem olsun.

Haseki Vakfiyesi'nin cilt kapağı.

The binding of Haseki Foundation deeds.

TİEM, nr. 2191

Şu hususa özellikle dikkat edilmelidir. İlk iki tabip ile ilgili olarak belirtilen şartların hepsi göz tabipleri ve cerrahlar hakkında da geçerli olup mutlaka aynı özeliklere sahip olmalıdırlar. Bütün tabiplerin burada belirtilen şartlara aykırı davranmaktan sakınmaları, şartların hiç birini her ne suretle olursa olsun ihlâl etmemeleri gerekir. Her türlü ilâç ve şurup yapımında becerikli ve uzman iki eczacı tayin edilsin, bunlardan her birinin günlük maaşı üçer dirhem olsun.

Ayrıca dârüşşifâya bir kâtip, bir veznedar ve bir de kilerci tayin olunup bunlardan her birinin maaşı günlük üçer dirhem olsun.

Bunlardan başka dârüşşifâda iki aşçı görevlendirilsin. Bunlar hastalara hastalık durumlarına göre yemek pişirsinler; her birinin günlük maaşı ikişer buçuk dirhem olarak ödensin. Ayrıca ilâçların hazırlanmasında eczacılara yardım etmek için iki kişi görevlendirilmeli, bunlar ilâçların öğütülmesinde çalışacak ve bunlardan her birinin maaşı ikişer dirhem olacaktır. Hastahaneye dört hastabakıcı tayin olunsun. Bunlardan her biri hastaların tüm işlerini yapacak ihtiyaçlarını karşılayacak ve onlara bakacaklar, gerekli olan hizmetleri görecekler, hastaların ihtiyaçlarına koşacak, her zaman onları görüp gözetecekler, yanların-

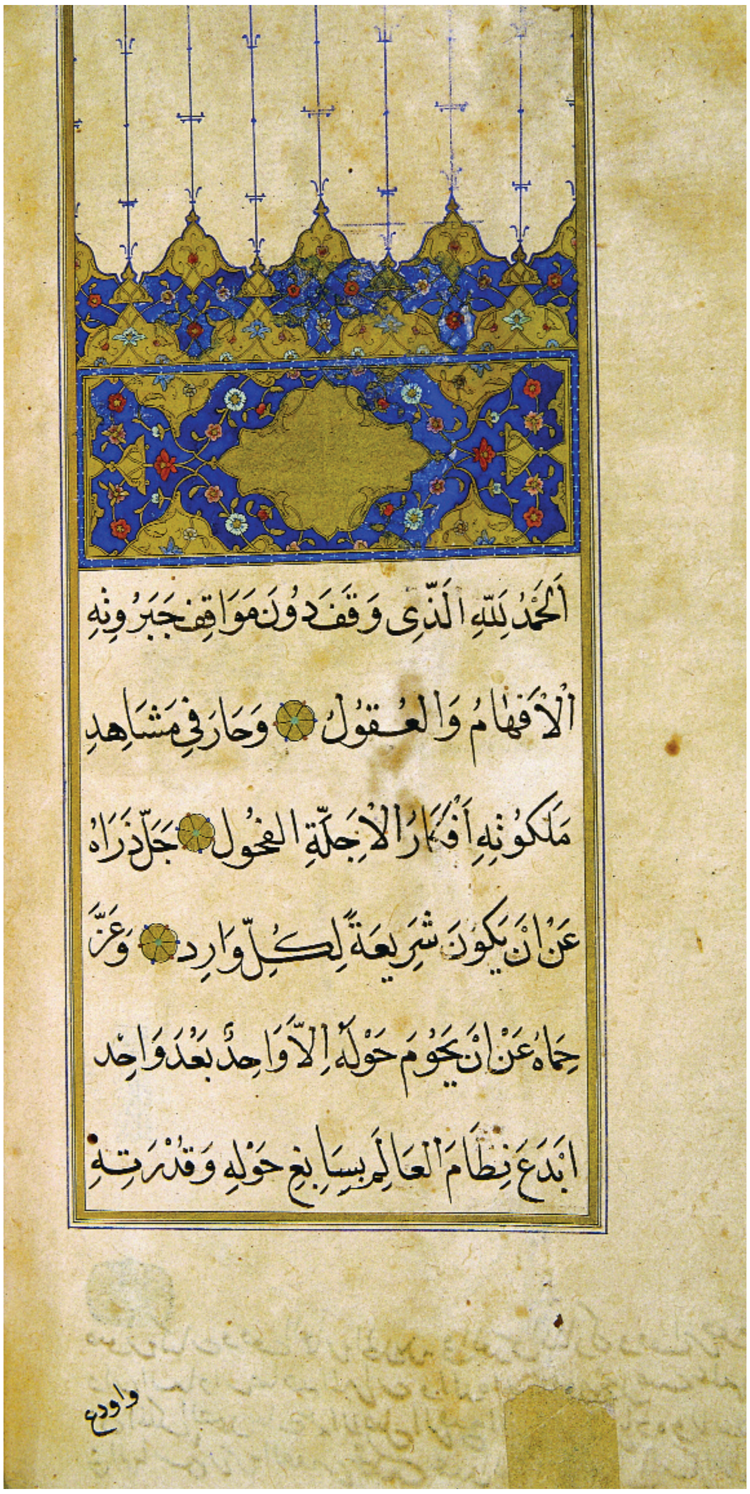

الحمد لله الذی وقف دون مواقف جبروته

الأفهام والعقول ۞ وحار فی مشاهد

ملکوته أفکار الأجلة الفحول ۞ جل ذراه

عن أن یکون شریعة لکل وارد ۞ وعز

حماه عن أن یحوم حوله الا واحد بعد واحد

ابدع نظام العالم بسابغ حوله وقدرته

وأودع

Haseki Vakfiyesi.

Haseki Foundation deeds.

TİEM, nr. 2193, vr. 1^b

dan hiç bir zaman ayrılmayacaklar, gündüzleri hastaların hizmetinden bir saat bile ayrı kalmayacak, geceleri ise nöbet tutmak suretiyle ikişer ikişer görev yapacaklardır. Bunlardan her birinin maaşı günlük üçer dirhem olarak verilsin. Bu dört görevliden diğer iki kişi de hastaların idrar şişelerine vb. şeylere bakacaklar, her ikisi de gündüzleri görevlerini asla aksatmadan yapacaklar, geceleri ise sırayla ve nöbetleşe tembellik ve ihmalkârlık etmeden çalışacaklardır. Bunların da her birinin maaşı günlük üçer dirhem olsun.

Bunların dışında iki çamaşırcı görev alacak ve hastaların çamaşırlarını yıkayacaklar, bunların da her birinin maaşı günlük ikişer dirhem olarak ödenmeli. Hastahaneye iki görevli daha tayin edilip bunlardan biri müstahdem diğeri kapıcı olsun, bunların da her birinin maaşı günlük ikişer dirhem olsun. Ayrıca bir bahçeci tayin olunup câmiin önünde ve yanıbaşındaki bahçelere, imaretin önünde bulunan bahçeye bakacaktır. Bunun da maaşı günlük iki buçuk dirhem olarak ödensin. Diğer bir görevli de çöpçü olup dârüşşifâda, imarette ve medresede biriken çöpleri toplayıp kaldırsın, onları gerekli yere götürüp atsın, bunun da maaşı günlük iki buçuk dirhem olacaktır. Bunların dışında hastaların yıkandığı hamamda keseci ve külhancı olmak üzere iki kişi daha görev alsın, bunlar hastalara son derece yumuşak bir eda ile ve şefkatle muamele edeceklerdir, bunların da maaşları günlük ikişer dirhem olmalıdır.

Ayrıca ilâç, şurup, yeme, içme vb. diğer ihtiyaçlar için her gün yüzelli dirhem tahsis edilsin ve bunlar harcansın. Bunların hepsi hastahaneye gelen ve buradan şifa beklemek üzere sığınan hastaların her an gerekli görülecek ihtiyaçları için sıkıntı yapmadan harcanmalıdır. Dışardan gelip de türlü ilâç, şurup ve macunlardan bir şey isteyenlere sadece Pazartesi ve Perşembe günleri istedikleri ilâçlar verilir. Görevli iki doktor bu iki mübarek günde dışardan gelip herhangi bir ilâç, şurup ve macun isteyenlere bunlara o anda muhtaç olmadıkları halde alıp sadece gıda olarak kullanmamak şartıyla sırf ihtiyaç olduğunda kullanmaları için almak istediklerine kanaat getirdikleri takdirde ilâçları esirgemeden versinler.

Süleymaniye Vakfiyesi

Süleymaniye Külliyesi'nin 847 (1443) tarihli, orijinal vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır (kasa nr. 52). Vakfiye Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından neşredilmiştir.[15]

Dârü't-tıb

Ve ilm-i tıbb için binâ olunan Medrese-i tayyibede fazîlet kiyâset ve kuvveti hads ü ihsas ile ma'rûf ve basîret ve zekâ ve selâmet-i havâss ile mevsûf, dekâyik-i ilm-i mîzana ârif ve külliyyât ü cüz'iyyât-ı ilm-i ebdâna vâkıf, Eflâtûn-ı zamân ve Aristo-yı evân, etıbbâ-yı Îsâdem mâ-beyninde mümtâz ve hukemâ-yı Câlînûs kadem ortasında ser-efrâz olan kimesne müdderris olup talebe-i ilm-i tıbba Kānûn-ı hukemâ-i sâbıkada mûcez ve yâdgâr olan kavâidi tahsîl bâbında ikdâm ve mühimmât-ı Şifâda müntehab ü sedîd olan zavâbıtı teshîl emrinde ihtimâm edüp derslerine mudâvim ve sâyir mâ-lezimede mülâzim olıcak vazîfe-i yevmiyyesi yiğirmi (yirmi) akçe olub ve sekiz nefer tâlib-i hikmet ve râgıb-ı illet-i sıhhat, mü'min-i zâhirü's-salâh ve mütedeyyin-i kâsidü'l-ıslâh kimesneler Medrese-i mezbûrede Dâniş-mend olup ilm-i tıbbun şuğlinde hadd-ı bî-dirîğ ederlerse vazîfe-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola. Ve iki deyyin ü temîz ve televvüs ü telvîsden muhteriz kimesnelerin biri bevvâb olup ve ferrâş ola. Ve vazîfe-i yevmiyyeleri ikişer akça ola. Ve bir deyyin-i sâlih ve müstakîm-i gayr-ı müsâmih, ağrâz-ı dünyeviyyeden berî ve masâlîh-i lâzımesinde cerî kimesne Nuktacı olup müderrisîn ve muîd ve talebe vü müstaidd mâbeyninde olan müdâreseye hâzır ve eyyâm-ı tah-

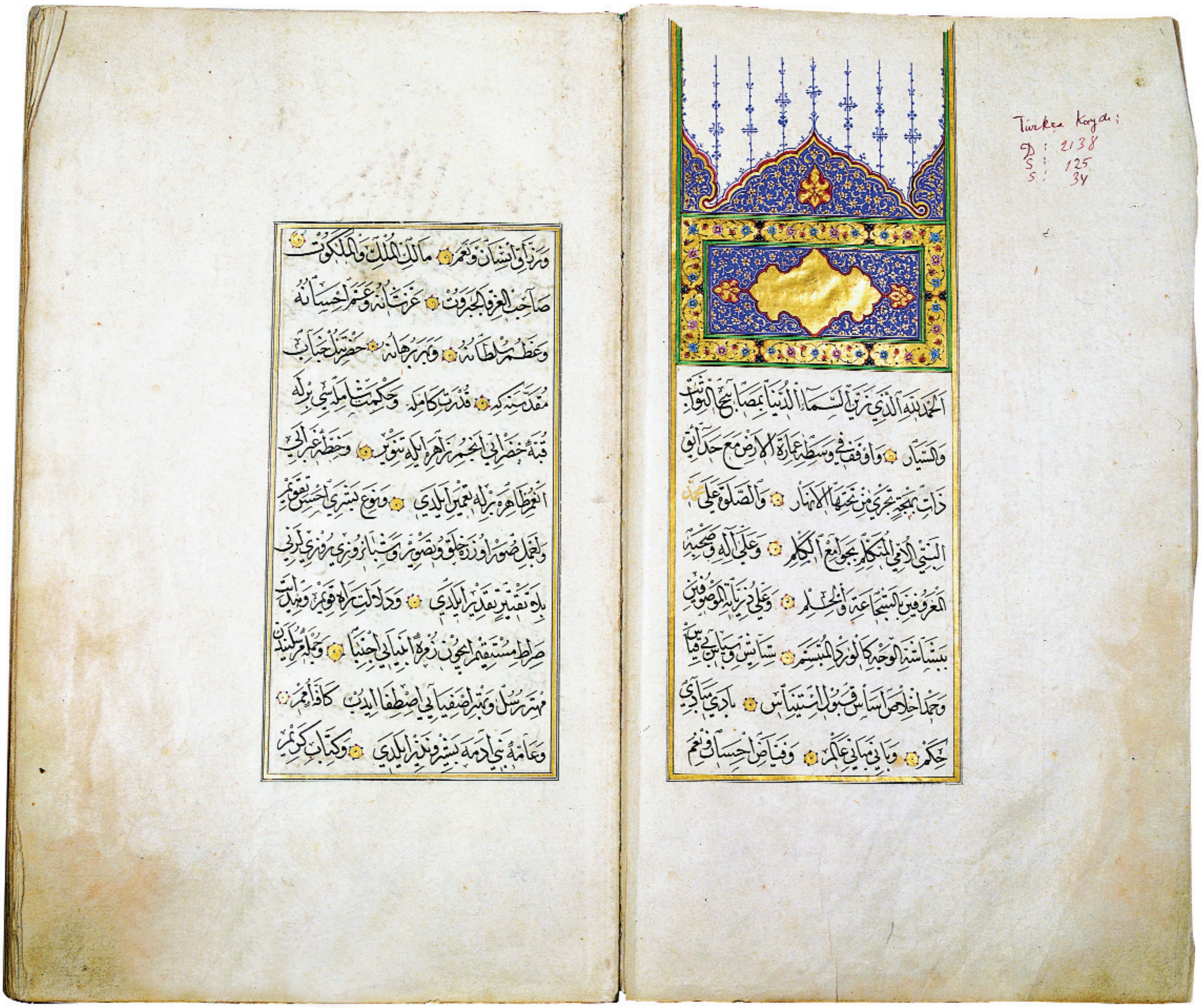

Türkçe Kaydı:
D: 2138
S: 125
S: 34

الحمد لله الذي زين السماء الدنيا بمصابيح الثوابت
والسيار ۞ واوقف في وسط عمارة الارض مع حدائق
ذات بهجة تجري من تحتها الانهار ۞ والصلوة على محمد
النبي الامي المتكلم بجوامع الكلم ۞ وعلى آله وصحبه
المعروفين بالشجاعة والحلم ۞ وعلى ذرياته الموصوفين
ببشاشة الوجه كالورد المتبسم ۞ ستايش وسپاس بي قياس
وحمد اخلاص اساس قبول الستيناس ۞ بادي مبادي
حكم ۞ وباني مباني عالم ۞ وفياض احسان ونعم

ورزاق انسان ونعم ۞ مالك الملك والملكوت ۞
صاحب العز والجبروت ۞ عز شانه وعم احسانه
وعظم سلطانه ۞ وكبر برهانه ۞ حضرتنك جناب
مقدسنه كم ۞ قدرت كامله وحكمت شامله سي برله
قبه خضرايي انجم زاهره ايله تنوير ۞ وخطه غبرايي
انعم ظاهره برله تعمير ايلدي ۞ ونوع بشري احسن تقويم
واجمل صور اوزره خلق وتصوير وشبانروزي فيروزي كبي
بدر تقسيم تقدير ايلدي ۞ ودلالت راه قويم وهدايت
صراط مستقيم ايجون زمره انبيايي اجتبا ۞ وجمله مرسلين
مهتر رسل وبهتر اصفيايي اصطفا ايدب كافه امم ۞
وعامه بني آدمه بشير ونذير ايلدي ۞ وكتاب كريم

Süleymaniye Vakfiyesi.

Süleymaniye Foundation deeds.

VGMA, Kasa nr. 52, vr. 1^b-2^a

sîlde ders terklerine nâzır olup bi-gayr-i uzrin şer‘iyyîn ve lâ-mâni‘in kaviyyîn olanı Mütevilliye i‘lâm eyleyüp ol dahi ol günün vazîfesin virmeye ve Nuktacı-i mezbûrun vazîfe-i yevmiyyesi üç akça ola.

Dârüşşifâ

Dârüşşifâda mütetabbibînden üç nefer fenn-i tıbbun ilmîsinde, amelîsinde fâyik ve teşhîs-i maraz ve tedbîr-i ilâc ve tashîh ve ta‘dîl-i mizâc emrinde hâzık ve ma‘rifet-i keyfiyyât-ı ahlât ve tabâyi‘-i ağdiye ve menâfi‘ ve mudarr-ı akâkîr ve edviye ve aksâm-ı eskâm ve a‘râz-ı emrâza kesîrü’l-ittılâ‘ ve esbâb ve alâmât husûsunda allâme ve dekâyik-i nazb u karûre ve buhrâna ârif ve külliyât-ı (külliyât ü) cüz’iyyât-ı ilm-i ebdâna vâkıf, zekâ vü selâmet-i havâss ile mevsûf ve kuvve-i hads ü ihsâs ile ma‘rûf, mücerrib ve mütederrib kimesne tabîb olup resm-i ma‘rûf ve de’b-i me’lûf üzere evkât-ı ma‘hûdede mezkûr Dârüşşifâda cem‘ olup ahvâl-i merdâyı şûrâ üzere tetebbu‘ edüp (izâ ellemeyke’l-elemü fe’l-mu‘âcelete fi’l-mu‘âlecetin = Sana elem ârız olduğu zaman gereken şey: muâlecede acele etmekdir.) emrinde ikdâm-ı tâm ve ihtimâm-ı tamâm ederler ve tabâbete müteallik umûra mübâşeret eyleyüp erbâb-ı hâcât ve ashâb-ı mühimmâtun ağrâz ve hâcetlerini lutf ile ve rıfk ile görüp itmâm ederler. Ve mâ-beynlerinden birisi ki basîret ve fazîlet ve kiyâset ile mümtâz ola, reîs olup cemî‘-i husûsa nâzır ve riyâsete müteallik olan mesâlih ânun re’y ü irâdetine dâir ola. Ve Reîs-i mezbûrun vazîfe-i yevmiyyesi otuz akçe ve tabîb-i sânînün vazîfe-i yevmiyyesi on beş akçe ve tabîb-i sâlisün vazîfe-i yevmiyyesi on akçe ola.

Ve sınâat-i kahâletde bidâası vâfik ve hazâkati zâhir ve emrâz-ı aynün teşhîs u müdâvatında ve terkîb-i zerûr ve şifâyâf ve tertîb-i ekhâl ve sâyir mühimmâtında mahir iki nefer kimesne kehhal olup evkât-ı mu‘tâdede mezkûr Darüşşifâda hâzır olup kehâlete müteallik hidemât ikâmet eyleye. Kehhal-i evvelün vazîfe-i yevmiyyesi altı akçe ola ve

kehhal-i sânînün vazîfe-i yevmiyyesi üç akçe ola.

Ve ilâc-ı kurûh u şicâc ve Demâmîl ve Dübeyle vü Hurâc ve müdâvat-ı Evrâm ve Sübûr ve ıslâh-ı Fütûk ve Kal'-i adrâs ve Fasd-i urûk ve terkîb-i merâhim ve fedâil ve dimâdât ve tedbîr-i indimâl-i cirâhât bâbında üstâd iki nefer kimesne Cerrah olup zikr olunan hidemâtı ve sâyir cerrâhlığa müteallik mühimmâtı itmâm eyleyeler. Ve bunların dahi birinün vazîfe-i yevmiyyesi altı akçe ve birinün vazîfe-i yevmiyyesi akçe ola.

Ve akakîr-i edviye ve haşâyiş ve a'şâb ve usûl-i ezhârün hakâyik ve esâmî ve hasâyisine ârif ve cevdet ve red'et ve sâyir keyfiyyâtına vâkıf bir kimesne Aşşâb olup alâ-sebîli'l-ifrâdi ve't-terkîb Dârüşşifâda lâzım olan eşyâyı ve esbâbı reis ma'rifetiyle bî-ihmâl satun alup getürüp kilâra teslîm edüp fız oluna ki hâcet vaktinde hâzır olup isti'mâl edeler. Ammâ alınan edviye ve akakîr kütüb-i tıbbiyyede vasf olunduğu gibi cedîd ü ceyyîd ü a'lâ ola; atîk ve fâsid ve redîlerini almaya ve asl mevcûd iken bedl ile iktifâ etmeye ve vazîfe-i yevmiyyesi dört akçe ola.

Ve sahk-i edviye ve dakk-i akakîr husûsunda dânâ ve tuvânâ iki nefer kimesne edviye-kûb olup dakk u sahkı lâzım olan akakîri âdet-i etıbbâ üzere sahk-i beliğ ile kûft edüb isti'mâle sâlih ve terkîbe kâbil eyleyeler ve vazîfe-i yevmiyyeleri üçer akçe (ola).

Ve bir emîn ve müstakîm ve mütedeyyin kimesne ki Dârû-hânede mahzûn (olan) maâcîn ve eşribe ve edviye ve gayrühâ hâlinden haberdâr ola. Kilârcı olub kilârda olan devâları ve akakîri, müfredât ve mürekkebâtı bi'l-cümle her ne var ise hıfz ü hırâset eyleye ve tabîbler ma'rifetinsüz kimesneye nesne vermeye ve vazîfe-i yevmiyyesi dört akçe (ola).

Ve bir diyânet ve sıyânet ve istikâmet ile muttasıf kimesne vekîl-i harc olup Dârüşşifâya lâzım olan havâyici etıbbâ ma'rifetiyle satun alup, getürüp kilâra ve dârû-hâneye teslîm eyleye. Ammâ her nesnenün a'lâsını ve ceyyidini ve nefîsini ala; redî ve fâsid nesne almaya ve hıyânet ve gadr ve taksîrden ihtirâz eyleye ve vazîfe-i yevmiyyesi dört akçe ola.

Ve kavinîn-i hussâb ve esâlîb-i küttâbdan habîr bir debîr-i Utârid-nazîr Dârüşşifâda kâtib olup havâyic ve mühimmât-ı dârû-hâneyi dâhil ve hâric

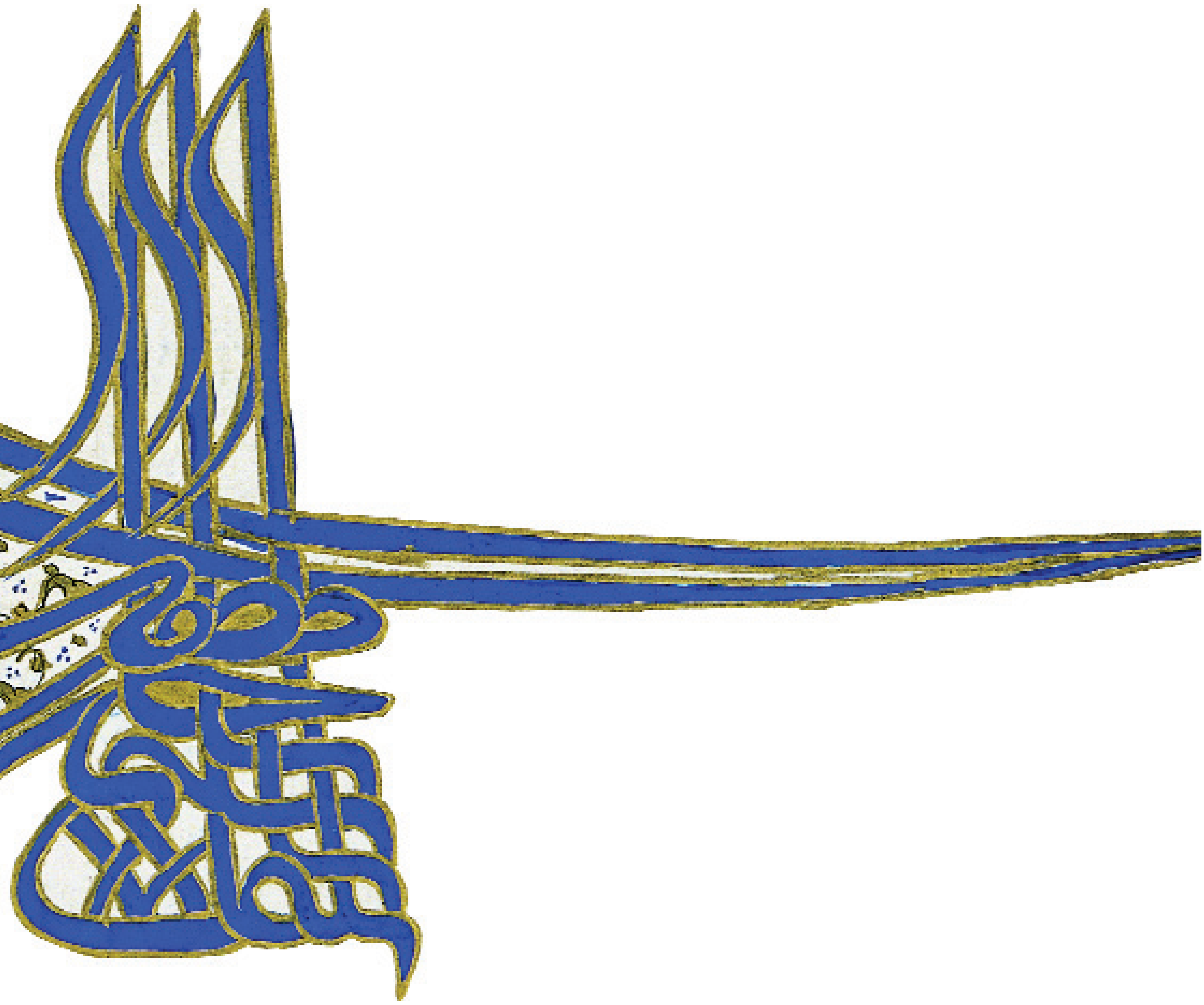

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Tuğrası.

The monogram of Sultan Süleyman the Magnificent.

Haseki Vakfiyesi,
TİEM, nr. 2191

dahl ü harcdan kitâbeti lazım olan nesneleri etıbbâ ma'rifetleriyle istikâmet üzere deftere kayd eyleye ve hastelerün dahi anda îvâ ve ilticâ etdüklerinde kendüler ile olan akçedan ve gayriden mu'teddünbîh olan mal ve esbâblarını mufassalen deftere tahrîr eyleye ki gitdiklerinde ol defter mûcebince teslîm oluna ve hidmetinde kemâ-yenbagî ihtimâm üzere olup ihmâl ü taksîrden ihtirâz eyleye ve vazîfe-i yevmiyyesi beş akçe ola.

Üstâd-ı mâhir ve tabh-i eşribede mahâreti zâhir kimesneler Tabbâh-ı eşribe olub hidmetlerinde ihtimâm-ı tâmm ve sa'y ü ikdâm üzere kâyim ve müdâvim olalar ve vazîfe-i yevmiyyeleri dörder akçe ola.

Ve bir sâlih u müttakî ve kaviyyü'l-beden-i gayr-ı şakî kimesne Dârüşşifâda Bevvâb olup üslûb-ı me'lûf ve tarz-i ma'rûf üzere hidmet edüp ihmâl ve kusûr eylemeye ve vazîfe-i yevmiyyesi üç akçe ola.

Ve tabâyih-i et'ime bâbında basîret-i âmme ve hubret-i tâmmesi olan iki nefer kimesne Tabbâh-ı et'ime olup tabâyi' ve emziceye muvâfık ve mardânun marazlarına mülâyim, bi-hasebi'l-vakt perhîz aşlarını ve gayrini tabîbler ma'rifetleriyle tabh eyleye(ler) ve nemek ve sâyir havâyicini i'tidâl üzere tedârük edeler ve vazîfe-i yevmiyyeleri üçer akçe ola.Ve bir recül-i kavî ve istihdâma kâyil ve sahîhu'l-a'zâ hizmete kâbil kimesne Dârüşşifâda Kâse-keş olup hidmet-i lâzımesin edâ edicek vazîfe-i yevmiyyesi üç akçe ola.

Ve dört nefer bernâ ve tuvânâ, edeb ve hayâ ehli, sâlih ve pârsâ kimesneler Dârüşşifâda Kayyım olub mardâya hidmet eyleye ve mecânîni zabt ede ve taâm ve şerâb her ne ki tabîbler emr ederlerse rıfk ile hastalara arz edüb tenâvül etdüreler ve müdâvâta müteallik olan hidmetleri istinkâf etmeyüb ikâmet eyleye ve sâkin oldukları emâkîni tenkıye edüp kayyımlığa tealluk tutan masâlihi bî-ihmal itmâm edüb kusûr ve fütûr komayup bevâdir ve nevâdir-i evzâ'ı ta'yîb etmeyüp hüsn-i hulk ile mübâşeret edeler ve vazîfe-i yevmiyyeleri üçer akçe ola.

Ve iki nefer tahâreti zâhir ve ferrâşlık hidmetine kâdir kimesneler Dârüşşifâ Ferrâşı olup hücûrâtda ufûnet îrâs edecek nesne komayup dâimâ taahhüd edüp tathîr eyleyeler ve bi'l-cümle ferrâşlık levâzımında mücidd ü sâ'î ve merâsiminde temâm mürâ'î olurlarsa vazîfe-i yevmiyyeleri üçer

Süleymaniye Vakfiyesi'nin cilt kapağı.

The binding of the Süleymaniye Foundation deeds.

VGMA, Kasa nr. 52

akçe ola.

Ve dört nefer tuvânâ ve mütehammil ve tathîr-i âb-rîze mütekeffil olan kimesneler Ab-rîzî olub hidemât-ı lâzımelerinde istinkâf etmeyüb merdâ-yı rıfk ile tutalar ve âb-rîzleri tathîr ve tenkiye etmekde ihmâl etmeyeler ve vazîfe-i yevmiyyeleri üçer akçe ola.

Ve iki nefer pâk ve temîz ve televvüs ü telvîsden muhteriz kimesneler Câmeşûy olub merdânun siyâb ve firâşın tathîr etmekde ihtimâm ve uhdelerinde olan mesâlihi itmama ikdâm ederlerse vazîfe-i yevmiyyeleri üçer akçe ola.

Ve bir recül-i pâk ve tâhir ve cüst ve tırâş (terâş) ahvâlinde mâhir kimesne Dellak olub mardânun başların tırâş etmekde ihmâl etmeyüb hidmet-i lâzımesin edâ ederse vazîfe-i yevmiyyesi üç akçe ola.

Ve Hazret-i Sulât-i vâkıf-ı kesîrü'l-inâm (lâzâle avten li-kâffeti'l-inâm = bütün mahlûkât için yardım olsun!) buyurdular ki Dârüşşifâda lâzım olan eşribe ve maâcîn ve sâyir edviye bahâsı için yevmî üç yüz akçe sarf oluna ve Dârüşşifâda vâki' olan beytü'l-mâle kimesne dahl etmeyüb reis olan kimesne zabt edüb Dârüşşifâ hazînesinde hıfz eyleye ve Dârüşşifâ masârıfına sarf edüb nakîr ü kıtmîr muhâsebesine kayd eyleye.

Toptaşı Nur Bânû Sultan
Atik Valide Külliyesi Vakfiyesi

Külliyenin orijinal vakfiyesi Arapça olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir (kasa nr. 121).[16]

Dârüşşifâ

Bu hastahaneye görevlerinde uzman iki doktor tayin edilsin. Bunlar tıp ilminde son derece bilgili ve alanlarında uzman, anatomi biliminde mahir, insanlara karşı ikram ve saygıda kusur etmeyen, bilgilerini tecrübe ve deneyle iyice sağlamlaştırmış ve kuvvetlendirmiş olmalıdırlar. Bu doktorlar, bir çok önemli tıbbî olaya tanık olmuş, mesleklerinin en ince kural ve ilkelerini fevkalâde kavramış, tıp ve hikmetin bütün sır ve inceliklerine vâkıf olmuş, gönüllerini hikmetle doldurmuş olmalıdırlar. Bu doktorlar insanların psikolojik hallerini çok iyi anlayan kimseler olmalı ve ayrıca hastalara ilâç verirken son derece şefkatle ve yumuşak bir tavır ve eda ile davranmalıdırlar. Hastahanede yapılacak her türlü ilâç ve macunların yapım ve terkibinde çok iyi, tecrübe görmüş olmalıdırlar. Kullanılacak ilâçların, hastaların mizaçlarına ve hastalıklarına ne dereceye kadar uygun olup olmadığı konusunda bilgi sahibi ve bu hususta teori ve pratiği fevkalâde kavramış, acizlik ve tembelliği kendileri için kötü ve çirkin bir durum olarak kabul eden kimseler olmalıdırlar. Hastaların tedavisi hususunda en doğru ve en güzel önlemleri almaları gerekir. Hastalar ile görüşürken şiddetli ve sert sözlerden kesinlikle kaçınmalıdırlar, her bir hastaya sanki en yakın velisi ve akrabasıymış gibi tatlı dil ve gayet nazik bir uslûpla muamele ederler. Hastaların başlarını merhamet duygusuyla dolup taşacak şekilde okşar ve onları daima şefkatla korurlar. Hasta hallerine bakıp ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılarlar. Bu iki doktorun her biri hastaların bütün hallerini her an gözeterek kontrol altında tutarlar. Bu dertli ve çaresiz insanların her hâline ve hastalık durumlarına dikkat ederler. Hastaların nabızlarını ve ateş derecesini vb. günlük ve anlık kontrol edilmesi gereken durumlarını yoklar dururlar. Hastaların hallerini sormakta asla kusur etmezler. Tedavileri konusunda mümkün olan her türlü kolaylığı yaparlar. Eğer hastanın hâli tekrar doktorun gelmesini gerektiriyorsa ilgili doktor derhal hastaya koşmalıdır. İşte hastahanenin doktorları kararlaştırılmış olan bu kurallara uymak zorundadırlar. Bunlardan hiç birini ihlâl ve ihmal edemeyecekler ve bu kurallara uymada asla ihmalkârlık göstermeyeceklerdir. Eğer bu şart ve kurallara uymazlarsa aldıkları para kendilerine haram olup, âhirette de sürekli bir azaba mâruz kalacaklardır. Bu iki doktordan birine yirmibeş diğerine onbeş dirhem günlük maaş verilecektir.

Ayrıca hastahaneye göz hastalıklarında uzman olan iki göz tabibi tayin edilsin. Bu iki uzman doktor göz tedavisi hususunda çok basiretli ve göze katarakt veya perde inecek olursa bu konudaki

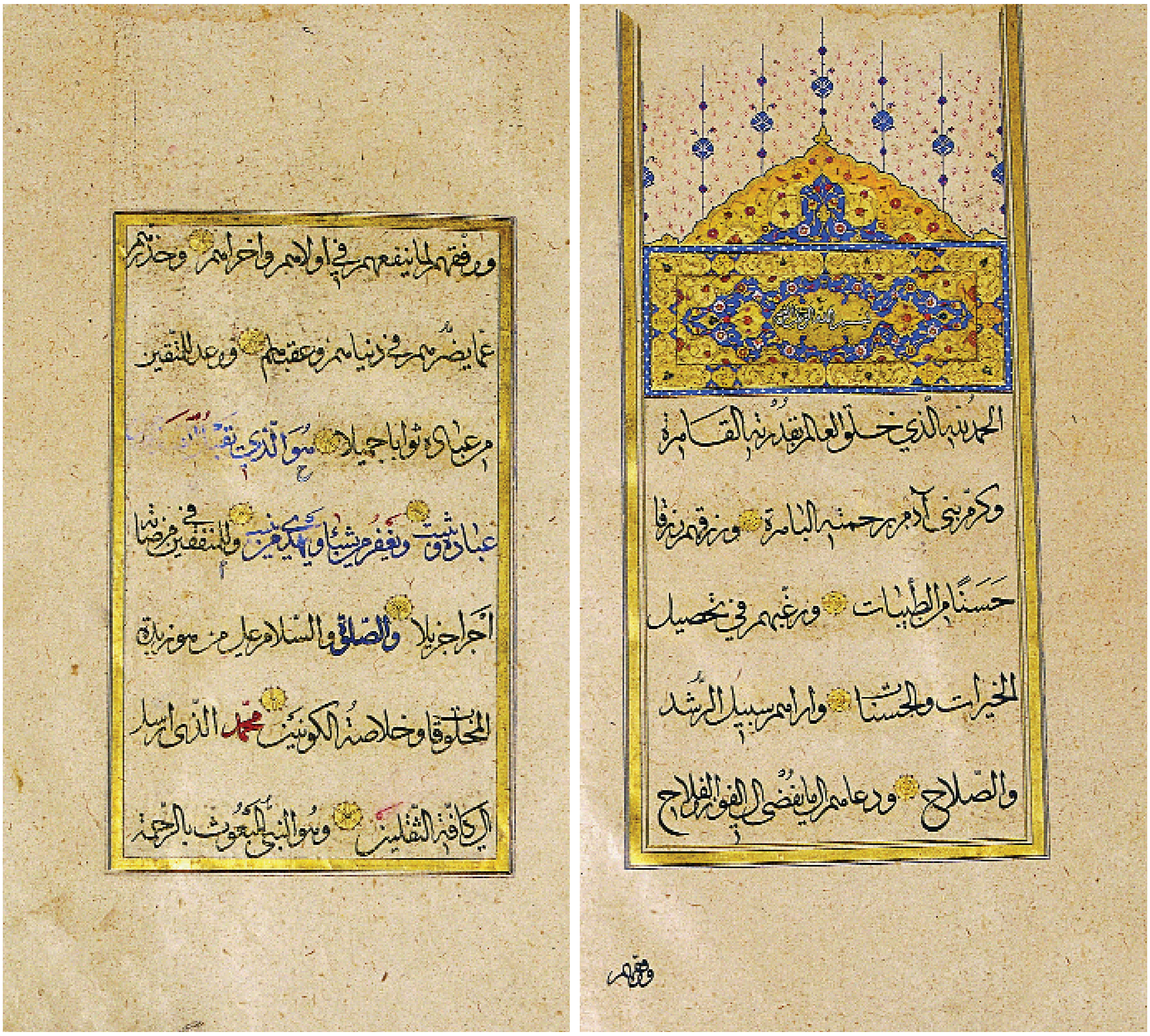

الحمد لله الذي خلق العالم بقدرته القاهرة
وكرم بني آدم برحمته الباهرة ورزقهم رزقا
حسنا من الطيبات ورغبهم في تحصيل
الخيرات والحسنات وأراهم سبيل الرشد
والصلاح ودعاهم إلى ما يفضي إلى الفوز والفلاح
ووفقهم

ووفقهم لما ينفعهم في أولاهم وأخراهم وحذرهم
عما يضرهم في دنياهم وعقباهم ووعد المتقين
من عباده ثوابا جميلا وهو الذي يقبل [illegible]
عباده [illegible] ويغفر من يشاء [illegible] والمنفقين في مرضاته
أجرا جزيلا والصلاة والسلام على من هو زبدة
المخلوقات وخلاصة الكونين محمد الذي أرسل
إلى كافة الثقلين وهو النبي المبعوث بالرحمة

Toptaşı Nur Bânû Sultan / Atik Valide Külliyesi Vakfiyesi.

The deeds of Toptaşı Nur Bânû Sultan / Atik Valide Complex Foundation.

VGMA,
Kasa nr. 121, vr. 1^b-2^a

teşhisleri gayet ustaca koymalı ve göze ilâç uygularken ilacın tertib ve terkibi hususunda tam bilgi sahibi olmalıdırlar. Tedavilerini gayet güzel yaparak tecrübeleriyle akran ve meslektaşları arasında şöhret kazanmış olacak kimseler olmalıdırlar. Bunların birine beş diğerine dört dirhem günlük maaş verilecektir.

Ayrıca bu hastahaneye iki cerrah tayin edilecektir. Bunlar tedavinin etkisi ve hastalığın kimyasına son derece vâkıf olacaklardır. Ancak bu suretle cesedin ruhtan olan istifadesi gibi yaralı hasta bu tedaviden gerektiği şekilde yararlandırılabilinir. Bu cerrah doktorlar kendi alanlarında en iyi uzman olacaklardır. Ayrıca yaralara uygulayacakları merhemlerin ve diğer ilâçların yapım ve imalinde de son derece bilgi sahibi ve becerikli olmalıdırlar. Bunlar hastaya karşı gayet mükemmel şefkat ve merhamet duygularıyla dolu olacaklar ve onlar hakkında hiç bir şikâyet ve serzeniş olmayacaktır. Almaları gereken ücret mukabilinde kendilerine verilen hizmeti gerektiği gibi yerine getirmeye çalışacaklardır. Bunlardan birine günlük beş, diğerine dört dirhem maaş verilsin.

Ayrıca hastahaneye bir vekîl-i harc tayin edilecektir. Bu vekîl-i harc her türlü yolsuzluk ve hâinlikten uzak, son derece güvenilir ve dürüst bir şahsiyete sahip olmalıdır. Hastalar için gerekli olan ve ihtiyaç duyulan maddeleri satın alacak ve bunları ucuz almaya çalışacak ve görevini yaparken son derece dikkatli olacaktır. Bu hizmeti karşılığında kendisine günlük üç dirhem maaş verilsin.

Yine hastahanenin her türlü yazışma işlerini yürütecek ve muhasebeyi kontrol edecek becerikli kâtibi olmalıdır. Bu memur kendisine yöneltilen her soruyu anında ve tereddüt etmeden cevaplandırabilmelidir. Ayrıca vekîl-i harcın hastahane için satın aldığı her şeyi yazacak, alınan ve verilenlerin tümünü defterine kaydedecek olan bu kâtibe günlük üç dirhem maaş verilsin.

Ayrıca hastahaneye dört erkek görevli alınacak. Bunlar hastaların bütün işlerini gerekli olan her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak ve hastalara bakacaklardır. Bu görevliler her zaman hastaların

I. Ahmed'in Tuğrası.
Sultan I. Ahmed Vakfiyesi

Ahmed I's monogram.
Sultan Ahmed I
Foundation deeds.
TİEM, nr. 2184

hallerine riayet edecekler, her an onlara bakmak ve ihtiyaçlarını sormakla görevli olacaklar, gündüzleri hastaların yanından hiç bir an ayrılmayacaklar, usanmaksızın ve üşenmeksizin daima onların hizmetleriyle meşgul olacaklar, geceleri de hizmette kusur etmeden ikisi bir gece, diğer ikisi de diğer bir gece nöbetle hastahanenin hizmetlerini yerine getirecekler ve her birinin günlük maaşı üçer dirhem olacaktır.

Hastahaneye iki eczacı tayin edilsin. Bunlar da ihtiyaç sahipleri için gerekli olan her türlü tıbbî ilâç, macun ve şurupların, her türlü içilecek sıvı ilâcın ıslah ve yapımı ile ilgili olarak mükemmel bilgi ve beceri sahibi kimseler olacaklardir. Bu görevleri karşılığında her birine günlük maaş olarak üçer dirhem ödensin.

Hastahaneye iki erkek aşcı tayin edilsin. Bunlar işlerini iyi bilen gayet zeki kimseler olmalıdır. Doktorların tam güven duyacağı şekilde hastalara elverişli olan yemekleri pişirecekler, hastaların iştahını açacak bir usulle pişirdikleri yemeklerin iyi pişirilmesi hususunda çok dikkat ve itina sarfedeceklerdir. Bunlara da günlük üçer dirhem maaş verilsin.

Bu hastaheneye iki erkek çamaşırcı tayin edilsin. Bunlar hastaların çamaşırlarını, yatak ve

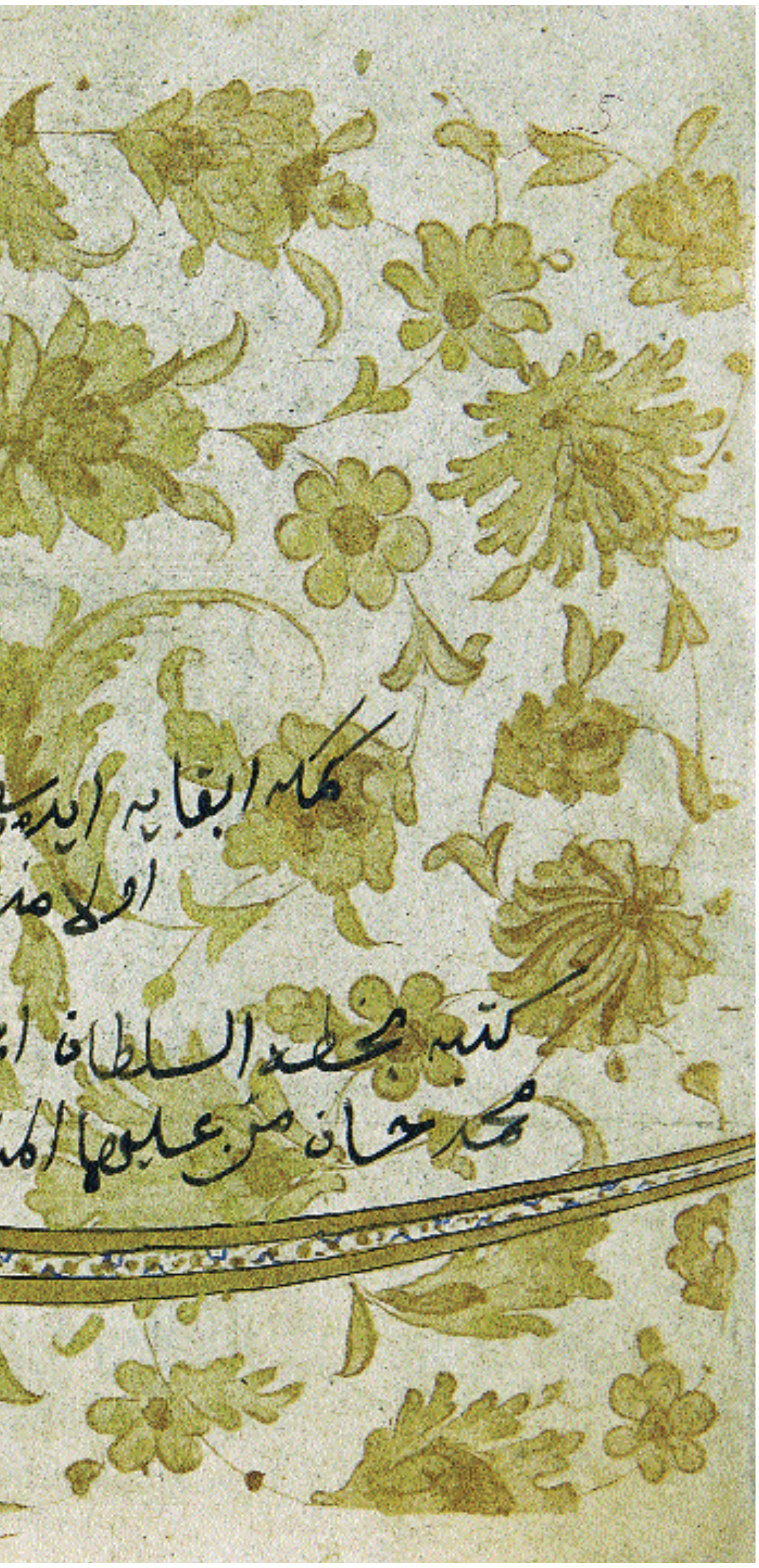

yorganlarını yıkayacak, her türlü kir, pas, leke gibi şeyleri temizleyecek, bulaşıkları yıkayacaklardır. Bunların her birinin günlük maaşı üçer dirhem olacaktır.

Yapılacak ilâçları havanda dövmek ve öğütmek üzere buraya iki kişi tayin edilecektir. Bunların da maaşları ikişer dirhem olsun. Bu görevliler dışında ayrıca süpürülmesi gereken yerleri süpürmek ve hastahanenin her türlü temizliğine bakmak üzere bir hademe tayin edilerek buna da günlük bir dirhem maaş verilsin.

Ayrıca hastalar için yapılmış olan hamamı ısıtmak ve hastaları bu hamamda ovmak, bunların diğer ihtiyaçlarına bakmak üzere bir külhancı tayin edilsin. Bunun da maaşı günlük iki dirhem olsun.

Gerekli görüldüğü zaman hastahanede kullanılan kap kacakları getirip götürmek üzere ismi kâsekeş olan birisi tayin edilsin. Bunun da günlük maaşı bir dirhem olsun. Ayrıca hastaların kullanacakları şişe ve bu türden olan tıbbî eşyalarına bakmak ve gündüzleri bu hizmetlerinden hiç geri kalmamak, geceleri de bu hizmetleri nöbetleşe yerine getirmek üzere iki kişi tayin edilerek bunlara da günlük üçer dirhem maaş verilsin.

Bunların dışında hastahanenin anbarını koruyup bekleyecek, anbara konulacak malzemeleri yerleştirmek, çıkarılacak şeyleri çıkarmak üzere görev yapacak ve anbar işlerine bakmak ve anbarda mevcut olan her türlü malzemenin miktarını en ince ayrıntısına kadar bilmek üzere bir kilerci tayin edilsin ve kendisine günlük dört dirhem maaş verilsin.

Hastahanedeki bütün görevlilere ve iyileşmeye yüz tutmuş artık namaz kılabilen hastalara mescid olarak belirlenen yerde ibâdetlerin en önemlisi olan namazı kıldırmak ve cemaate imamlık yapmak üzere bir zât imam olarak tayin edilsin ve kendisine günlük dört dirhem maaş verilsin. Ayrıca buraya namaz vakitlerinde ezan okuyup halkı ibâdetin en şereflisine çağırmak üzere bir müezzin tayin edilsin ve ona da günlük iki dirhem verilsin.

Sultan Ahmed Vakfiyesi

Sultan Ahmed Külliyesi’nin birisi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nde (nr. 2184), diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde (nr. 3036) olmak üzere iki orijinal vakfiyesi bulunmaktadır. TİEM’deki vakfiyenin bilinirliğine karşılık TSMK’daki vakfiye pek bilinmemektedir.

Dârüşşifâ

Ol pâdişâh-ı âlî-nejâd hâris-i memâlik ü mesâlik ü bilâd edâma’llâhu te‘âlâ mülkehû ilâ yevmi’t-tenâd bi-hurmeti’l-ashâbi ve’l-evlâdi’l-emcâd hazreti ne‘ûzü bi’llâhi’l-azîzi’l-allâm, mesâlih-i âmme-i marzâ vü sakām ve sâ’ir mübtelâ-yı âfât [ü] âlâm içün bir dârü’ş-şifâ ve esnâf-ı dâ’ehû bi-inâyetihi te‘âlâ medâr-ı devâ binâ buyurub anı dahi vakf buyurdular. Çünki ol pâdişâh-ı dîn-penâh ve kâhû rabbehû ve kavvâh ve ce‘ale uhrâhû hayran min ûlâh hazreti işbu ebniye-i mevkūfe-i fâhıre lâ-zâlet bâkıyeten ilâ evvel-i eyyâmi’l-âhire emrinde bu vech-i vecîh her birine yevmî akçe vazîfe virile. Ve bir sâlih ü emîn kimesne dahi câmi‘-i şerîf ü metîn-de vaz‘ olunan mesâhif-i şerîfeye rakīb ü nâzır olub mukīm ü müsâfiri tilâvetden mâ‘adâ tasarrufât-ı gayr-ı şer‘iyyeden men‘ ü def‘ ide yevmî [boş] akçe vazîfe virile. Ve fetânet ü kiyâset ile meşhûr ve basîret ü ferâset ile mezkûr hasûsiyyât-ı ahvâl-i mizâca vâkıf tertîb-i mebâdî-i ilâca ârif ahvâl-i eşribe vü ma‘âcînde mahir ri‘âyet-i umûr-ı muhtâcînde hüsn-i hâli zâhir rakîku’l-kalbi leyyinü’l-cânib lezîzü’l-kelâmi li’l-akâribi ve’l-ecânib bir zık u fâ’ik ve ilm-i tıbda ber-güzîde-i megārib ü meşârık kimse tabîb

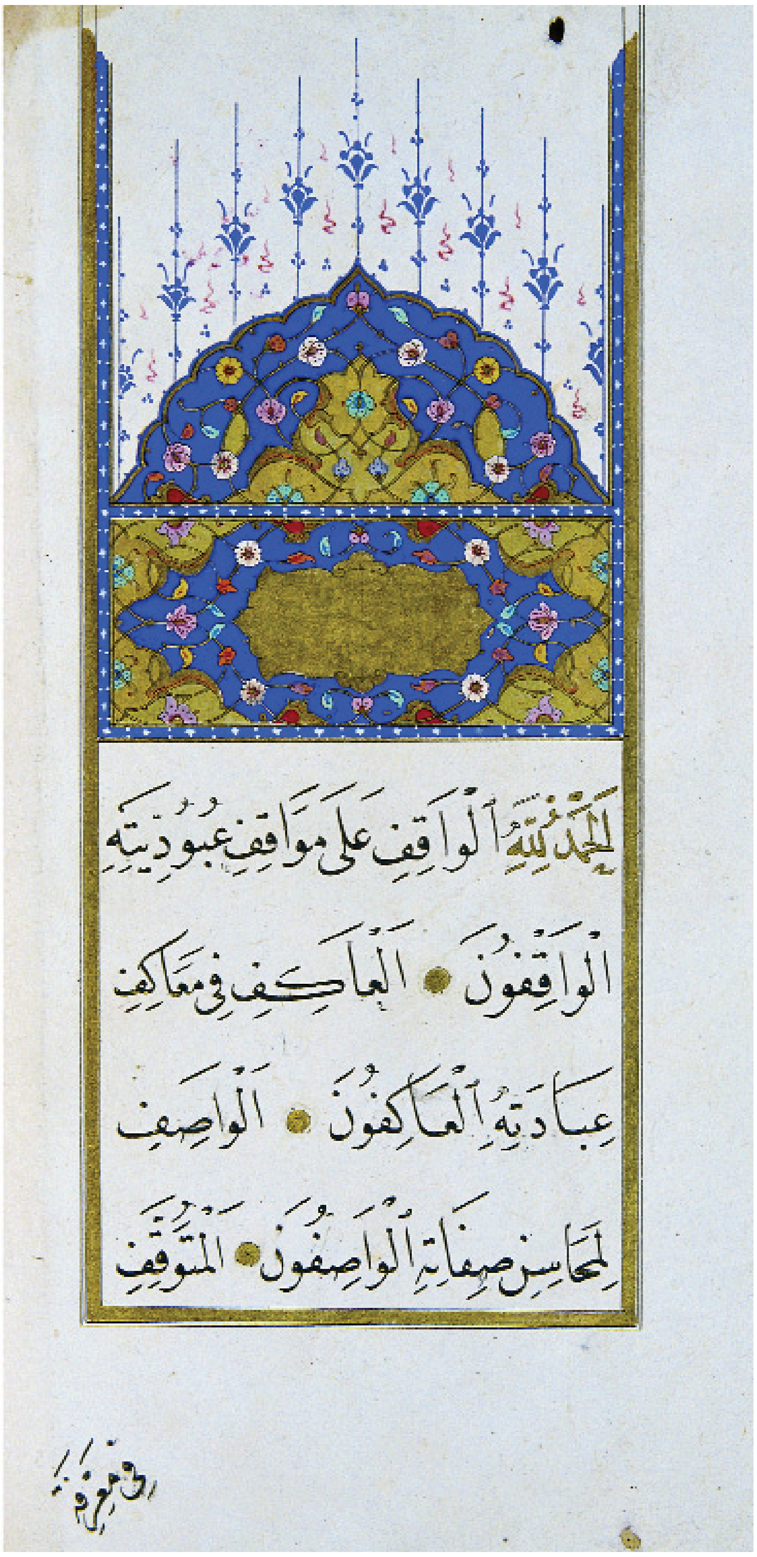

الحمد لله الواقف على مواقف عبوديته
الواقفون ● العاكف في معاكف
عبادته العاكفون ● الواصف
لمحاسن صفاته الواصفون ● المتوقف

في معرفة

Sultan Ahmed Vakfiyesi. (solda)

Sultan Ahmed Foundation deeds. (on the left)

TİEM, nr. 2184, vr. 1ᵇ

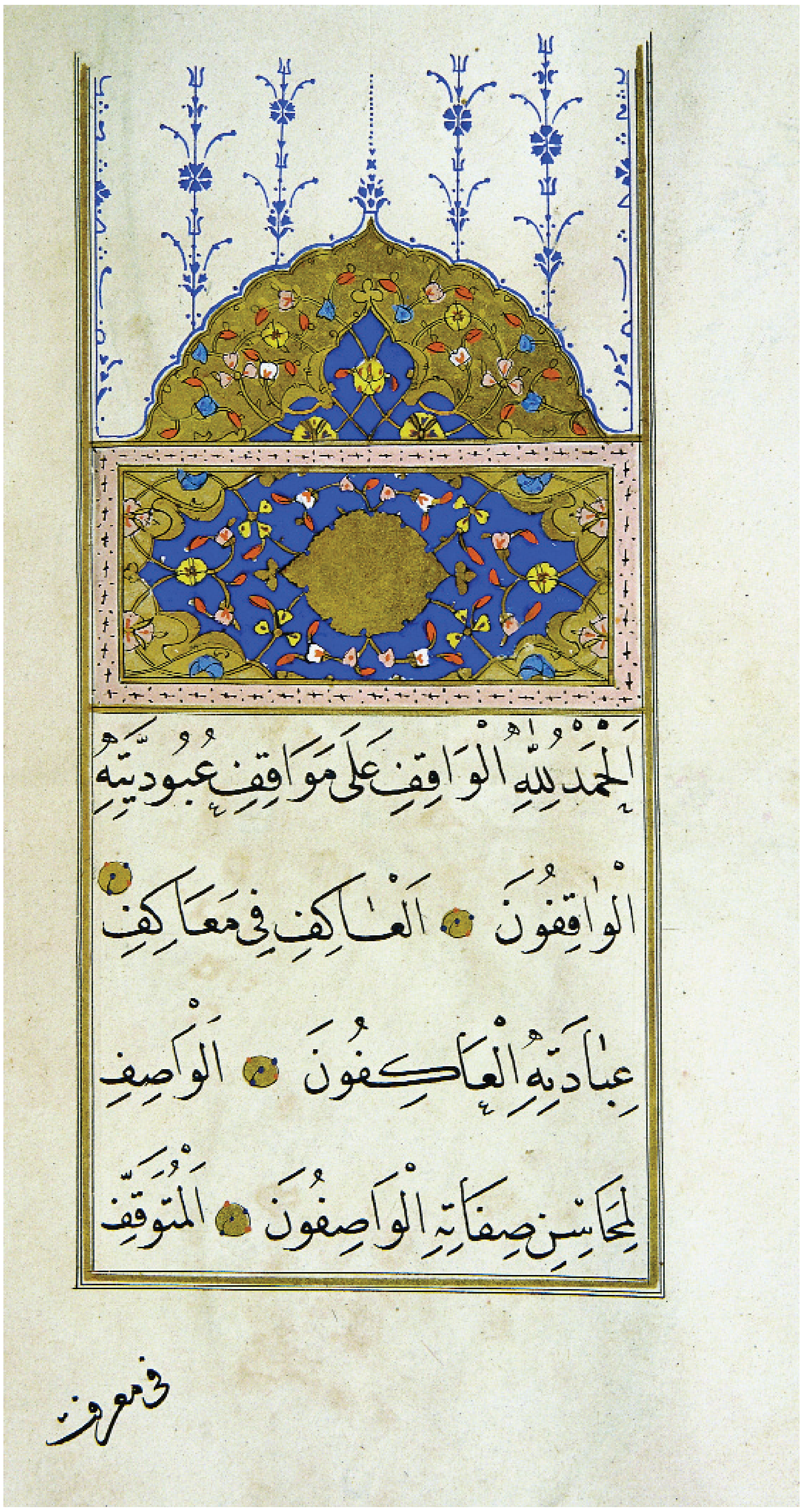

الحمد لله الواقف على مواقف عبوديته
الواقفون ● العاكف في معاكف
عبادته العاكفون ● الواصف
لمحاسن صفاته الواصفون ● المتوقف

في معرفة

Sultan Ahmed Vakfiyesi. (sağda)

Sultan Ahmed Foundation deeds. (on the right)

TSMK, nr. 3036, vr. 1ᵇ

olub marzâ vü sikāmı eltaf-ı ibâretile tatyîb eyleye yevmî [boş] akçe vazîfe virile.

Gülnuş Valide Sultan Vakfiyesi

Gülnuş Valide Sultan Külliyesi Vakfiyesi'nin tespiti Osmanlı Tıp Tarihi araştırmalarında Osmanlı dârüşşifâları ile ilgili hükümleri gözden geçirecek yeni bilgiler içermektedir. Şimdiye kadar I. Ahmed Dârüşşifâsı son sultan dârüşşifâsı kabul ediliyordu. Bu vakfiyenin tespitiyle dârüşşifâlar tarihinin yeniden ele alınması zaruri hale gelmiştir. 1090 (1679) tarihli vakfiyenin orijinal nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır (kasa nr. 144/1428).

Dârüşşifâ

Bir sâlih ve mütedeyyin kimesne zikr olunan darü'ş-şifâda ser-etıbbâ olup kemâ-yenbagī hıdmetini edâdan sonra yevmî on çift nân-ı azîz ile otuz paraya mutasarrıf ola. Ve bir lebîb-i hâzık ve tabîb-i fâyık ve hemîşe mu'âlece-i marzâ hıdmetinde mücidd ü sâ'î ve şerâyit-i hıdemât-ı tıbbı her vechile mürâ'î bir kimesne dahi tabîb-i sânî olup kemâ hüve hakkıhî hıdmetini edâdan sonra yevmî beş çift nân-ı azîz ile on paraya mutasarrıf ola. Ve mecrûhlar emrini görmeğe kādir ve fenninde bir üstâd-ı mâhir kimesne dahi cerrâh olup kemâ-yenbağī hıdmetini edâdan sonra yevmî sekiz çift nân-ı azîz ile

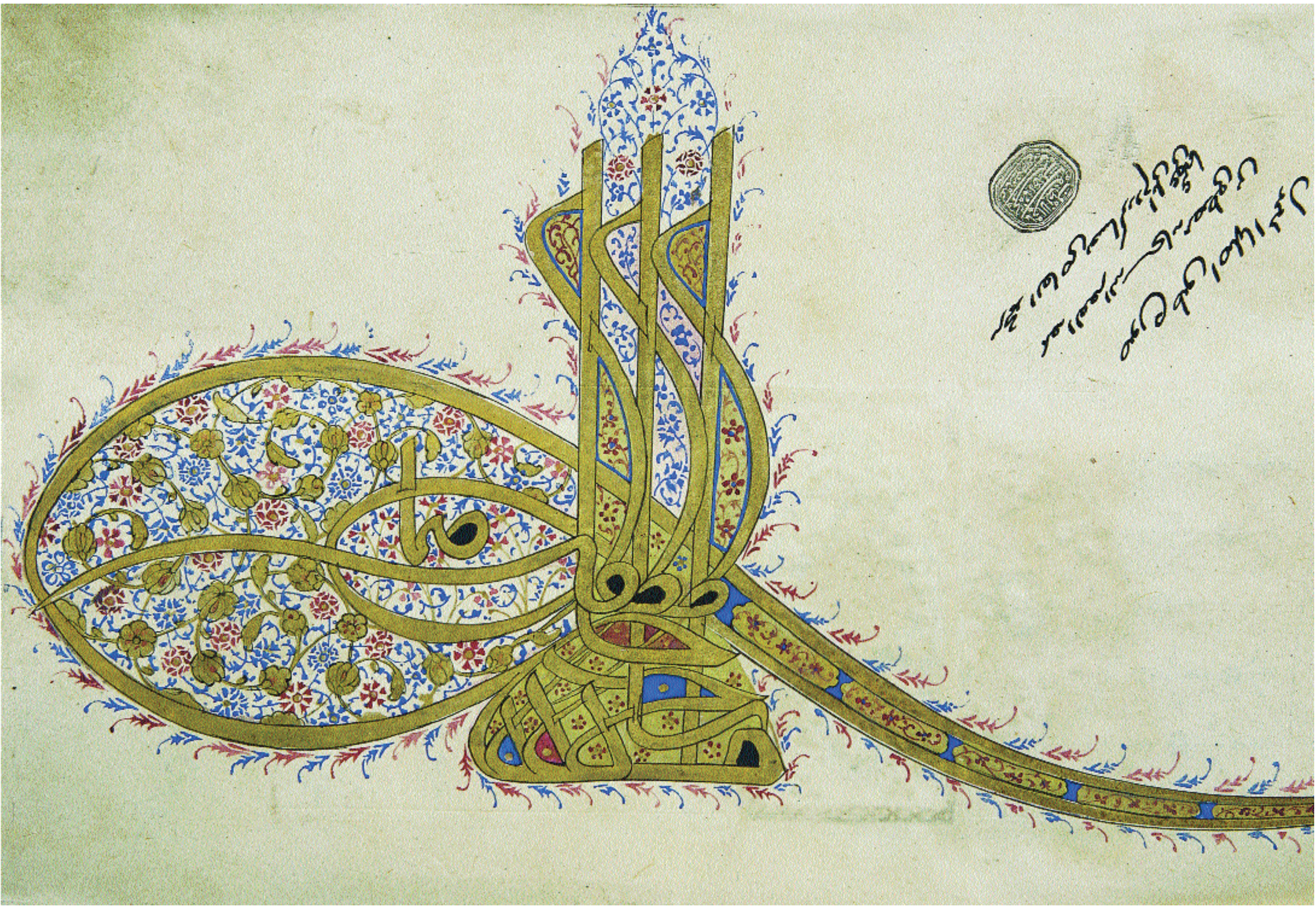

IV. Murad'ın *Sultan I. Ahmed Vakfiyesi*'ndeki Tuğrası.

Murad IV's monogram on the Sultan Ahmed I Foundation deeds.

TSMK, nr. 3036

yirmi paraya mutasarrıf ola. Ve kezâlik bir kimesne dahi cerrâh-ı sânî olub kemâ hüve hakkıhî hıdmetini edâdan sonra yevmî dört çift nân-ı azîz ile on paraya mutasarrıf ola. Ve zikr olunan dâr-ı şifâda ehl-i kalem-i utârid-rakam bir kimesne kâtib-i evvel olub kemâ-yenbağî hıdmetini edâdan sonra yevmî altı çift nân-ı azîz ile on iki paraya mutasarrıf ola. Ve dahi ilm-i hisâb-ı defterde rusûhı zâhir bir kimesne kâtib-i sânî olub kemâ hüve hakkıhî hıdmetini edâdan sonra yevmî altı çift nân-ı azîz ile on paraya mutasarrıf ola. Ve kezâlik bir kimesne dahi kâtib-i Arabî olup kemâ-yenbağî hıdmetini edâdan sonra yevmî beş çift nân-ı azîz ile sekiz paraya mutasarrıf ola. Ve bir kimesne dahi bevvâb-ı dâr-ı şifâ olup hıdmet-i maʻlûmesin edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi müşidd-i bâb-ı dâr-ı şifâ olup hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve cârûb-sıfat üç kimesne dahi ferrâş-ı dâr-ı şifâ olup hıdmet-i muʻayyenelerin pâk edâdan sonra her biri yevmî ikişer çift nân-ı azîz ile dörder paraya mutasarrıf ola. Ve bir kimesne dahi müşidd-i ferrâşîn olup hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya musatarrıf ola. Ve sekiz nefer kimesne dahi câme-şûy-ı dâr-ı şifâ olup kemâ hüve hakkıhî pâk edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi müşidd-i câme-şûyân olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve sulehâdan iki kimesne dahi gâsil-i meyyit olup sünnet-i seniyye üzre pâk edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî dört çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi müşidd-i gâsilîn olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve şümûʻ-ı kanâdîl hıdmetini görüb vaktinde yakup deminde söyündürüb hıdmetinde pervâne ve maslahatda yegâne iki kimesne dahi kandîlci olup edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve dahi dürre-i iklîl-i devlet gurre-i âsmân-ı iffet sultân-ı müşârün-ileyhâ hazretleri şart idüb buyurdular ki, zikr olunan imâret-i âmirelerinde deyyin ü müstakīm hıdmetinde kā'im ü mukīm subh ü mesâda hâzır ve her zî hakkıhî tebzîr ü tak-

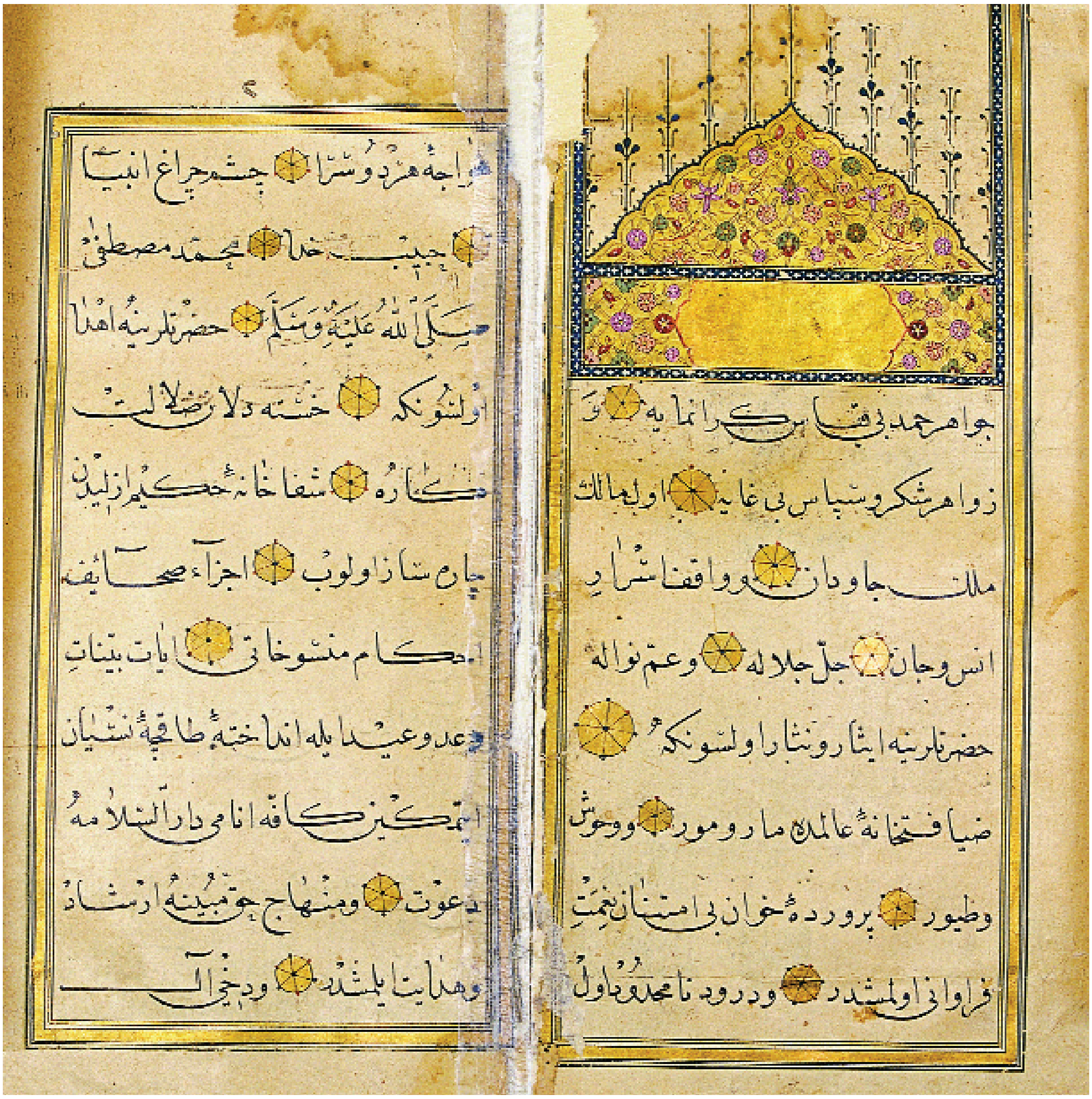

Gülnuş Valide Sultan Vakfiyesi.

Gülnuş Valide Sultan Foundation deeds.

VGMA, Kasa nr. 144/1428, vr. 1ᵇ-2ᵃ

tîrünsüz hakkını îfâya kâdir bir kimesne şeyh olup hıdmetini kemâ-yenbağî edâdan sonra yevmî beş çift nân-ı azîz ile on paraya mutasarrıf ola. Ve azbü'l-lisân bir kimesne dahi nakîb-i nân olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî bir çift nân-ı azîz ile üç paraya mutasarrıf ola. Ve bir sâlih ve deyyin kimesne dahi du'âcı olup kemâ hüve'l-ma'rûf edâ-yı hıdmetden sonra yevmî dört çift nân-ı azîz ile sekiz paraya mutasarrıf ola. Ve bir beyne'l-istikâme kimesne dahi vekîl-i harc olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî dört çift nân-ı azîz ile sekiz paraya mutasarrıf ola. Ve kezâlik bir kimesne dahi kilârcı olub istikāmet üzre edâ-yı hıdmetden sonra yevmî dört çift nân-ı azîz ile sekiz paraya mutasarrıf ola. Ve istikāmetde elif gibi müstakīm bir kimesne dahi mahzenci olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ iki kimesne dahi müşidd-i bâb-ı fukarâ olub yevmî her biri iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve yine sulehâdan bir kimesne müşidd-i bâb-ı imâret olup kemâ hüve hakkıhî hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir müsteykız kimesne dahi kezâlik müşidd-i bâb-ı imâret olup kemâ-yenbağî hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi bevvâb-ı imâret olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi müşidd-i kudûr olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir recül-i sâlih ve deyyin ve san'at-ı tabhda mahir ve müte'ayyin kimesne dahi ser-tabbâhîn olup edâ-yı hıdmetden sonra yevmî üç çift nân-ı azîz ile yedi paraya mutasarrıf ola. Ve tahsîn-i ta'm-ı ta'âm ve tatyîb ve tenzîf ü ihtimâmda mahir bir kimesne dahi halîfe-i tabbâhîn olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola. Ve ta'âm-ı perhîzî tabhında mahir bir kimesne dahi tabbâh-ı perhîzî olub hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola. Ve dahi üstâd-ı hâzık tabh-ı ta'âmda fâ'ik dört kimesne dahi tabbâh olub her subh ü şâm edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ iki kimesne dahi kâse-şûy ve hem kâse-keş olub edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ iki kimesne dahi ferrâş-ı matbah ve hammâl-ı hatab olub edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile üç paraya mutasarrıf ola. Ve iki kimesne dahi gāsil-i kudûr olub edâ-yı hıdmetden sonra her biri iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve beş kimesne dahi imâret hıntasının tozunu giderüb pâk itdiklerinden sonra her biri iki çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ üç kimesne dahi hınta-i imâreti mugarbil olub pâk itdikden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile iki paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ bir kimesne dahi müşidd-i münakkīn-i hınta olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve iki kimesne dahi deşşâş olub edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola. Ve üç kimesne dahi tahhân-ı tâhûn olub edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî iki çift nân-ı azîz ile altı paraya mutasarrıf ola. Ve bir mütedeyyin kimesne dahi keyyâl-ı hınta olup min gayr-ı tatfîf edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile üç paraya mutasarrıf ola. Ve bir kimesne dahi şeyyâl-i kamâme olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir kimesne dahi seyyis-i bagâl olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile iki paraya mutasarrıf ola. Ve tuvânâ bir kimesne dahi hammâl-ı hınta ve dakîk olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile altı paraya mutasarrıf ola. San'atlarında mümtâz altı kimesne dahi habbâz olub tabh edecekleri dakîkin tathîr ve tahmîrinde ve fodulanın vezn ve takdîrinde dakîka fevt itmeyüb tabhında tamâm ihtimâm-ı tâmm idüb edâ-yı hıdmetden sonra her biri yevmî altı para ile üç çift nân-ı azîze mutasarrıf ola. Ve bir tuvânâ kimesne dahi neccâr-ı tâhûn olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile dört paraya mutasarrıf ola. Ve bir kimesne dahi vakıfda meremmetçi olub hıdmetini edâdan sonra yevmî iki çift nân-ı azîz ile üç paraya mutasarrıf ola. Ve hırfetinde mahir bir kimesne dahi hâdim-i tarîk-i ayn olub edâ-yı hıdmetden sonra yevmî üç çift nân-ı azîz ile beş paraya mutasarrıf ola.

Ve dâr-ı şifâda îkâd olunmağiçün on beş kantar-ı mısrî zeytün yağı ve dâr-ı şifâ içün yedi kantar sabun ve revgan ve asel vaz' olunmak içün elli kıt'a küp ve zikr olunan zehâyir-i mürseleye zarf olmağiçün yüz otuz iki çift çuval...

Ve dahi zikr olunan dâr-ı şifâda yatan hastalar içün senede yedi bin üç yüz para mukābelesinde otuz döşek ve otuz yorgan ve otuz yasdık iştirâ oluna ve dahi senede hastalar içün yirmi bin para mukābelesinde edviye ve eşribe ve ma'âcîn alına ve yine on bin para mukābelesinde mecrûhlar içün merhem ve gayrı levâzım alına ve dahi dâr-ı şifâ içün senede iki bin dört yüz para mukābelesinde yüz elli hasır-ı Mekkî iştirâ oluna ve dahi techîz ve tekfîn-i emvât-ı dâr-ı şifâ içün senede on bin para virile ve dahi kanâdîl ve sünger ve süpürge-i dâr-ı şifâ ve imâret-i âmire içün senede bin beşyüz para virile.

Sonuç yerine

"Bunu herkes böyle bilmelidir ki Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına ve âhiret gününe inananlardan hiçbir kimseye, kararlaştırılıp yazdırıldığı şekilde katîleştikten sonra artık bu vakfı bozup değiştirmek helal değildir. Tahvil ve tağyirine yeltenen ve sırf kendi tezvîri ile iptaline çalışan kimsenin Allah eğrisini, doğrusunu da, farz ve nafile ibadetlerini de kabul etmesin! Amellerini hüsrâna, kendilerini de halce ve malca kötülüğe uğrayanlar zümresine katsın! Allah'ın, meleklerin ve insanların la'neti onun üzerine olsun! Orada kendisine kaynamış kızgın su ve cehennemlerin yanıklarından gelen akıntı içirilsin! Rabbü'l-âlemînin 'Haberiniz olsun ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir!' (Hûd 52/18). Kavl-i şerîfini duyduktan sonra bir mü'min buna nasıl cür'et eder? Görüp gözetici Allah'tan korkan kimse buna nasıl el atar?

Vakfı te'sis buyuran Sultan'ın ecri de kuvvet sahibi, ölümsüz, diri olan Allah'a aittir. Şüphe yok ki, O, kendisini görürcesine kullukta bulunanların ecrini zayi etmez!"[17]

---

[1] Ayverdi, *VD*, sy. 8, s. 37-46 (vakfiyenin tıpkıbasımı ile birlikte).

[2] Arapça hazırlanan vakfiyenin dârüşşifâ ile ilgili bölümü bu çalışma için Prof. Dr. Ahmet Ağırakça tarafından tercüme edilmiştir.

[3] Akgündüz, Öztürk, Baş, s. 249-311.

[4] Öz, *Zwei Stiftunsurkunden Des Sultans Mehmed II Fatih*, İstanbul 1935.

[5] *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara 1938.

[6] Akgündüz, Öztürk, Baş, s. 252.

[7] Halil Ethem, *İki İrfan Evi* İstanbul 1937, s. 24'den naklen, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, s. 6-7, 9; Ünver, TTTA, V, 17, 13-17. Ünver'in makalesinde vakfiyenin dârüşşifâ ile ilgili kısmının tıpkı basımı, özet şeklinde tercümesi ve diğer vakfiye ile kısa bir karşılaştırması da yapılmıştır.

[8] *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, s. 9*

[9] Akgündüz, Öztürk, Baş, s. 250.

[10] Geniş Bilgi için bk. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, s. 5-13; Erünsal, s. 24-28, Akgündüz, Öztürk, Baş, s. 249-252.

11 II. Bayezid vakfiyelerinin değerlendirilmesi için bk. Gökbilgin, s. 357-362.

[12] *a.g.e.*, Vakfiyeler bölümü.

[13] Haseki Vakfiyeleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Taşkıran, s. 38-55.

[14] Arapça olan metin Prof. Dr. Ahmet Ağırakça tarafından bu çalışma için Türkçe'ye çevirilmiştir.

[15] Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.

[16] Arapça metin Prof. Dr. Ahmet Ağırakça tarafından bu çalışma için Türkçe'ye çevirilmiştir.

[17] Kürkçüoğlu, s. 53-54.

KAYNAKLAR

Akgündüz, Ahmet, Sait Öztürk, Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, İstanbul 2005.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", *VD*, sy. 8 (1969), 37-46.
Cantay, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dâruşşifâları*, Ankara 1992.
Erünsal, İsmail, *Türk Kütüphaneciler Tarihi II,* Ankara 1998
Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Ankara 1938.
Gökbilgin, Tayyip, *XV-XVI Asırlarda Edirne Paşa Livası*, İstanbul 1952.
Kürkçüoğlu Kemal Edip, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962
Öz, Tahsin, *Zwei Stiftunsurkunden Des Sultans Mehmed II Fatih*, İstanbul 1935.
Şehsuvaroğlu, Bedii N., *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul 1953.
Taşkıran, Nimet, *Hasekinin Kitabı*, İstanbul 1972.
Ünver, Süheyl, "Fatih Külliyesi'nin ilk vakfiyesi'ne göre Fatih Dârüşşifâsı", *TTTA*, V/17 (1940), 13-17.
Ünver, Süheyl, "Fatih Külliyesi'ne Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", *VD*, sy. 1 (1938), 38-45.

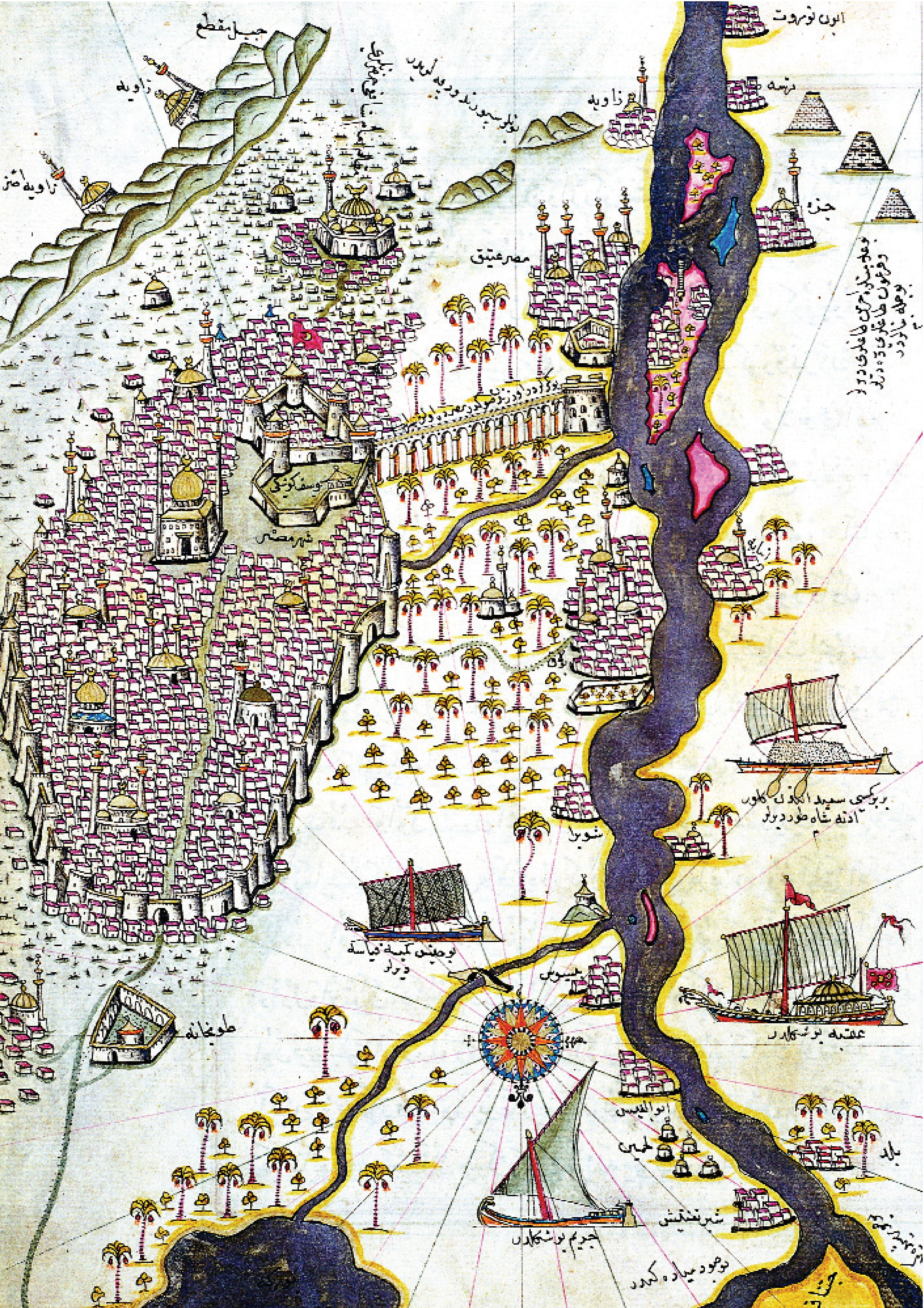
جبل مقطع
زاویه
زاویه
مصر عتیق
زاویه
نزهه
جزه
یوسف کوشکی
شهر مصر
شوبرا
طوپخانه
بلد

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ'NE GÖRE OSMANLILARDA SAĞLIK HAYATI

QUOTATIONS TAKEN FROM SEYAHATNAME CONCERNING HEALTH IN THE OTTOMANS

DR. NECDET YILMAZ – DR. COŞKUN YILMAZ

SUMMARY

Evliya Çelebi's Seyahatname*, as well as providing information concerning 17th century Ottoman history, culture, art, literature, politics, sociology, economics and folklore, also provides important information, observations and comments on medicine and health care. The information that reaches us from Evliya Çelebi is first hand information; at the same time the subjects covered in the* Seyahatname *can help us to arrive at new conclusions.*

In this study priority was given to the observations and evaluations made by Evliya Çelebi concerning health institutions and those officers who worked in health care. We chose to look at the health institutions and the officers working in them in the geography through which Evliya Çelebi traveled through his eyes and to relay this in his words. The quotations taken from Seyahatname *are not just concerned with health in the Ottoman Empire; they are also of importance to the medical history of Europe. In order to focus on the information taken from the* Seyahatname*, comments concerning the quality of documents have not been added to what he discusses. To make clear which area the people and subjects he is talking about belong to, the relevant information has been given in square brackets. How the words and names of the* Seyahatname *have been transcribed into the modern alphabet has been left up to the judgment of translator.*

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adlı eseri, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin, kültür, sanat, edebiyat, siyasî, sosyal, iktisadî ve folklor hayatı yanında, sağlık hayatı açısından da önemli bilgi, gözlem ve yorumlar içermektedir. Evliya Çelebi'nin bize aktardığı bilgiler, Osmanlı sağlık tarihi açısından birinci derecede kaynak özelliğine sahip olup, ait oldukları konularda yeni ve farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacak mahiyettedir.

Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin sağlık kurumları ve sağlık alanında çalışan görevlilerle ilgili gözlemlerine ve değerlendirmelerine öncelik verdik. Seyyahımızın asasının değdiği coğrafyalardaki sağlık kurumlarını ve sağlık görevlilerini, onun gözü ve sözüyle aktarmayı tercih ettik. *Seyahatnâme*'den yaptığımız alıntılar, sadece Osmanlı sağlık tarihi değil, Avrupa sağlık tarihi açısından da önemlidir. Bu yüzden seyyahın Osmanlı sağlık hayatı ile ilgili gözlemlerinin yanında Osmanlı coğrafyası dışındaki değerlendirmelerine de yer verildi.

Seyahatnâme'de bilgilerin belge değerinin öne çıkarılması amacıyla Evliya Çelebi'nin anlattıklarıyla ilgili yorum yapılmamıştır. Bahsi geçen konuların ve şahısların hangi bölgeye ait olduklarını belirtmek için yer adları tarafımızdan [] içerisinde yazılmıştır.

Sahasında bir ilk özelliği taşıyan bu çalışma da gösteriyor ki, *Seyahatnâme*'nin sağlık tarihi açısından özel bir araştırmaya tâbi tutulması Osmanlı tıp tarihine yeni açılımlar sağlayacaktır.

[İstanbul]

[Fatih Dârüşşifâsı] ve bu medresenin cânib-i şarkîsinde yol aşırı marazî ve fakîr fukarâya ve mesâkîn için bir dârüş-şifâ itdi kim beyt:

Mısır Şehri, Nil ve
Nil'de işleyen gemiler.

An Egyptian city, the Nile and ships on the Nile

Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*,
İÜ, Ktp., TY, nr. 6605,
vr. 302a
(yan sayfa / *On the facing page*)

Bir ‘aceb dârüş-şifâdır gûyâ yâr
Hasta varan mübtelâsı hoş gelür

mazmunı üzre anda olan üstâd-ı kâmil ve âmmâmil-i hâzık kassâd âmil hükemâlar ehl-i derde dâ-i devâ idüp elbette afâkat bulur bir âstâne-i cân-bahşdır, elhâsıl ibretnümâ mûristan ve bîmâristândır.[1]

Şehr-i İslambol'da olan bahâristân-ı mûristânı ayân ve beyân eder

Evvelâ Tîmârhâne-i Ebü'l-feth Sultan Muhammed, yetmiş hücre ve seksen aded kubbe iki yüz huddâmları vardır. Dersi‘âmm, hekîmbaşısı ve cerrâhbaşısı vardır. Âyende ve revendegândan bir âdem hasta-hâl olsa tîmârhâneye getürüp âna hidmet ideler. Vaziyyetine münâsib edvîyeler verirler. Dibâ ve sîb ve zerbâf harîr câme hâbleri vardır. Rûz [u] merre merreteyn hastalara gûna-gûn et'imme-i lezîzeler tabh olup ehl-i derde bezl-i ta‘âm iderler. Eyle evkâf-ı kavîdir kim matbahında keklik ve turâc ve süğlün murglarının eti bulunmaz ise bülbül ve serçe ve kebûter pişüp hastalara bezl oluna diyü efkâf-nâmelerinde eyle tahrîr olunmışdır. Ve hastalara ve dîvânelere def‘-i cünûn içün mutribân, hânendegân ta‘yîn olunmışdır ve avratlar ve kefereler içün başka bir gûşe tîmârhânesi vardır.

Andan bîmâristan-ı Süleymân Hân, bu dârüş-şifâ ile bir kan-ı devâ-yı havâdârdır kim bi-emri'llâh üç günde hasta şifâ bulur ve gâyetü'l-gâye üstâd-ı kâmil fassâd-ı âmil hükemâ ve cerrâhları var. Bu dâr-ı menâsın evsâfında lisân kâsırdır. Ammâ Bâyezîd Hân ve Selîm Hân'ın bîmarhaneleri yokdur.

Andan bîmarhane-i Sultân Ahmed Hân bu dahi cümleden a‘lâ evkâf-ı metîn olduğundan ekseriyâ fukarâ ve dîvâneleri bu dârüş-şifâya getirürler. Zîrâ bunun dahi hevâsı hûbdur ve huddâmları mahbûb ve mergûb âdemlerdir kim dâimâ hastalara cân u gönülden hidmet iderler. Zîrâ nâzır-ı nuzzârı kızlar ağası olmağla her-bâr gelüp hastaların hâllerin suâl ider.

Tîmârhâne-i Hâsekî Sultan kurb-ı Avrat bâzârı bu dahi ta‘rîf ve tavsîfden müberrâ bir dârüşşifâdır.[2]

Evsâf-ı Belde-i Tayyibe Ya‘ni Kostantiniyye: Bîmâristân cümle 9.[3]

Esnâf-ı pasbân-ı nigehbân-ı İslambol: Zîrâ bir diyârda ve bir orduda ibtidâ hâkim ve hekîm olmasa ol orduya girmek ayn-ı hatâdır.[4]

Ba‘dehû esnâf-ı hükemâ-yı kehhalân ve cerrâhânı beyân ider. Zîrâ bir diyârda esnâf-ı kehhal ve cerrâh olmasa ol şehire varup mütemekkin olmak câ'iz değildir.

Esnâf-ı elzem-i levâzım hekîmbaşı: Birdir ve beş yüz akçe mevleviyyet ile hâkimdir. Örf-i izâfeti ve saçaklı abâyisi ve muhzırları ve keçeli hunkâr kapucısı ve yeniçeri çukadârı ve yüz aded iç huddâmları vardır ve Tekirdağ'ı şehri bu hekîmbaşılara ber-vech-i arpalık ihsân olunmışdır. Hukemâların pîrleri Hazret-i Zelnûn-ı Mısrî'dir. Mısır Melîki Mukavkıs Hazret-i Risâlet'e gâyet muhabbet idüb her-bâr Hazret'e elçi gönderüp "Yâ Muhammed Rum keferesi Mısır diyârına istilâ idüp kabza-i tasarrufa alup vilâyetim elden gitdi, lutf idüp azîm asker ile Mısır'ımı feth idüp zîr-i destinde bir boybeği misâl kemterin olam" diyü Zelnûn-ı Mısrî'yi bir çatal kılıç ile ve bir katır ve dörd aded kıbtî câriyesi hedâyâlar ile Zelnûn-ı kıbtîyi Hazret'e gönderdi. Hazret kılıcın Zülfikâr diyü Alî'ye ve katıra Düldül diyü yine Alî'ye verdi. Câriyenin birin Hazret-i Ebâ Bekr'e birin Zübeyr hazretlerine birin Şa‘ir Hassân'a verüp Abdurrahmân bin Hassân ol duhter-i pâkîze ahterden oldı. Bu duhterin hemşîresi Marya (câriyeyi Hazret-i Resûl kendiler alıkoyup Hazret-i İbrahim bin Resûlu'llâh ol Marya câriyeden vücûda geldi. Zelnûn Hazret'in bu sâhib-keremliğin ve mübârek cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede idince îmân ile müşerref olup Hazret kemâl-i ma‘rifetin su'âl idüp kâtibim ve şâ‘irim ve âlim-i hâzık ve tabîb ve fessâdım deyince Hazret-i Resûl Hazret-i Alî'ye emr idüp Hazret huzûrında Alî Zelnûn'un kemerin bağlayıp dest-bûs-i Resûl ile şeref-yâb olup cümle hükemâları pîr-pişvâ olup Amr ibnü'l-Âs ile sıla-i rahm içün Mısır gazâsına gelüp şehr-i Fustât ki eski Mısır'dır anda ceng mahallinde hadeng ile mecrûh olup şehid oldı, kabri yine Mısır'da İm'am-ı Şâfî tarafında Şeyh Akabe-i Cehîni cenbinde bir kubbe-i âlîde medfundur. Cemî‘-i etibbâların silsileleri ana müntehî olur.

Esnâf-ı dekâkîn-i hükemâ: 700 neferât 1000 niçe yüz bin dükkânları yokdur. Ammâ hîn-i alayda bunlar taht-ı revânlar üzre dükkânların âlât-ı hükemâ ve eşirbe hokkâları gûnâ-gûn hab şîşeleri ve çifteler ile zeyn idüp {bazı emrâzlı âdemlerin nabızların dutup}ubûr iderler. Bu esnâf hakkında Hazret-i Resûl hadîs buyurmışlardır.

(hadis.....) bu mazmunca bir şehr-i azîmde yâhûd bir ordu-yı azîmde hâkim ve hekîm-i hâzık ve guzzâd-ı âmil ve cerrâh-ı kâmil olmasa ol şehirde ve orduda olmak câ'iz değildir.

İmdi ol ecilden ibtidâ hükemâ ve kehhal esnâfları tahrîr olundı. Ammâ bu ilm-i ilm-i kadîmdir. Zamân-ı kadîmde pîrleri Hazret-i Lokman idi ve Fisagors Tevhîdi ve Eflatun-ı İlâhî ve Bukrat ve Sokrat ve Ristatalis ve Calinus ve Mernûs nâm hukemâ-ı kadîmler gelüp akl ile bir kılı kırk yarup ilmiyle göğe nerdibân itmişlerdi. Âhır ecel derdine dermân idemeyüp âhirete taht-ı revân ile revâne oldılar.

Esnâf-ı kehhalân: Dükkân 40, neferât 80, zamân-ı kadîmde pîrleri Hazret-i Musa asrında bir Yahûdî hâtûnı idi. Hazret-i Musa'nın gözi ağrıyup Cenâb-ı Bârî "Yâ Musa ol hâtûna var kim gözine ilâç itsin" buyurduklarında Hazret-i Musa varup ol hâtûn Musa'nın ayağı altından gubârı alup mübârek gözlerine ekûp Hazret-i Musa şifâ buldı. Bu hâl üzere ol hâtûn iki yüz sene kehhallık itdi. Amma Hazret-i Risâlet asrında kehhalânların pîri (...) Hazret-i Selmân belin bağladı, kabri İspahân nısf-ı cihânda derhal kabr-i şerîfinden bir vec‘ ayînine mübtelâ âdem gubâr olup aynına vesme idinse şifâ bulur hâlâ şu‘arâlar mâbeyninde kühl-i şifâhân meşhûrdur. Bu tâ'ife taht-ı revânlar üzre dükkânların gûnâ-gûn libâs-ı fâhîreler ile zeyn idüp kuhl kutuları gûnâ-gûn mîlleri ve niçe gûne kehhale müteallik bisâtlar

İstanbul.
Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye,*
Köprülü Ktp.,
Ahmed Paşa,
nr. II/171, vr. 428^{a}

ile dükkânların zeyn idüp ba'zı alîl âdemlere ilâc iderek ubûr iderler.

Esnaf-ı bî-dükkân-ı tûtıyâcıyân: Neferât 100, pîrleri yine (....) bunlar kutular içre koruk tûtıyâsı ve çiçek tûtıyâsı ve peygamber sürmesi gezdirüp kârları ile alay iderler.

Esnâf-ı ma'âcinciyân: Dükkân 200, neferât 500, kadîm-i evvelde pîrleri Hazret-i Fisagors Tevhîdi idi. Ammâ Hazret-i Risâlet asrında pîr-i hakîkîleri Hazret-i Ubeyd Attar'dır, Selmân-ı Parîs belin bağladı. Hazret-i Hamza ile şehîd olup Cebel-i Uhud zeylinde medfûndur. Bu ma'cûncı ta'ifesi taht-ı revânlar üzre dükkânların ma'âcin hamler ve hokkaları ve gümüş hokkaları ve gümüş meblağlarla dükkânların zeyn idüp halîfeleri tuç havânlar içre besbâse ve kebâbe ve darçîn ve dârü'l-fülfül ve kâkûla ve havlân ve havlıncân ve udü'l-kahr ve zencebîl makûlesi edviyeleri döğüp ba'zı niçe âfitâb-ı dilberânları gümüş hokkâlar içre nûşdâr-ı devâ-yı misk ve dilber-lebi ma‘cûnların gümüş meblağlarla tarafında dörd temâşâcılara ma‘cûn bezl iderler. Ammâ her bir dilber bir nezâketle ma‘cûnı lebine sürüp yâhûd gerdeni altından geçirüp şîvekrârlıklar iderek dilber-lebi ma‘cûnın ihsân iderler.

Esnâf-ı cerrâhân: Dekâkîn 400, neferât 700, pîrleri Ebû Ubeyd Kassâb'dır, Selân-ı Pâk belin bağladı, kabri Lahsa'da medfûndur. Bu tâ'ife pür-silâh olup taht-ı revânlar üzre dükkânların dişin çıkaracak kelpedân ve mengâne ve küsküler ve destervâr ve minşâr ve malga ve kelpedânlar ve eğeler ve dahi niçe bin elvân âlât-ı cerrâhân ile kârhânelerin zeyn idüp ba‘zı âdemlerin kolların ve başların ve ayakların tîmâr ider şekilde ubûr iderler.

Esnâf-ı meşrûbât-ı devâ: Dükkân 500, neferât 600, pîrleri Tayyîb Alî b. Süfyân-ı Servî'dir, kabri Yemen Adeni'ndedir. Bu tâ'ifenin ekseriyâ dükkânları Sultân Bâyezîd'de ve Hocapaşa kurbında Meydâncık mahallesinde ve Galata'da vâki‘ olmışdır. Bu esnâfın kârları lisân-ı servî ve Hindibâ ve köknar ve nâ‘nâ ve zâter misilli edvîyelerin ırkın çıkarup ve gayrı kiyâhâtdan ırklar çıkarup gûnâ-gûn şîşelerle ve gülâbların zeyn idüp ubûr ider. Guzâta gazâda bu mâ'-i edvîyeler gâyet lâzım olmağıla bu tâ'ife dahi kalâ-yı metâ‘ın arz idüp pür-silâh ubûr iderler.

Esnâf-ı gülâbcıyân: Dükkân 14, neferât 70, bunlar Bedâstân-ı Atîk önünde husrevânî küp kadar bakır kazganlar içre Edirneli hâtûnlar gülâb satarlar. Gayrıları dükkânlarda buhûr suyı ve mâ'-i kâdî ve mâ'-i gülâb ve mâ'-i amber ve mâ'-i aselbend ve mâ'-i mâverd ve mâ'-i yâsemen misilli ıtrıyât makûlesi mâ'-i tayyibeler fürûht iderler. Pîrler Itriddîn-i Hindî'dir, kabri yine Hindistan'da Rey şehrinde medfûndur. Hazret-i Resûl râyıha-i tayyibeden haz idüp bunlar dâ'imâ Hazret'e gülâb hedâyâ getirirlerdi. Kemerin Hazret-i Alî bend idüp pîr oldı. Bu tâ'ife pürsilâh ubûr iderken dükkânlardan iki tarafda olan temâşâcılar üzre gülâb ve mâ'-i buhûr nisâr iderek ubûr iderler, Cümle şâh-râha mu‘attar olur.

Esnâf-ı ehl-i hıref dehhân-ı edviye: Dükkân 80, neferât 115, pîrleri Abdüssamed Zayyât Başravî'dir, Selmân kemerine şed bağlayıp kabri Bağdâd diyârında Kurno kal‘ası mezâristânında ziyâretgâh-ı hâs [u] âmmdır, kabri türâbında dâ'imâ bir yağlı türâb çıkar. Cüzzâm ve ker olan bir âdem hammâmda kîse sürünüp ol yağlı türâbdan sünse bi-emri'llâh halâs olur. Bu esnâfın kârları bâdemden ve servi kozağından ve cevizden ve fındık ve fısdukdan ve gayrı gûnâ-gûn eşyâlardan edhânlar çıkarup katremîz şîşeleri içre koyup taht-ı revanlar üzre dükkânların zeyn idüp halka yâsemen yağı ve sünbül ve gül ve reyhân ve kullemisk yağları bezl iderek ubûr iderler.

Bu bâlâdâ tahrîr olunan (—-) 11 aded esnâfın yekûnı (—) askerdir, cümlesi pür-silâh olup Alay Köşki dibinden gûnâ-gûn şakâlarla arz-ı kâlâ iderek ubûr idüp beş yüz akçe molla hekîmbaşı örf izâfetiyle ve huddamları pâk sürâhîleriyle ubûr ider. Ardı sıra kehhalbaşı ve cerrâhbaşı at başı berâber esbâb-ı ihtişâmları ile ubûr iderler.

Anların ardı sıra hekîmbaşının eli asâlı halîfeleri ile **esnâf-ı tîmârhâneciyân:** Pîrleri Divâne Harûm'dur, Selân-ı Pâk nazargerdesidir, Hazret-i Hamza yâr-ı gârlarıdır, kabri (—-) medfûndur. İslâmbol içre beş aded tîmârhânenin ne kadar dîvâneleri var ise iki yüz aded bîmarhaneciler iki üç yüz yeri göği bilmez dîvane zirzop belhop dîvâneleri altun ve gümüş yaldızlı demir zencîrler ile hekîmbaşı halîfeleri ellerinde şîşeler içre mecnûnlara devâ olacak eşribeler verüp bâ‘zısın ser-tîmârhâneci gülâblar al aşağı idüp deyenek çalup sille-i pehlivânîler urarak herbir dîvâne ejder-misâl zincir kırarak her biri birer evzâ‘-ı etvâr ile kimi uryân ve kimi giryân ve kimi nâlân ve kimi handân olup halt-ı kelâm iderek seyirciler üzre hücûm idüp halkı gürûh gürûh kaçarak kimi na‘ra urarak âdem ejderhâsı misâl ubûr iderler. Eğer bunların evsâfların ol alay gününde tahrîr itsek bir mücelled olur.

Esnâf-ı huddâm-ı bîmâristân-ı moristân: Beş timârhânede huddâm 700, bunların pîri ashâb-ı güzînden (—) Selmân-ı Pâk belin bağladı, kabri ma‘lûmum değildir. Bu tâife niçe taht-ı revânlar üzre hasta hâllere tîmâr ve ta‘âm ve devâ virerek ubûr iderler. Bunlara cümle evkâf tarafından harc-ı râh verüp mahâfe ve taht-ı revânlar getürüp râh-ı gazâda hasta olanlara hidmet ider bir alay-ı pâk ve pâkîze sulehâ-yı ümmetden kimesnelerdir. Bu hastaların mâbeyninde hekîmbaşı ve cerrâhbaşı halîfeleri pür-silâh olup Alay Köşki dibinden ubûr idüp sekizer kat mehterhâne çalarak ubûr iderler.[5]

Evsâf-ı germâb-ı eskişehir

Şehrin cânib-i şimâli hâricinde bağlar içinde kıbâb-ı kârgîr ile mebnî bir humma-i latîfdir kim aşrenfe-aşr havz-ı azîmi âb-ı germâb ile memlû bir ılıcadır. Ammâ suyu gâyet suhûniyyet üzre halk olunup germâba sermâ âb-ı hayat halt edüp i‘tidâl üzre olur. Gâyet nâfi‘dir. Parmakda hâtem makûlesi sîm-i hâlisi sarı elvân eder. Ab-ı nâbdan nûş eden yerekan zahmetinden cereb ü cüzzâmdan halâs olur, memdûh-ı âlem bir germâbdır. Lâkin Bursa kaplıcaları gibi mükellef binâ-yı azîm değildir.[6]

[Ilgın]

Evsâf-ı germâb: Şehr-i Ilgın'ın hârici garbında ve bayır dibinde bir uyûn-ı hârradır. Sultân Alâ‘eddîn nikrîs marazına mübtelâ olup bu hummâda ifâkat bulduğu içün bu uyûn-ı hârra üzre müfîd ü muhtasar bir kubbe ve câmekân ve bir havz-ı azîm binâ edüp iki yerden mermer esed başı eşkâlinden âb-ı germâb havza ceryân eder. Gâyet mu‘tedilü's-suhûndur. Ba‘zı kimesneler gözeler içre sovudup nûş ederler. Gâyet azb u şîrîndir. Cüzzâm ve felç ve barasa ve hafakâna ve zâtü'l-cenbe, bî emr-i Hudâ gâyet nâfi‘dir.[7]

[Kayseri]

Sitâyiş-i üstâd-ı tabîbân-ı hâzıkân: Evvelâ cümleden bi-lâ teşbîh hekîm-i kâmil ve fassâd-ı âmil Elkayıranoğlu gâyet üstâd-ı kâmildir. Husûsen ilm-i nabzda gûyâ Restetalis'dir, ammâ ilm-i sihirde gûyâ köhne-i kudemâ Kalimon hekîm olmuşdur. Bu şehrde kavm-ı Etrâk hekîme Elkayıran derler.

Der-vasf-ı cerrâhân [u] üstâdân: Evvelâ cümleden Boyacı kapusunda zimmî Karakaş Ermenî gâyet

Edirne II. Bayezid Dârüşşifâsı.

Bayezid II Hospital in Edirne.

üstâd-ı kâmil cerrâhdır. İlm-i cerrâheti tekmîl etmek içün Frengistân'ın İşpaniye diyârına gitmişdir. Hattâ bir adamın dişi ağrısa bir mâvî su sürer dişin veca'ı teskîn olur. Eğer ol dişi çıkartmak murâd edinirsen ol ağrıyan dişe bir la'l-gûn su sürer kelpedâna muhtâç eylemeyüp ol dişi kendi elinle çıkarırsın ve bu cerrâh Karakaş-ı zimmînin iki veled-i pelîdi var, biri Ucân ve biri Balıhan ikisi de bî-bedel üstâd-ı bî-cedellerdir.[8]

[Edirne]

Der-medh-i fassâdân-ı cerrâh-ı üstâdân: Bâyezîd Hân dâr-ı şifâsında vazîfe-i mu'ayyeneli hukemâyı hâzıkı ve ilm-i nabzda cerrâhânı fâsıdı vardır, ammâ dahi meşhûr-ı âfâk olan Ulucâmi' kurbunda Hızır Çelebi gûyâ Hazret-i Hızır sâhib-i ahzar-ı sânîdir.

Ve İsmâ'îl Çelebi ilm-i hitânda bî-bedeldir kim sünnet üzre ma'sûmları sünnet eder. Ma'lûmum olanı bunlardır.[9]

Der-vasf-ı tetimme-i hayrât-ı Bâyezîd Hân ya'nî kân-ı şîfâ timaristân : Bâlâda tavsîf olunan Bâyezîd Hân'ın câmi'-i rûşen-âbâdının taşra harem-i kebîri yemîninde bâğ-ı İrem içre bir dârü'ş-şifâsı vardır. Başka medrese-i etibbâsı ve hücrelerinde talebeleri var kim her biri gûyâ Eflatun-ı İlâhî ve Bukrat ve Sokrat ve Filkos ve Feylesof ve Rıstatalis ve Calinus ve Fisagores-i Tevhîdî misilli akl-ı Aristo hukemâ-yı hâzıkı ve fessâd-ı kâmili vardır. Hadîs:

(Hadis: "ilim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi"

Her biri ilm-i tıbda kütüb-i mu'teberelere i'tibâr edüp benî Adem'in derdine dâ-i devâ etmeğe mu'âlece istihrâc ederler. Anda bir dâr-ı şifâ var kim diller ile ta'bîr ü kalemler ile tahrîr olmaz, ammâ alâ kadri'l-imkân evsâfın beyân edelim. Evvelâ,

Eşkâl-i bîmarhane ya'nî bî-mâr-hâne: Mezkûr bâğ-ı Merâm'ın tâ vasatında eflâke ser çekmiş bir kârgîr kubbe-i bâlâdır kim gûyâ hammâm-ı rûşenâ câmekânı gibi zirve-i a'lâsı küşâde olup bu mekşûf olan mahalde altı aded rakîk mermer sütûnlar üzre tâc-ı Geyâniyyân-misâl bir kubbecik vardır, ammâ gâyet mevzûndur. Üstâd-ı şîrînkâr-ı bennâ bu menfez olan kubbe-i sağîrenin tâ zirve-i a'lâsına zeheb-i hâlis ile mutâllâ bir gûne demir mil üzre bir bayrak etmiş. Ne cânibden rüzgâr eserse ol bayrak alem ol cânibe meyl eder, temâşâgâhdır. Ammâ aşağı kubbe-i kebîr sekiz köşedir. Bu kubbe-i nühtâkın içerisinde dahi sekiz kenar vardır. Her kemer altında birer kış odaları vardır. Bu hücrelerin her birinde ikişer pencereleri vardır. Bir penceresi hücrenin taşrasında olan hıyâbân-ı gülistân [u] sünbülistânlı olan bâğ-ı bahâristâna nâzırdır. Bir penceresi kubbe-i azîmin ortasındaki aşren fe aşr havz-ı azîm fevvâre ve şadırvana nâzırdır. Ve bu sekiz aded kış hücrelerinin önünde yine kubbe-i kebîr içinde sekiz aded yazlık hücreler vardır. Cânîb-i selâsları müşebbek mermer-i hâmlar ile mebnîdir. Bu kubbe-i azîm altında olan havz-ı kebîrin cânib-i erba'ası beyâz mücellâ mermer-i hâm-ı ruhâm döşenmişdir kim gûyâ bir nak-şı bukalemûn-vardır. Havz-ı azîmine cânib-i erba'asındaki selsebîllerden mâ-i berrâk çağlayup seylâb-vâr havza dâhil oldukda fıskiyyelerden mâ-i zülâl kubbe-i nüh-tâkın tâklarında nihâyet bulur.

Bu gûne âsâr-ı binâ ile mebnî olan dâr-ı şifânın zikr olunan hücrelerinde gûnâ-gûn emrâz-ı muhtelifeye mübtelâ olan bây [u] gedâ ve pîr [ü] cüvân cümle hücrelerde mâl-â-mâldır ve ba'zı odalarda hastaların tâbi'atlerine münâsib kış eyyâmında âteşler yakup pupla döşekler ve serâser yorkanlar ve harîr girde-bâlişlere marîzler dayanup nâlişler ederler.

Ve ba'zı hücrelerde evvel-bahârda cünûn mevsiminde Edirne'nin aşk deryâsı ka'rına düşmüş sevdâzede âşıkları çoğalup emr-i hakîm ile bu timaristâna getirüp altun ve gümüş yaldızlı zincirler ile gerdanlarına tavk-ı silsile-i kayd-bend edüp her arslan yatağında yatar gibi kükreyip yatarlar. Kimisi havz u şadırvanlara nazar edüp haltiyyât-ı kalenderî kelimât ederler. Niçesi ol kubbe-i nüh tâkın etrâfında olan gül [ü] gülistân ve bâğ [u] bostân u reyhânistân içre hezârân hezârın nağamât-ı savt-ı hazînin deli birâderler istimâ' edüp onlar dahi bî-perde ve bî-endâze asvât-ı bülend ile feryâd [u] nâlân ederler.

Ve mevsim-i baharda şükûfe kısmından sîm u zerrîn ve nebâtî ve deveboynu ve müşk-i rûmî ve yâsemen ve gül-i nesrîn ve şebboy [ü] karanfil ve reyhân u lâle ve benefşe ü erguvân u şakâyık-ı nu'mân ve nergis [ü] sünbül ve buhûr-ı meryem ü za'afrân misilli şükûfeleri hastalara verüp râyiha-i tayyibesinden şifâ bulurlar. Deli birâderlere bu şükûfeleri verince kimin yerler kimin pâymâl ederler, sehel âkılları şemm ederler. Ve ba'zı deli birâderler pencerelerden taşra olan eşcâr-ı müsmirrâta ve âbdâr meyve-i gûnâ-gûna nazar edüp "Ah ha ha hil hop pa po he pi poh" deyüp çemenzâr temâşâsın ederler. Bâ-husûs bahâr faslında dîvane birâderlerimizin zencîr kırdıkları mahalde şehr-i Edirne'nin cümle dilberânları cavk cavk u remma remma bîmarhaneye gelüp dîvânelerini seyrâna gelüp ol mahâl kân-ı şifâ olur.

Ammâ bu hakîr Evliyâ ol dilberânı gördükçe şifâdan me'yûs olup dîvane-misâl olup gözünün akı karasına ve yaşı sümüğüne ve tükrüğü balgamına ve balgamı salyasına karışup timarhâne faslı edeceği geldi. Tâ bu mertebe mahbûbü'l-kulûb mahmbûb dilberânları vardır. Hakkâ ki ba'zı mecnûn güler cemâl-i bâ-kemâle nazar etdikçe zî-âkıl olur. Zîrâ bekavl-i hukemâ-yı kudemâ, hûb-rû ve mâ-i cârî ve hoş-âvâz u sâz [u] söz, âdemin derûnun küşâde edüp jeng-i gamdan mücellâ eder.

Hattâ *merhûm u mağfûrun leh* sâhibü'l-hayrât Bâyezîd Hân, hastalara şifâ ve derdlilere deva ve dîvânelerin rûhuna gıdâ ve def'-i sevdâ olmak için on aded hânende ve sâzendegândan gulâm-ı şâdî-misâl üç hânende ve bir neyzen ve bir kemânî ve bir mûsikârî ve bir sıntûrî ve bir çengî [166a] ü santûrî ve bir ûdî ta'yîn edüp haftada üç kerre gelüp bu on aded üstâd-ı hânende ü sâzendegânlar hastalara ve deli birâderlere fasl çalarlar. Hâlâ bu mutrıbân dâ'imdir. Bu fasıllardan dâ-i devâ bulmayan dîvânelere bîmarhaneci babalar ol kadar kızılcık hoş-âbı kütüğü çalarlar kim her biri deyenek darbından Ahfeş keçisi yâhud Deli Mehemmed maymunları gibi perende atarlar. Bi-emri Hayy [u] Kâdir niçesi âvâz-ı sâzdan hoş-hâl olurlar.

Hakkâ ki ilm-i mûsikîde makâm-ı rast u nevâ ve dügâh u segâh ve çârgâh [u] sûznâk makâmlardır ammâ makâm-ı zengüle ile makâm-ı bûselikde rast karâr olunsa âdeme hayât verir. Cemî' makâmlarda ve sâzlarda rûha gıdâ vardır. Âvâz-ı kös-i hâkânî ve tablbâz u dühül ise de mehîb sadâsı olup dîvâneler bile {istimâ' edüp} kesb-i safâ ederler.

Bu mertebe takrîr u tavsîfden murât [u] me'âl oldur kim bu timarhâne-i Bâyezîd Hân gibi Edirne'de bir dârüş'şifâ yokdur. Gayrısının evkâfları harâb olmuşdur. Hâlâ bu cârî kadîmdir. Ve şeb [u] rûz üçer kerre eğer dîvanelere ve eğer hastalara matbâh-ı Keykâvûs'undan her marîzının derdine göre ta'âm-ı nefîselerden kekli ve turaç ve süglün ve güvercin ve üğeyik ve kaz ve ördek ve bülbüle varnıca cemî'-i murğânı sayyâdlar mütevellîye getirüp hukemâlar murâd[u] merâmları üzre tabh etdirüp hastalara verirler.

Ve haftada iki gün ma'âcin kârhânesi küşâde olup şehr-i Edirne'de ne kadar sâhib-i ilel kimesne var ise dâr-ı şifâya gelüp niçe bin elvân ma'âcîn-i dermân bezl olunur. Sâir haşîşât makûlesi hisâbdan âricdir. Ve besbâse ve kebâbe ve kakule [ve] zencebil ve emlec ve kebbât-ı mürabba'ât perverdelerinin bezl olunduğu aslâ hisâba gelmez ammâ bâb-ı şifâhânenin atebe-i ulyâsı üzre şart-ı vâkıf eyle tahrîr etmiş kim "Tendürüst olan âdem bu mezkûr edviyelerden bir kırat şey alırsa alîl olup Fir'avn [u] Kârûn'un la'neti üzre ola" deyü la'netnâme tahrîr olunmuşdur, *ve's-selâm. Rahmetullahi aleyhim, temmel'l-kelâm.*[10]

[Malatya]

Der-beyân-ı ulemâ-yı ebdân-ı hâzıkân: Gerçi Türkmânistân ve Kürdistân şehridir ammâ âbâ vü ecdâdlarından istimâ' etdükleri edviye-i mücerrebler ile devâ eder hâzıkları var kim diyâr-ı Alaman u Karaman'da eyle üstâd yokdur. Cümleden üstâd.

Der-medh-i üstâd-ı kâmil cerrâhân: Cümle ye-

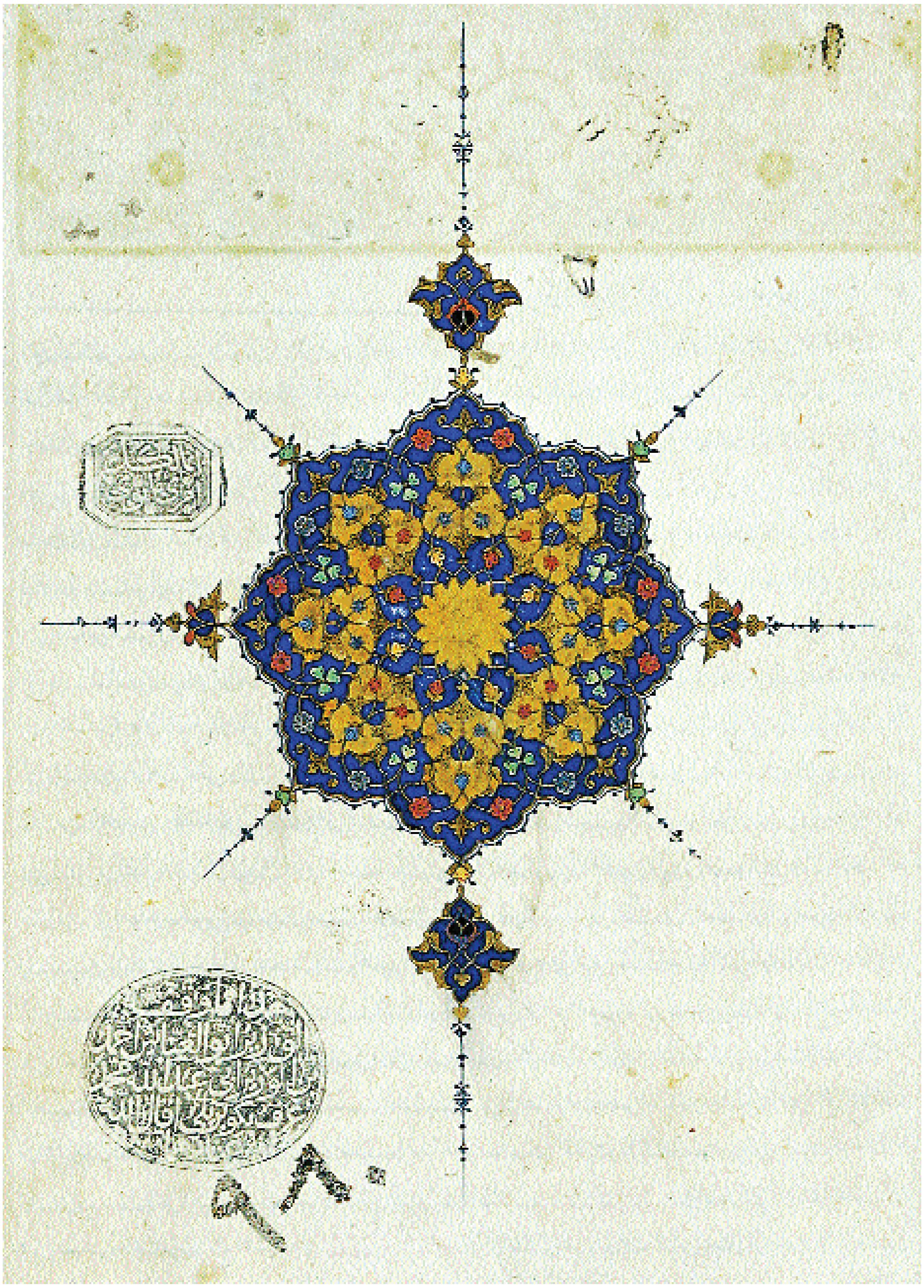

Bir tıp yazması'nın zahriyesi.

The zahriye to a medical manuscript.

Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Taberî, *el-Mu'âlecâtü'l-Bukrâtiyye*. Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 980

di dükkândır. Cerrâh Usta Beşâret Kürd âdemidir, ammâ gâyet kâmildir.[11]

[Diyarbakır]

Der-âyân-ı tabîbân-ı hâzıkân :Hadis, "ilim ikidir. Birincisi beden ilmi ikincisi din ilmi."

hadîs-i şerîfi üzre bu şehr-i Diyârbekir'de hâzık-ı fassâd çokdur. Ammâ hevâsınun letâfetinden halkı cümle tabîblere muhtâc değildirler.

Der-vasf-ı üstâd-ı cerrâhân: Kürdistan u Türkmânistân olmağile dağ u bağ [u] râğ ve yakîn u ıraklarında ceng [ü] cidâldan ve harb [ü] kıtâldan halkı hâlî değillerdir. Ol ecilden üstâd-ı kâmil cerrâhları bî-hisâbdır. Ammâ cümleden Câmî-i Kebîr kurbünde üstâd Kara Rıdvân, kârında pehlivan-ı zîşândır.[12]

[Bitlis]

Der-vasf-ı ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Gerçi bu şehr-i Bitlîs'de Hân-ı âlîşân gibi hekîm-i hâzık bu kevne gelmemişdir, meğer hukemâ-yı kudemâdan Eflatun ve Bukrat ve Sokrat gelmişdir ve Selim Hân asrında hekîm Kaysûnî gelmişdir, ammâ Hân anlardan yegrek gelmişdir. Lâkin yine şehr-i Bitlis belde-i atîk olmağile

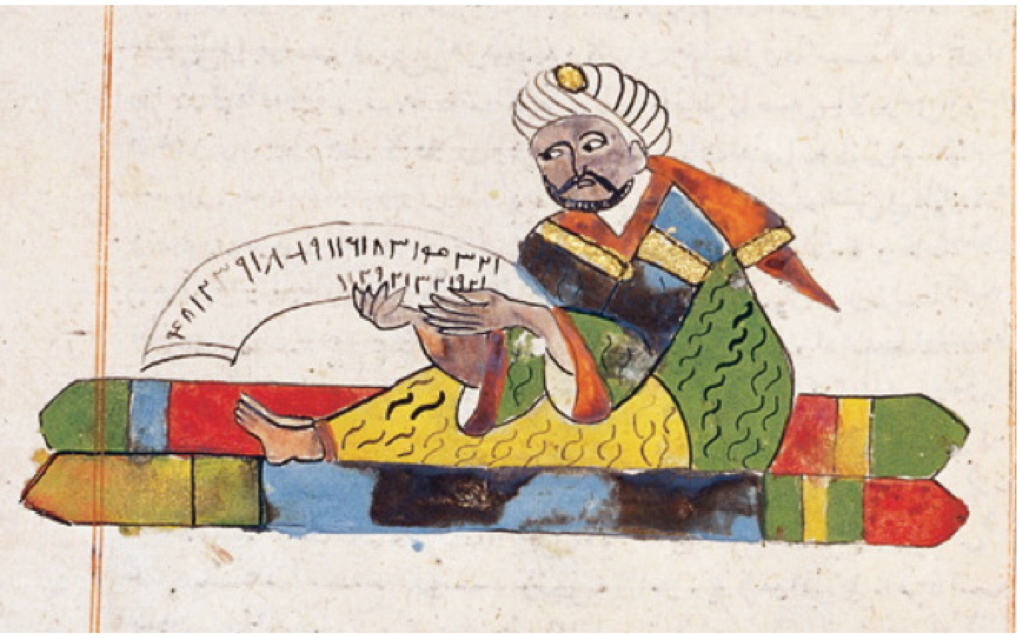

Hekim Calinus. TSMK, Revan, nr. 1638, vr. 260^{a}

Monlâ Müyesser ve Monla Ramazan ve Kara Sücah ve Kencî Alî ve Sarılızâde, bunlar bî-bedel hekîmlerdir.

Der-ayân-ı cerrâhân-ı fassâdân: Cümle kırk elli aded cerrâhlar vardır, ammâ cümleden müsellem yine Hândır kim ol şehrin mecrûh [u] mürdelerine cândır. Bu Kürdistân şehri olmağile "harra vara runiti" diyerek birbirleriyle şeb [u] rûz cen [ü] cidâl mukarrer olduğundan herkes cerrâhdır, ammâ Menteş Bölükbaşı ve Usta Haydar ve Beşâretoğlu ve Safîkulu ve Seyf Alî, bunlar cihân-ârâ üstâdlardır.[13]

Der-beyân-ı Hezârfen-i Abdâl Han: Evvelâ ilm-i kimyâda ve ilm-i simyâda niçe yüz felsefiyyât [ve] ulûm-ı garîbe vü acîbeye mâlik olduğundan gayrı, (....) [Hadis, "ilim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi."]

Hadîs-i sahîhi üzre eyle üstâd hâzıkdır kim Calinus ve Bukrat ve Sokrat-ı feylesof ve Filekos nâm hukemâ-yı kudemâlar bu Hânın yanında tıfl-ı ebcedhân değillerdir.

Zîrâ anlar evvel asrın benî Âdemine göre hukemâlar idi. Ammâ bu Hân asrın za'îf ve nahîf âdemlerinin tabî'atine göre nabz-şinâs-ı hâzık ve fassâd-ı kâmildir. Hatta seksen yıllık bir za'îf ü nahîf yâdes kemiğine dönmüş bir berş-nâk ve afyon esîri herîfe muğlalar verüp hammâma koyup buna bir ilâç etmişdir kim vasfında lisân kâsırdır. Bu herîf-i zarîf tâze cân bulup üç günde ter ü tâze la'l-gûn Tebkânî elma yanaklı bir âdem oldu. Niçe bin bunun emsâli kimesnelere Mesîh-âsâ hayât verir.

Cerrâhlıkda hod lâ-nazîrdir. Atdan tekerlenüp dam u bâmdan uçan âdemleri sarup sarmalayup yedi günde ol herîf ayağa kalkar. Hatta bir gûne mumiyâ-yı kânîsi vardır, hurd olmuş âdem ol mumiyâdan tenâvül etse mûmiyânı kemer-i İskender olup.

Ve eyle fârisü'l-hayl silahşordur, hussân-i sabâsür'ate süvâr olup cirîd ü çevgân lu'bedebâzlığı ile cengde gûyâ Rüstem-i Restân-ı Zâbilistân yâhûd Şagât-ı İrânistân'dır. Ve *Kitâb-ı Baytarnâme* kavlince atların ilel-i bedeniyyesin eyle bilirdi kim gûyâ Huşeng Şâh'dır.

Ve eyle sayyâddır kim tülekhânesinde sayf [u] şitâda niçe yüz doğan ve çakır ve balaban ve zağanos ve şahin ve seykı ve sunkur ve toygun ve kırgıl ve karçığa ve gücügen ve delvengeç ve karakuş ve atmaca ve karagöz nam tuyûrları kendüye râm edüp Bitlis derelerinde senede bir kerre kaklik göçgünü mahallinde bir günde yetmiş bin keklik alduğu sicillâtda müsbetdir, ammâ bu şikâr Hânın fermânıyla yılda bir kerre cümle aşîreti Kürdleri üç gün dağları süzerek Bitlis deresi hûş u tuyûr ve gûnâ-gûn vahşî canavarlar ile dere ve depeler ile mâl-â-mâl hayvânâtlar olup lâ-yu'âd ve lâ-yuhsâ niçe yüz bin keklik şikâr olunup üç ay bu mahallerde şehr-i Bitlîs içre keklik fürûht olunup ol mahalde cümle ahâlî-i Bitlîs koyun ve kuzu etlerinden müstağnî olurlar. Bu şikâra beyne'l-Ekrâd "helu" derler. Niçe yüz bin Ekrâdın hây hûları ile dağlar içre velvele-nâk olur.

Ve Hân mezkûr bâzların hastalığın bilmede gûyâ Menûçehr idi. Kiminin karnın yarup içinden kirecin çıkarır, kiminin sanın çıkarup kursağın (yarup) yine diküp bi-emri Hüdâ a'lâ sıhhat bulup ol murg-ı zeyrek şikâr alur. Ve kiminin burnun üstün keres ve kiminin kanatlarına çeleng ekler ve kimine tırnak aşlar.[14]

Sitayiş-i tetimme-i külliyât-ı şehr-i Ahlat: Bu şehr-i Ahlat'ın kûh-ı bâlâlarında niçe bin elvân ma'âdinler vardır, ammâ cümleden makbûl [ü] mergûb ma'âdîn-i zırnîh-ı ahmer, sabun ile halt olunsa vücûd-ı insâna dürtülse aslâ bir kıl komayup beden-i benî Âdemi pâk ü nerm eder kim gûyâ pembe gibi lahm [u] şahmı beyâz olur. Ve cüzzâm marazına mübtelâ olan bu nure siyâh üzümle bir dank mikdârı tenâvül etse emrâz-ı kabadan ve barasdan ve firengiden ve cüzzâmdan ve dâ-i sa'lebden bi-emrillâh halâs olur. Ve ma'âdîn-i zırnîh-ı asfer bu dahi şehr-i Ahlat'ın şimâlî cânibindeki kûh-ı bülendlerde hâsıl olur. Türâb-ı tıbır gibi sakîl bir gûne sarı zırnîhdır kim Rum u Arab u Acem'e ve Firengîstân'a bundan zırnîh gider, ammâ ehl-i kimyâ bu zırnîh-ı asferi nuhâs-ı hâssa koyup niçe eczâlar dahî idhâl edüp zer-i hâlis olur, derler. Anınçün Firengîstân'a bu zırnîhdan çok gider.

Menâfi'-i diğer: Bu zırnîhdan bir âdem nîm miskâl bir fincanda su ile ezüp âbından yatacak mahalli nûş etse cemî' vücûdundaki mûy-ı bî ma'nâları dökülüp ol âdemin vücûdu dürr-i beyzâsâ olur. Ammâ çok nûş ederse saçı ve sakalı ve bıyığı forra olup elli yaşında âdem pâk dilber olur. Hatta esîrciler Gürcî gulâmlarına, bu Ahlat zırnîhı suyundan bir iki fincân nûş etdirüp beyt:

Âleti hüsn-i mükemmel kadd-i dilcûda güzel
Gövdede mûdan eser yok dahi pehlûda güzel

Ebyâtı üzre fakîr gulâmın şevâribleri zîr-i binâgûşlarına ererken bir gecede nâ-i zırnîhın te'sîriyle ol gulâm-ı müsin on ikisine bâliğ-nâ-bâliğ kalmış gulâm-ı ma'sûm olmuş görünür.[15]

[Van]

Der-beyân-ı tabîbân-ı hâzıkân: Gerçi bu belde-i tayyibenin hevâsı letâfetinden hukemâ lâzım değildir ammâ müsta'idd olduklarından etibbâsı vardır.

İlm-i nabızda Mesud Çelebi lâ-nazîrdir ve Şeyhî Bay Çelebi bî-bedel tabîb-i hâzıkdır kim dâr-ı hukemâdandır, eyle hâkim yokdur.

Medh-i üstâd-ı cerrâhân: Bu şehrin halkı şecî' ü dilîr olduklarından şeb [u] rûz cen [ü] cidâlleri eksik olmadığından üstâd-ı kâmil cerrâhları vardır.[16]

[Hemedan]

Ve ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Ol kadar tabîbi yokdur. Ammâ cümleden hâzık Cân Kulı Hân-ı Şirâzî ve Yâr Alî Bedehşânî ve Hoca Nukkal Tirmidî ve Hoyî Hasan Meymendî ve Çanarut Hemedânî, bunlar kârhâne sâhibleri üstâd-ı kâmillerdir.

Ve cerrâhân-ı kâmil fassâdân: Bu şehirden hâsıl olmuş cerrâhları yokdur. Zîrâ ol ilimde bir ebleh kavmdirler. Hatta bir gulâmım atdan tekerlenüp sehel mecrûh olunca bir cerrâh gücile buldular. Ol dahi İmâdiyye kurbunda Dühükli bir âdem idi.[17]

[Kazvin]

Ulemâ-yı tabîbân [u] cerrâhân: Bu şehr-i Kazvîn-i ârâyiş-i deh-diyâr ya'nî on aded şehr-i mu'azzamaların rûy-ı âbı olmak ile her her diyârdan birer üstâd-ı kâmil tabîb u cerrâh-ı necîb mevcûddur, ammâ ilm-i hazâkatda Genc Alî hakkâ ki velîdir ve Cerrâh Levend dahi bî-bedeldir.[18]

[Bağdat]

Der-ayân-ı tabîbân-ı hâzıkân: Bu şehir kâr-ı hukemâ-yı kudemâ olduğundan hukemâ-yı hâzıkı ve nebbâzân-ı sâdıkı gâyet çokdur. Evvelâ Hekîmzâde Hamza Çelebi ve Kehhaloğlu Rızâ Çelebi ve Hasan Yâr Çelebi.

Der-vasf-ı üstâd cerrâhân: Evvelâ cümleden üstâd-ı kâmil Muhammed Celebi'dir kim mûmyâ-yı kânî vermeden bir mecrûhu üç günde ten-dürüst eder bir merhem-i Süleymân'a mâlikdir kim hakkâ merhem-i cândır. Ve meydânda Cerrâh Usta Alî, ilm-i cerâhatde Filikos-ı Sânî'dir.[19]

[Musul]

Menzil-i Alî hammâmı: Hâk-i Musul'da Şatt kenârında üç aded kubbe-i âlîler ile mebnî germâblardır kim neftî-i kudretden suyu kaynar hammâmlardır. Diyâr-ı Acem'de germâb derler. Lisân-ı Ekrâd'da (—-) lisân-ı Arâb'da humme derler. Lisân-ı Moğol'da (—-) , lisân-ı Etrâk'de kaynarca derler, Anadolu kavmi ılıca derler, Bursa Etrâkleri kaplıca derler, Rumeli'nde bana derler ve bunlıca derler.

Hâsıl-ı kelâm her lisânda birer gûne ismi vardır. Ve Rûm ve Arab u Acem'de niçe yüz ılıcalara girüp seyr [ü] temâşâ etmişiz ammâ menâfi' cihetinde bu mertebe hâsiyetli germâb-ı latîf görmedim. Yetmiş yedi gûne emrâz-ı muhtelifeye dâ-i devâ olduğundan mâ'adâ *allâhümme âfinâ* burnu ve dudakları düşmüş fireng zahmetine mübtelâ olmuş kimesneler kırk gün girüp âb-ı germâbında aç karnına nûş etse bi-emrillâh vücûdu kırk günde dürr-i beyz-âsâ olur. Zîrâ bizzât Hazret-i Alî'nin nazargâhı olduğundan ve bir kubbe-i havzını Hazret-i Alî binâ etdiğinden Alî hammâmı derler. Öbür kıbâblarını Âl-ı Abbâsîyân selâtînleri binâ etmişlerdir. Her sene cânib [ü] etrâfında niçe bin kara çadırlı Kürd ü kûye Türkmân u Urbân ve Acem-i uryân gelüp meks edüp her bir milel kırk gün meks edüp cümle marîzleri dâ-i devâ bulup giderler. Ammâ garâbet andadır kim bu germâbların havuzları içre cümle zift döşenmişdir. Aslâ mermer ve ruhâm döşeli değildir. Zift ısıcak sudan eriyüp fenâ bulmak ihtimâli yokdur. Ve eyle suhûniyyet üzre sudur kim yumurta pişer ve koyun paçası ve kellesi ütülenir. Ve bu zemînin şehr-i Şat aşrı karşusunda hâkidir.

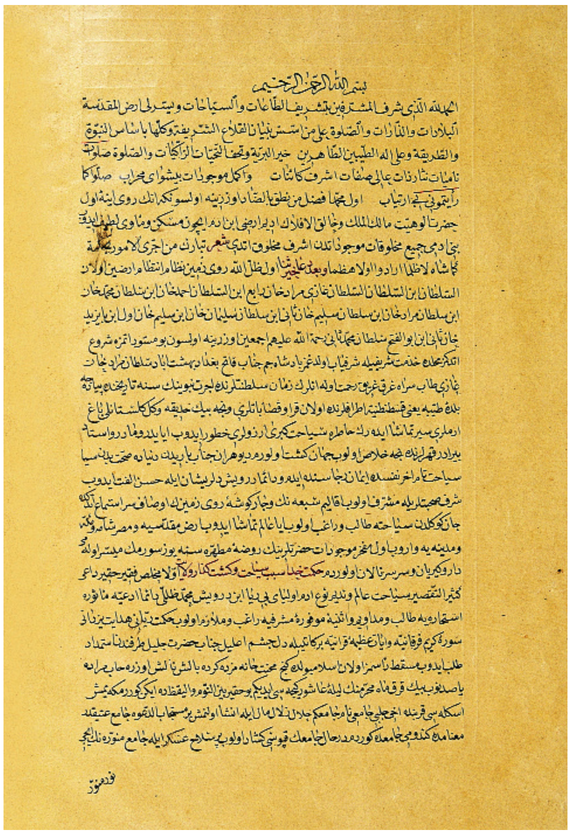

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* TSMK, III. Ahmed, nr. 3600, vr. 1^{b}

Menzil-i Kargaçamı: Musul hâkinde Şat kenârında bir ma'âdin-i sun'-ı Hudâ'dır kim Rûm ve Arab u Acem'de misli yokdur. Şatt sâhilinde ve dahi ba'îd yerde göl göl olup kara çam sakızları kaynar ammâ gâyet lezîzdir. Gûyâ mastaki sakızıdır ammâ esmerü'l-levndir. Ve bir gûne lezzeti vardır kim yeyenin demâğın mu'attar eder. Ve her sabâh birer miskâl isti'mâl edenin vücûdunda safrâ ve sevdâ ve balğam ve sâ'ir ahlâtı cümle mahv edüp batn-ı insânda olan solucanları cümle kırup tahtânî amel eder. Ve kuvvet-i basarı ziyâde edüp dendân-ı benî Âdemi dürdâne gibi pâk u mücellâ eder.[20]

[Tokat]

Miskinler tekyesi: Andan şehir hâricinde Miskinler tekyesi. Cemî'-i cüzâm ve kaba marazına mübtelâ olanlar anda sâkinlerdir, ammâ sulehâ-yı ümmetden içlerinde hâl sâhibi âdemler vardır. Bunlar halkdan münzevî ve halk bunlardan nefret etmiş mezmûm kavimdirler, ammâ du'âları müstecâbdır. Hattâ bir âdemin atını sancı dutsa yâhûd düvüce ve kızıl kurd olsa bir akçelik yağ mumu alup atın boğazına asup tekyeyi deverân u seyerân etdirirken miskinler "Allâh Allâh" deyü gülbâng-ı Muhammedî du'âsın ederler. Bi-emrillâhi Te'âlâ ol at şifâ bulur.

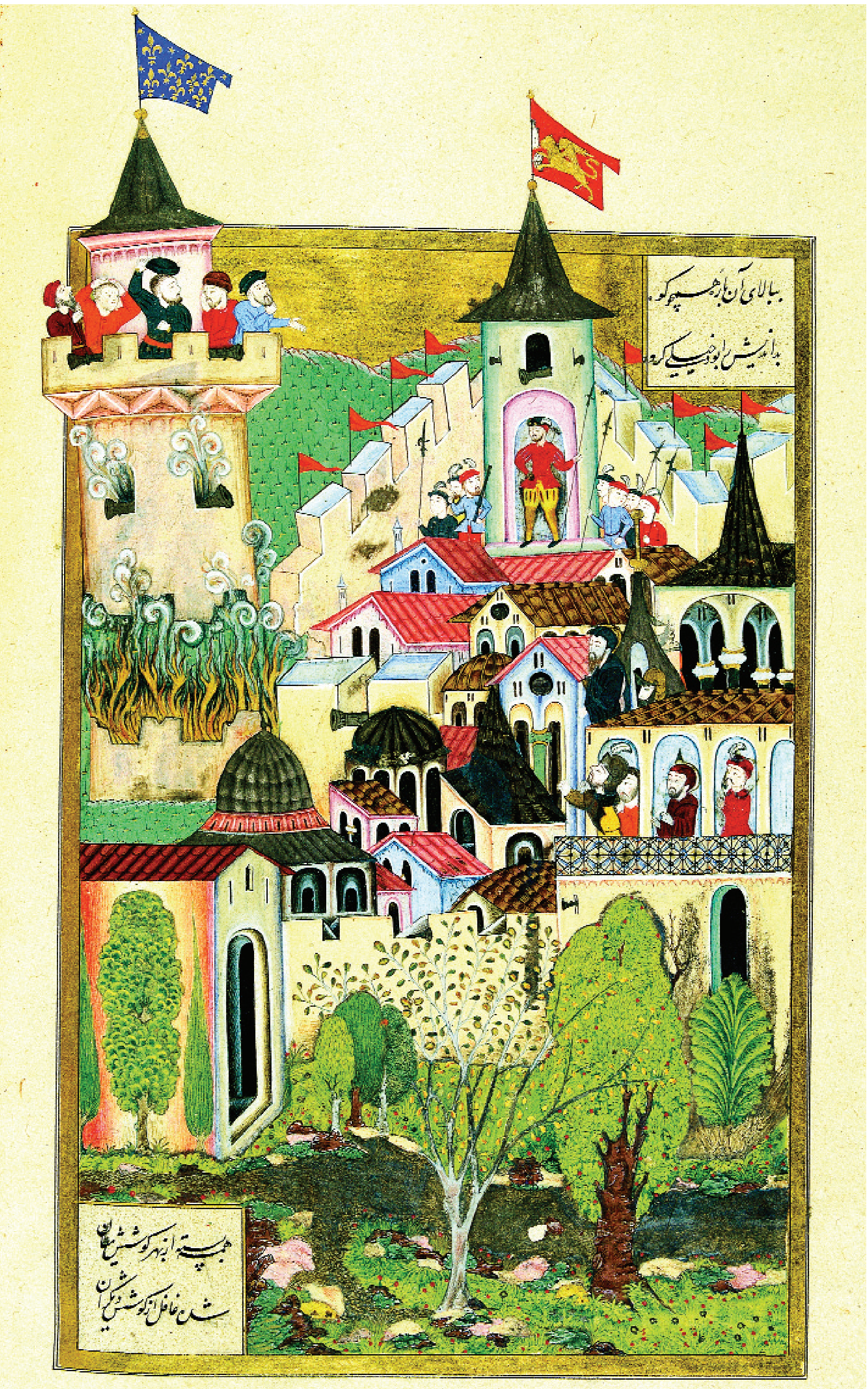

Belgrat. *Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 108^b

Hattâ bu hakîre Basra Paşası Efrâsiyâbzâde Hüseyin Paşa bir sâfinâtü'l-ciyâd misilli bir mu'teber at ihsân etdikde bu Tokat'da sancılanup bir akçe mum götürüp nezri verdim. Bi-izn-i Hudâ at şifâ buldu. Mücerreb bir tekye-i mezmûmdur, ammâ inşâ'llâh ind-i Hudâ memdûhdurlar.[21]

Menzil-i Aydos Ilıcası : (—–) hâkinde leb-i deryâdan nîm sâ'at ba'îd bir çemenzâr-ı sahrâ-yı sebzezârda Mihaloğlu binâsı bir kubbe-i âlî ılıcadır kim Rûm ve Arab u Acem'de ve İsfaç ve Nemse ve Çeh u Leh ve Alman diyârında böyle bir nâfi' germâb ılıca görmedim. Hattâ benî Âdem girdikde aslâ kîse ve sabuna ihtiyâc olmaz. Vücûd-ı insânı dürr-i beyz-âsâ eder ve beden-i insân eyle nerm ü ter olur kim gûyâ kulak şâhmesi gibi vücûd-ı benî Âdem yumuşak olup ten-dürüst olur. Hâssiyeti ol mertebededir kim cüzâm ve miskîn ve Fireng uyuzu âdem kırk kerre girse bi-emr-i Hayy-i Kadîr ol âdem anadan doğma olur ve suyundan kırk sabâh aç karnına nûş edenin vücûdunda behâk ve baras ve zâti'l-cenb ve hafakan marazları cümle gider ve ba'zı müsta'mel altunları bu su ile yıkasan sarı su altununa döner ve bir âdemin hâtemi gümüş olsa ol ân altun gibi olup bir haftada reng-i hâtem mütegayyir olmaz.

El-hâsıl yetmiş iki derde devâ bir âb-ı germâbdır. Hattâ Süleyman Hân kesret-i seferden nikrîz zahmetine mübtelâ olup Pılak Mustafa Paşa kapudan paşa iken Süleymân Hân hekîm Kaysûnîzâde ile başdârda-i hümâyûna süvâr olup İslâmbol'dan bir gecede eyyâm-ı muvâfık ile bu ılıcaya gelüp serâperdesinde meks edüp bu hummâya yedi kerre girdikde biemrillâhi Te'âlâ iki ayaklarındaki nikrîzi aşağı topuklarına enüp yığıldı, ammâ Süleyman Hân vecâ'ından bî-tâb ü bî-mecâl kaldı.

Ahir bir kerre dahi ılıcanın çamuru içine Süleyman Hân ayakların sokup nikrîzin vecâ'ı teskîn oldu, ammâ ayakları tulum gibi şişdi. Hekîm-i hâzık tabîb Kaysûnîzâde gördü kim nikrîz deşilmek ister, ammâ Süleyman Hân'a keşf-i râz edemez. Hemen nezâketle,

Kaysûnî eydir: "Hamd-i Hüdâ hünkârım, nikrîziniz yumuşadı, bâri bir kerre dilimle yoklayam. Ne mertebe nerm olmuş?" deyüp bir kerre Süleymân Hân'ın sağ ka'bını öper şekilli olurken,

Süleymân Hân: "Hay kâfir Kaysûnîoğlu, neyledin?" deyince Süleymân Hân'ın sağ ayağından kâmil iki vukiyye cerâhat cereyân eder.

Meğer hekîmin ağzında nişter var imiş. Ağzındaki nişter ile Süleyman Hân'ın ayağın delüp Süleymân Hân ifâkat buldukda sol ayağın dahî âşikâre nişter ile deşüp Süleyman Hân bu Aydos ılıcasında ifâkat bulup Kaysûnîzâde'ye bir semmûr kürk ve iki kîse altun verüp cemî'i vilâyetlere emrler pârekende olup her sene mâh-ı Temmuz'da bu ılıcaya niçe kerre yüz bin âdem gelüp panayır olup bir bâzâr-ı azîm olur kim beş Mısır hazînesi mâl sarf olup yük çözülüp ve yük bağlanup bey' [ü] şirâ olup ayş [u] işretler olur ve niçe bin âdem bîmâr iken bu ılıca ile kendüye tîmâr edüp ten-dürüst vatanına gider. Hâlâ kânûn-ı Süleyman Hân'dır kim her sene Aydos subaşısı kırk gün kırk gece bunda panayır edüp muhâfaza eder kim azîm temâşâgâhdır.[22]

[Belgrat]

Der-medh-i ulemâ-yı hâzıkân: Evvelâ Hatvânî Ahmed Efendi ilm-i tıbda Fisagores-ı Tevhîdî-misâl tabîb-i hâzık idi.

Der-zikr-i mu'allimân-ı cerrâh [u] fassâdân: Evvelâ Berber Hacı Kılıç ve Çalık Cerrâh Alî ve Cerrâh Yahûdî Yako ve Latin Mekyo. Bunlar üstâdlardır.[23]

[Köstendil]

Evsâf-ı germâb-ı Köstendil: Kavm-i Yörükân kösten derler. Bursa halkı kaplıca derler. Sofya halkı bana derler. Çıtak kavmi koza derler. Arab kavmi hummâ derler. Acem kavmi germâb derler. Türkman kavmli ılı su derler. Moğol Kavmi ısâb derler.

Hülâsa-i kelâm her elsine-i muhtelifede birer gûne ismi vardur, ammâ bu Köstendil'de on iki yerde kârgîr binâlar ile müstahkem kubâb-ı âlîli ve müte‘addid havuz ve kurnalı ve müte‘addid halvetli köstenler vardır. Cümleden Beğ kösteni ve Alaybeği ılısı ve Koca Murad Hân kavzası mükelleflerdir ve her birinde birer camekân ve dârü'l-gusullerde kurnalar var ve pâk ü pâkîze futa ve havlı makramalar ile dellâklar hidmet ederler, ammâ her birinde birer gûne menâfî-i kesîreler var, zîrâ cümlesinde kesret-i râyihası iştimâm olunup her kişinin parmağındaki gümüş hâtemi altun gibi zerdâlûde olur. Eğer altun ise nûrun alâ nûr olur. Ve her germâbın suları ol kadar suhûniyet üzre halk olunmuşdur kim âb-ı bârid karışdırmasalar çimmek mümkün değildir. Hattâ niçesinde baş ve paça ütülenüp yumurta bişirirler.

Ve bu on iki kârgîr binâ ılıcalardan gayrı mahallât aralarında niçe müfîd ü muhtasar hummâlar vardır. Bundan mâ‘adâ her evde birer ıssı su mukarrerdir. Hattâ âbhânelerinde ve câmi‘ musluklarında cümle cereyân eden âb-ı germâlardır.

Bu şehir halkının aslâ hammâm masrûfu yokdur ve cereb ve cüzâm ve berâs ve Firengî zahmeti aslâ yokdur, zîrâ bu diyârda olan yenâbi‘-i kesîre bir diyârda yokdur. Eğer her birinin hâssasın tahrîr etsek müsevvedâtımız bir tomar-ı dırâz olur.[24]

[Kaşa]

Sitâyiş-i dâr-ı şifâ-yı şehr-i Kaşa: Cemî‘i derdlilere devâ etmek [içün] bir bîmarhanesi var kim bî-rûh gelse mu‘cize-i zû-emîn ile zî-rûh gider, zîrâ bu deyr-i dilâvîzde tekmîl-i fünûn etmiş Eflâtûn ve Bokrât ve Sokrât ve Feylekos ve Feylesof ve Fisagores-i Tevhîdî-misâl bî-tevhîd hukemâ-yı bî-mezhebler andadır.

Hattâ bir gün yine bu deyr-i seyr [ü] temâşâ ederken bir keferenin sütûn-ı bekâsı mütezelzil olup inhizâma müteveccih oldukda girîbân-ı ömrün dest-i ecel çâk ber-hâk etmiş. Ol kâfir-i nâçârın lâşe-i murdârın âyîn-i Mesîh üzre dörd beş bin alemlere niçe yüz papas ve bıtrîkler buhurdânların yakup İncîl âyetleri okuyarak bu deyrin mihrâb-ı münharifi önüne mezkûr kefere lâşesin lahd etdiler. Andan cümle akrâbları feryâd edüp gitdiler.[25]

[Banya]

Der-medh-i hammâm-ı kudret, ya‘nî ılıca: Bu diyârda Boşnak lisânıyla banya ve bana derler. Cümle iki aded germâb-ı yed-i kudretdir. Biri gâyet mükellef binâ-yı ma‘mûr ve kubâbları kurşum ile mestûr havz-ı latîf ve şazrevân u fevvâre-i nazîf ile mebnî halvetleri pâk hummâ-i hoşhavâ ve hoş-âbdır. Buna erler girir. Bir ılıca dahi var, kubâbları kiremit ile mestûr ılıcadır. Buna avretler girir. Ammâ suları gâyet germâdır, sermâ su mahlût etmeyince havuzlarına girilmez. Gâyet nâfi‘ suyu vardır. Cereb zahmetine ve dâü's-sa‘leb marazına ve behâka ve berasa bi-emrillâh bire bir devâdır. Bu hummalardan gayri rabtada hammâm yokdur. Etrâfda olan kura ahâlîleri bile cümle bu banaya gelirler.

Bu kasaba yayla dibinde olmak ile âb [u] hevâsı hûb ve gılmânları ve zenâneleri mahbûbe-i mahbûb ve beyne'l-ünâs matlûb ve mergûb olup ehl-i perde âfîfe hâtûnları ve mü'eddeb püserânları olur. Ve âb-ı hayât suları cârî ve revân bir kasabacık-i âbâdân ve bâğ u bağçesi firâvân olup beyâz tutu gâyet lezîz ve eriği gâyet âbdâr-ı hoş-hor olur.[26]

[Budin]

Der-şinâht-ı ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Ekseriyyâ bu şehrin halkı Eflâtun-ı İlâhî bu şehre gelüp ilim kitâbları te'lîf edüp kavm-i Macar-ı füccâra ta‘allüm edüp anlardan ehl-i Budin ahz-i kemâl [ü] ma‘rifet edüp ilm-i tıbda yegâne-i asr âdemler var. Evvelâ Câ‘fer Çelebi, Alî Za‘im ve Muslu Efendi nâdirü'l-asrdırlar.

Der-âmûhten-i üstâd-ı kâmil fassâd-ı cerrâhân: Bu diyârda cen [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl çok olmağile ekseriyyâ halkı ilm-i cerâhatde kâmil ve sâhib-i ayârlardır. Evvelâ Memi Zâ‘im ve Şâdlı Çelebi Sipâhî ve Macar Yuvan yeniçeri ağası esîridir, ammâ gûyâ Ebû Alî Sînâ'dır. Hattâ *Kitâb-ı Kânûn-ı Şifâ-yı* Ebû Alî'yi dâ'imâ tilâvet eder {cerrâh-ı âlim ve âmildir}.[27]

[Uyvar]

Evvelâ kal‘anın cânib-i cenûbî tarafında başka iç kal‘a gibi çâr-kûşe bir kârgîr dîvâr-ı âlî içinde bir cebehânedir kim Âl-i Osmân henüz eyle bir cebehâneye mâlik oldu.

Hulâsa-i kelâm Cenâb-ı Bârî bu rûy-ı arzda me'kûlât [u] meşrûbât ve mevcûdâtdan ne halk etdi ise bu cebehânede mevcûddur. Hattâ ilm-i tıbba müteallik niçe bin pâre mücelled kitâb-ı mu‘teberele ve musavver teşrîhât kitâbları ve *Kânûn-ı Şifâ-i* Ebû Alî Sînâ kitâbları var kim ta‘bîr olunmaz.

Ve bunda fevkânî ve tahtânî cümle otuz aded odalardır. Her birinin içinde birer gûne eşyâlar ile mâl-â-mâldır. Ve hîn- mahalde bulunsun içün enderûn-i hânelerde her ne var ise kapular üzre cümle eşyâların esmâları tahrîr olunmuşdur. Hattâ ba‘zı hücrelerde kehhallerin bisâtları ve gayrı edviyeleri ve niçe bin gûne derde devâ içün ma‘âcin makûleleri ve müshilât ve sümûmât makûlesi bile mevcûddur.[28]

[Beç]

Bu hammâmların cümle hüddâmları ve dellâkleri cümle kocakarılardır kim her biri gûyâ Restâlis ve Câlinûs ve Bokrât ve Sokrât misilli pîrezen hukemâ karılardır. Kîseyi anlar sürüp şerbetler ve ihtikânlar ve kırık ve çıkık olan kimsenelere mu‘âlece edüp cemî‘i emrâz-ı muhtelifeye mübtelâ olanlara bu dellâk karılar hacamatlar edüp günâgûn şîşeler ve yakılar koyup dâ-i devâ ederler, am-

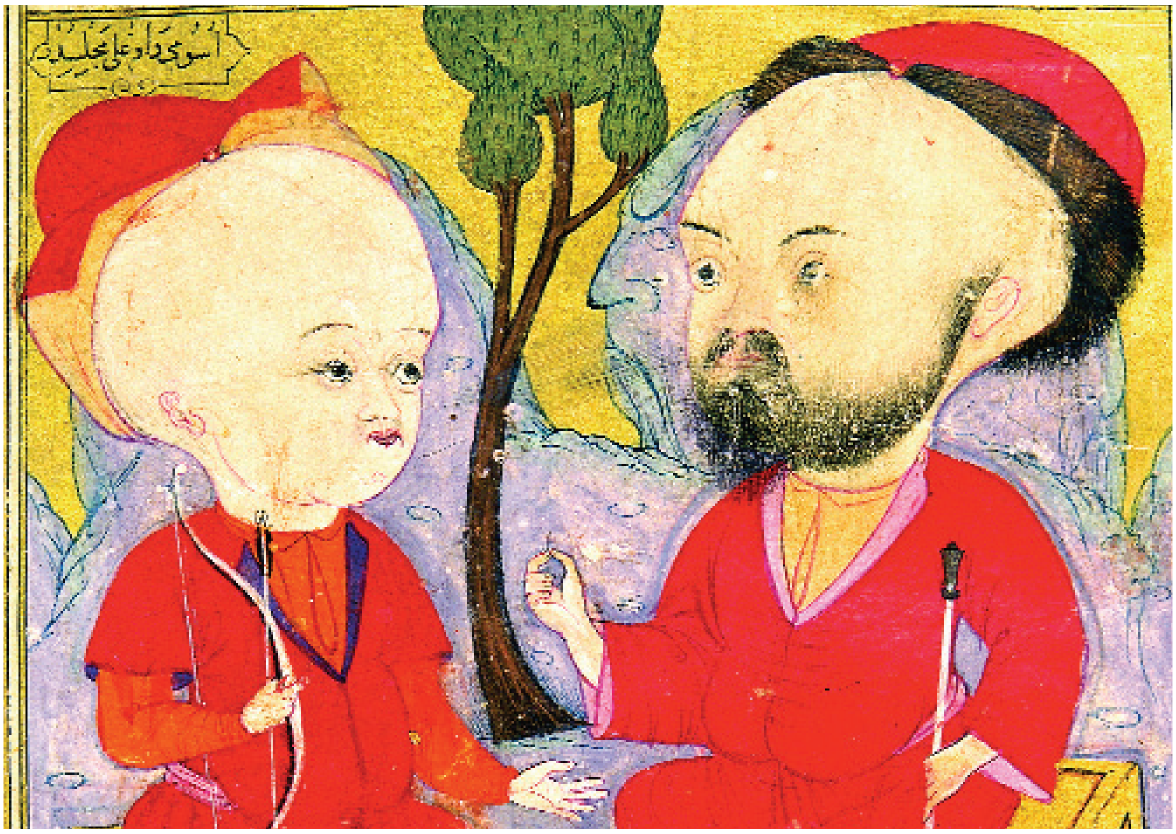

İki hasta: Başı kazan gibi büyümüş baba-oğul.

Two patients, father and son, with abnormally large heads.

Mustafa Âlî, *Nusretnâme,* TSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 121ª

mâ bir garîb temâşadır kim bu hammâma giren keferelerin ihtiyârları beyaz fota kuşanırlar, ammâ ne kadar dilberân-ı sıbyânları var ise cümle uryân hammâma girüp beyâz billûr-misâl tenleri var kim gûyâ vücûdları pâlûde-i ter gibi dir dir ditrerler. Tâ şol mertebe nerm ü râm şahme gibi yumuşak vücûdları vardır. Cümlesi geysû-yı müşkbârların çimender-çim mergûle mergûle edüp hammâmda zevk u safâ ederler.[29]

Der-makâm-ı dârü'ş-şifâ-yı müristân, ya'nî bîmarhane-i tîmârhâne: Cümle şehr-i ebharün kenârelerinde yedi yerde bîmarhane vardır, ammâ cümleden ma'mûr u müzeyyen sündüs ü istebrak misilli câme-hâbları cümle dîbâ vü şîb ü zerbâf yorkanlı ve çarşaflı bu İstifani kenîsesinin tîmârhânesidir kim bizzat kral hasta olsa bu dâruş-şifâya gelir, zîrâ bu deyrde Eflâtûn ve Bokrât ve Şokrât ve Batlîmûs ve Feylekos ve Feylesûf misilli hukemâlar bundadır.

Cemî'i kâfirler siyâh rokla esbâb geyüp başlarına Eflâtûn şapkası geyerler, ammâ bunun hukemâları beyâz sâdeler geyüp başlarına telâtîn ve güderiden yedi terk bir gûne takye geyüp elleri dâimâ eldivândan çıkmaz, zîrâ elleri dâ'imâ yumuşak olup ehl-i derdin nabzına yapışdığı sâ'at elbette derdini bilüp ana göre ilâc ederler. Hattâ Raba suyu cengin-de kralın bir akrabâsının kellesine kulağı yanından bir kurşum urup kurşum kapası içre içerde kalmış.

Der-beyân-ı kemâl-i cerâhat-ı üstâdân: Bu mecrûh kefere ne ölür ve ne ilâç pezîr olur. Âhır-ı kâr kral eydir:

"Benim ecdâdlarımın dâr-ı şifâlarında bu kadar vazîfe-i mu'ayyene yer cerrâh-ı kâmiller ve fessâd-ı âmiller var. Elbette benim bu akrabâma bir dâ-i devâ etsinler, yohsa cümlesini kat'-ı erzâk ederim", dedikde İstifani deyrinin cerrâhbaşısı ilâç edecek olduğun hakîr istimâ' edüp cerrâhbaşıya varup hüsn-i ülfet etdikde ol ân mecrûh kefereyi getirüp bir çârpalı serîr-i harîr üzre darîr-misâl a'mâ gibi yatırdılar, ammâ başı Adana kabağı gibi gözleri Mardin encâsı gibi burnu Mora patlıcanı gibi cümle şişmiş.

Hemân hekîmbaşı cümle kefereleri taşra kovup bir hüddâmı ve hakîr ile bir ıssı câmlı odada kalup hemân mecrûha bir filcân za'ferân gibi bir su içirüp kefere kendüden geçüp mest-i medhûş olunca oda içre bir mankal âteş yakup bir köşede kodu ve hemân ol ân mecrûhun vücûdun hekîmin hüddâmı kucağına alup cerrâh mecrûhun başına kellepûş kenârı olan yerin etrâfına bir dizge bağı gibi bir tasma kayış bağlayup bir keskin usturayı eline alup herîf-i mecrûhun önüne cerrâhbaşı oturup herîfin alnının derisin iki kulaklarına varınca başının yüzüp kafâ kemiği bembeyâz nümâyân olup zerre kadar bir katre kan akıtmadı.

Hemen cerrâh mecrûhun kulağından ileri şakak ta'bîr etdikleri yerden kafânın en yerinden kafâyı sehel delüp bir demir mengane sokup menganenin burmasın burdukça herîfin kellesi tâ şu derisi çizilen yerden kelle-pûş kadar kafası kalkmağa başlayup herîf-i mecrûh sehel hareket etdi.

Andan yine menganeyi burdukça herîfin kellesi kabağı bi-emrillâhi teâlâ kellenin diş diş kined yerlerinden açılıp kelle içinde beyni enseden tarafa nümâyân olup kellenin içi kulaklar mâbeynine dek sulu kan ve sümük gibi ba'zı ahlât ile memlû olup beyni yanında tüfeng kurşumu kâğızıyle durur. Meğer beş dirhem çakmaklı tüfeng kurşumu imiş, beyninin zarı yanında durup kırmızı kan ile mülemma' olup durur.

Hemân üstâd-ı kâmil cerrâh-ı hakîre eydir:

"Gel bak gör bu benî âdemün bir nân-pâre içün hâl-i diyergûnunu" dedikde hakîr dahi ilerice vardıkda ağzıma ve burnuma koyun makremesin koyup mecrûh herîfin kellesi içine nazar etdim.

Azamet-i Hudâ garîb insânın beynisi kafâ içinde gûyâ tavuk yumurtasından yavrusu henüz çıkmış gibi kuş yavrusu gibi büzülmüş başı ve gözleri burnu ve kanatları ile büzülmüş durur, ammâ üzerinde bir kalın deriden zarfı, ya'ni bir beyâz zarı var. Cerrâhbaşı hakîrin ağzına makremeyi koyup kafâ içine bakdığımdan eyitdi:

"Niçün ağzını ve burnunu makrame ile kapayup bakarsın", dedikde hakîr eyitdim:

"Belki bakarken yâ aksırsam yâ öksürüp nefes alup verirken herîfin kellesi içre rüzgâr girmesin deyü ağzım ve burnum kapadım", dedikde cerrâh eydir:

"Âferîm sad bârekallâh işte sen bu ilme mukayyed olsan üstâd-ı kâmil cerrâh olurdun ve imâ'n-ı nazar ile takayyüd edüp bakdığından bildim ki bu dünyâda çok şey görmüşsün", deyüp hemân acele ile mecrûh herîfin beynisi yanından bir çifte ile kurşumu alup bir sarı sünger gibi şey ile kurşumun bu kadar zamândan berü durduğu yerdeki uyuşuk kanları ve sarı suları ahlâtları cümle sünger ile alup süngeri şarâb ile yakayup yine kafâ içini ve beyni etrâfların pâk ü pâkîze silüp hemân yine acele ile kafâyı yerine koyup depesinden ve çenesi altından yassı kayışlarla muhkem sarup meydân-ı mahabbete bir kutu getirüp kodu.

Temâşâ-yı hikmet-i cerrâhân: Hemân herîfin mukaddemâ başının derisi iki kulaklarına varınca çizilmiş idi. Hemân ol derileri birbirlerine yakın getirüp mezkûr kutu içre iri atlı karınca dediklerinin birini demir hokkaya ile kutudan alup herîfin kafası derisinin kesilen yerlerine karıncanın başın koyunca hemân aç karınca iki deriyi bir yerden ısırınca cerrâh karıncanın belinden makâs ile kesüp karıncanınbaşı iki deri kenârların ısıra kaldı. Anın yanına bir karınca dahi eyle edüp hâsıl-ı kelâm bir kulakdan bir kulağa varınca seksen aded karıncaların başlarına mecrûh başın derilerini ısırdup merhemler sürüp sarup sarmalayup herîf-i mezbûru pupula döşek üzre bucağa dayayup iki yanlarına yasdıklar koyup herîfin kellesinde olan kurşum deliğine bir fetîle sokup üzerine anın dahi merhem sürüp sardı.

Ba'dehû oda içre bir bed râyihalı buhûr yakup herîf-i mecrûhun burnu deliklerine kırk elli yıllık şarâb sürüp ellerine ve kollarına ve göğsüne ve gerdânına el-hâsıl mümkin olan yerlerine tîn-i amber-i çîn sürüp andan yine oda içre mûmyâ-yı kânî yakup andan ortaya ta'âm gelüp tenâvül etdiğimizde kâmil bir sa'at olunca herîf gözlerin açup ta'âm istedikde bâdem harîresi ve tavuk maslûkası içirüp andan beş dirhem kadar şarâb verüp gayri şey vermedi.

Bu hakîr bu temâşâya yedi gün kâmil müdâvemet edüp temâşa ederdim. Sekizinci gün herîf-i zarîf ifâkat bulup sehel bîmarhane içre hareket etmeğe başlayup on beşinci gün kral huzûruna gitdi. Ya'ni bu Beç kal'ası içre böyle üstâd-ı kâmil cerrâhlar ve fassâd-ı kâmiller ve hukemâ-yı âlimler var kim gûyâ her biri Bû Alî Sînâ ve Fîsâgores-i Tevhidîlerdir.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 448, vr. 1^b

Fasl-ı diğer-i kâr-ı acîb-i cerrâhân: Birgün yine Laslo Kral nâm manastırın dâr-ı şifâsını seyr-i temâşâ ederken vilâyet-i Kallevineli bir üstâd cerrâh ile âşinâ olup sehel Türkçe dahi bilüp andan lisân-ı Talyan'dan ve lisân-ı Nemse'den ba'zı lugatlar yazarken İstirinye şehrinden bir araba içre tulum gibi şişmiş sarı bir âdem getirüp gözlerinden ve kulakları ve burnu deliklerinden sâfî sarı sarı sular ve cerâhatler cereyân eder bir âdem kim bed râyihadan yanına varılmaz. Hemân cerrâh bu herîf-i istiskâyı görünce,

"Bu kırk gündür böyle olalı niçün bunu yigirmi otuz gün evvel getirmediniz?" dedikde müsteskî âdemin hüddâmları eyitdiler:

"Biz Filimenk vilâyetinde Amıstırdam şehrinden oluruz. Yigirmi gündür kim araba ile size gelirken günden güne bu kapudanımızın marazı meşted olup böyle tulum gibi şişdi", dediklerinde hemân ol ân herîfi arabadan yağ tulumu gibi endirüp bir çârpaylı serîr üzre yatırup, ammâ serîrin başı tarafı yüksek ve ayakları tarafı alçak ve ortası tebevvül ve tegayyuz edecek havruz deliği var.

Hemân koca üstâd sıska herîfi uryân edüp bir çömlek içre bir saru çamuru herîfin cümle vücûduna

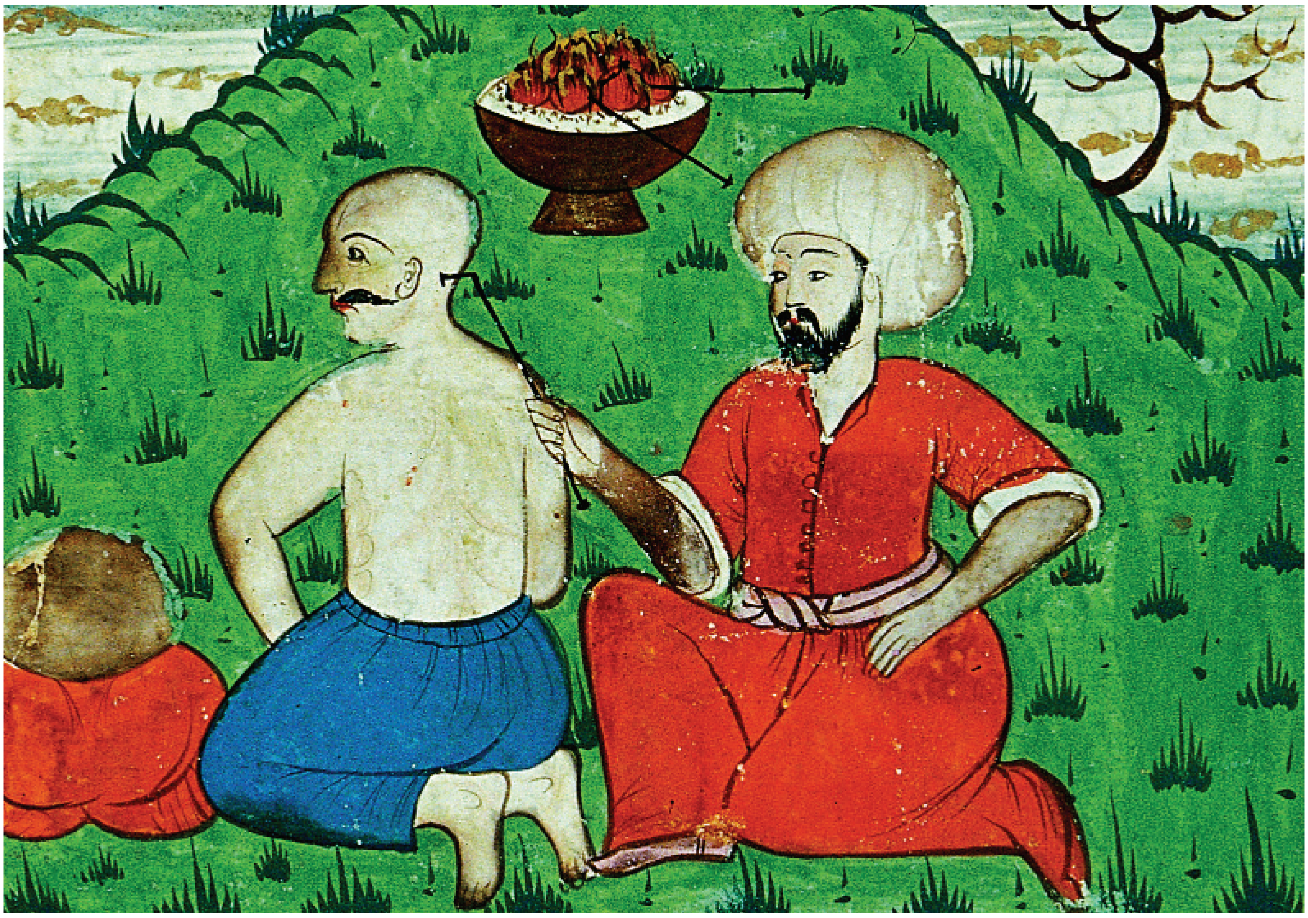

Hekimin hastayı dağlama yöntemi ile tedavisi

Physician treating a leprosy patient by cautherization

Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyetü’l-hâniyye,* İÜ Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Sergi Salonu, vr. 68^b

sürdü, ammâ çamur kibrît gibi kokardı ve herîfin ağzına ve burnuna sabr-ı sukutru suyu sürüp dübürüne bir kâlıb sabunu sivri edüp sokdu.

Ba‘dehû herîfin iki ayaklarının topuklarının iç yüzlerinden ve iki ellerinin nebz yerlerinden ve dübürünün ardında kuyruk sokumu ta‘bîr etdikleri mezkûr yerden el-hâsıl iki el ve iki ayakdan bu beş yerden herîfin tulum gibi derisin delüp birer karış tûlı yağlı çıra ağaçlarına bir kırmızı merhem sürüp herîfin kolları ve ayaklarının ve kuyruk sokumunun yardığı yerlere sokup durdu.

Ve herîfe bir kâse beyâz şerbet verüp üstünü örtüp üstâd gayr-ı işe meşgûl olup üçüncü sâ‘atde azamet-i Hudâ herîfin ellerinden ve ayaklarından ve kuyruk sokumu mahalle çıra ağaçları sokduğu deliklerden ol kadar kırmızı sarı balgam gibi koyu koyu dutkal gibi şeyler akdı kim ta‘bîr olunmaz.

Hemân dördüncü sâ‘atde herîfin aşağısına sokulan sâbûn çıkup akîbince yigirmi vukıyye var kara ve sarı katrân gibi ol kadar muzahrafât ve ahlâtlar ve safrâ ve sevdâ ve birbirine bağlanmış top top balgamlar ve yumruk kadar yedi aded sovulsan yuvarları çıkup herîfin feryâdı evce peyveste olurken ta‘âm istemeğe başladıkda bir kâse mâvî şerbet verüp gayrı şey vermedi.

Hakîr ol gün tâ Beç kapuları kapanma mahalli olunca paşaya gitmeyüp bu temâşâyı etdim.

Herîf-i mezbûrdan tâ vakt-i asr olunca tahtânî ve fevkânî ol kadar ameller edüp bed râyihalı kara katrânlar ve niçe bin sovulcanlar çıkarken {dübüründen } üç karış kadar tûlı yılan gibi beyâz alaca ve üstü sümüklü iki ucunda gelincik başı gibi başları var, ammâ dişleri yok. Lâkin iki başında dilleri keler dili gibi, ammâ gözleri yok, karnı bir büyük elma kadar karnını yarup içi leb ber-leb kırmızı kırmızı hurda sovulcanlar {çıkdı}. Anlar dahi kendi gibi ayaksız ve gözleri kör sovulcanlar idi.

Ve herîfin ellerinden ayaklarından ve mezkûr dübür ardından henüz cerâhatlar ve sarı dutkallar akup vakt-i gurûba yakın herîfe sirkeli kebâb ve bir kâse şarâb verüp ba‘dehû hakîr ahşam karîb olup kanoğımıza varup cümle temâşâ etdiğimiz paşaya bir bir nakl etdikde paşa ve sâmi‘înden olanlar cümle âlem-i hayretde kaldırlar.

Ba‘dehû üçüncü gün yine dâr-ı şifâya varup herîfi seyr-i temâşa etdim. *El-azametullâh* herîf tulum gibi bir Batlîmûs kefere iken gûyâ nesh olup eyle kadîd-i mahz olmuş, ammâ yüzünde gözünde nûr kalmayup sadâsı zenbûr-ı asel gibi vızlardı ve yüzü gözü vücûdu cümle eyle buruşmuş kim gûyâ yüz yaşında âdem gibi buruşmuş ve henüz ellerinden ve ayaklarındaki deliklerden sarı sular akmada idi.

Netîce-i kelâm kefere-i müsteskî onuncu gün cümle emrâz-ı muhtelifeden halâs olup günden güne ifâkat bulup yigirminci günde ayağında ve kollarında delinen yerleri eyi olup reng-i rûyi hamret üzre olup cerrâha bir kîse guruş verüp dâru’ş-şifâya beş kîse İsa aşkına vakf edüp vilâyetine gitdi.

Diğer san‘at-ı ibret-nümâ-yı üstâd-ı cerrâhân: Bir gün bir cerrâh dükkânında otururken bir kefere gelüp cerrâha bir Ungurus altunu verüp, “Dişim ağrıyor çıkar” deyü iskemle üzre oturdukda hemân cerrâh eline mîlin alup herîfin dişine mîl ile urunca herîf feryâd edüp," işte ağrıyan dişim odur" dedikde üstâd cerrâh meydâna bir mankal ile âteş getirüp içine sarı pirinçden tanbûra telleri koyup iki şîşe suyu meydâna koyup biri mâvî ve biri kırmızı sular idi. Ve bir ağaçdan küçücük maşa gibi bir cımbıstıra şekilli bisâtı eline alup keferenin ağzın açup ağrıyan dişin etlerine şîşedeki mâvî sudan sürüp hemân elindeki ağaç maşa ile dişe yapışup bilâ usret zor etmeden ve kanı aslâ akmadan bir dâne beyâz üç çatal köklü şâhâne dişi çıkarup hemân mezkûr âteş kenârına gelüp mezkûr tanbûra tellerinin birin âteşden çıkarup dişin köküne kızmış teli sokunca hemân tel dişin iliği içinden cız cız deyerek dişin çürüğü içinden kızmış telin uçu çıkup bir karaca başlı nahîf ü rakîk kurdcığaz taşra çıkup bir karaca başlı nahîf ü rakîk kurdcığaz taşra çıkup bir tel dahi kızmış (iken) yine bir köke dahi sokup yine dişin çürüğünden bir kurdcığaz eyle çıkup hemân ol ân dişe el yapışmadan yine dişi çıkardığı gibice sünbüle deliğine koyup kerre şişedeki kırmızı sudan su ve tuz sürüp keferenin çıkan dişi üzere bir küçücük tahta pâreciğini dişin üstüne koyup "Isır şu tahtayı" deyüp kefere tahtayı ısırup çıkan diş sünbülesine yerleşüp kaldı.

"Bir dahi ağrımadan halâs olup evvelkinden metîn olur" {dedi}, ammâ el ile yapışmayıyor. Hemân hakîr bu hâl-i ber-kemâl-i pür-savâbı görüp cânım yerine geldi, zîrâ Uyvar kal'ası altında cirid oynarken Kıbleli Mustafa Paşa dişlerime bir cirid urup üç dâne dişlerim yerlerinden mütezelzil olmuşdu.

Hemân cerrâha {dişlerim}gösterüp ol ân kırmızı sudan dişlerimin etlerine sürüp mezkûr gibi bir pâre tahtacığı ısırup sabâha dek dişlerim polad-ı Nahşevânîye dönüp fındık ve ceviz kırmağa liyâkatli dişler olup cihân kadar hazz edüp cerrâha kir Kaya Sultân yağlığı verdim. Safâ edüp bir küçücük şişecik içinde kırmızı sudan nîm dirhem kadarca su verdi. Ve cerrâh eyitdi kim, " Eğer yüz altun verirsen sana suları tîzâb gibi kaynatmanın yolun göredeyim. Her kankı diyârda gezersen dişleri ağrıyan âdemin dişin mâvi su ile çıkarup içinde iliğin dâğlayup dişi yine aldığın gibi yerine koyup kırmızı sudan sürüp hemân bu dünyâda durma mâl kazan" dedikde hakîr "Elli atnut ver[eyim]" der.

"No, no yüz altun vermeyince öğretmem" derdikde hakîr hisset edüp vermedim, ammâ meğer bin altun verüp öğrenmeli bir ma'rifet-i ibret imiş.

Yine bir gün bir keferenin üç kralıçka, ya'ni üç pare akçesın alup mâvi sudan sürüp dişin eline verüp kefere gitdi. Meğer yerine komağa birer altun alırmış.

…Ve'l-hâsıl bu Beç'de olan hukemâ-yı hâzık ve niçe yüz cerrâh-ı fâsıd bir diyârda yokdur ve bunlarda gördüğümüz kemâl-i ma'rifetleri birer birer takrîr ve tahrîr etsek mecmû'a-i nâ-matbû'umuz bir Kānûn-ı Ebû Alî Sinâ olur. Ve her kârları zor-â-zor değildir cümle âsân vech ile işlerler.

Hattâ niçe cerrâh dükkânlarında berberler vardır. Gerçi cümle küffâr-ı Nemse saçlıdır, tırâş olmağa muhtâç değillerdir, ammâ yine başlarının orta yerlerini tırâş edüp saçlarını mümessek sabûnlar ile yaykayup niçe yüz bin kefere yetmiş seksen yaşına girer yine sakalın tırâş etdikde berber kefereleri dâ'imâ bir yüksek iskemlede oturup hüddâmları keferenin saçın sakalın yaykayup başka bir iskemle üzre oturur, ammâ tıraş olacak keferenin oturduğu iskemle bir mîl üzre olup fırlak gibi deverân eder. Berber tırâş etdikçe iskemleyi çevirüp her ne cânibin tırâş etmek murâd ederse kendüsi oturup iskemleyi çevirüp âsân vech ile tırâş eder. Rûm'daki gibi berber ayak üzre tırâş etme, bu dahi temâşagâhdır. Ve dükkânları şâzrevânlar ve gûnâ-gûn eşyâlar ile müzeyyen teferrücgâhdır.

Ammâ dâru'ş-şifâlarında olan hayrât [u] hasenâtları ve âsâr-ı binâları ve me'kûlât [ü] meşrûbâtı ma'âcinâtları bir diyârda yokdur.

Evvelâ her kim bu tîmârhânelerde şifâ bulursa mukaddemâ nezr etdiği eşyâları getirüp ol kadar altun ve gümüş ve bakır ve kalay suhûn ve tancere ve sînîler ve tebsiler ve şem'dânlar var kim her tîmârhânede onar Mısır hazînesi değer altun ve gümüş âvânları vardır ve ol kadar altun ve gümüş kemâb şişeleri köşe be-köşe dayalı durur ve her marîzin illetine göre altun ve gümüş ve bakır tancere ta'âm-ı gûnâ-gûn tabh edüp hastalara bezl-i ta'âm ederler. Kilârlarında kuş südü ve şîr-i hurmâ ve katr-i nebât-ı Hamavî misilli me'kûlât [ü] meşrûbâtılar mevcûddur. Ve eyle üstâd-ı kâmil aşbâzları var kim kaçan kral bir krala ve bir vezîre ve bir elçiye ziyâfet etse bu aşbâzlar tîmârhâneden varup ta'âm-ı gûnâ-gûn pişirirler.

Ammâ cemî'i kâfiristânın ta'âmı meşhûr değildir. Cümle kefere perhîz ile çatal demir ucuyla elli dirhem ta'âm ve elli dirhem şarâb yeyüp içerler. Ta'âm Devlet-i Al-i Osmân'dadır. Hind ü Sind ü Acem'de dahi ta'âm yokdur, hemân bir pilavları meşhûr.

Ve her tîmârhânenin ma'âcînhânesinde hekîmbaşı oturup yevmiye birer kantâr sükkerî ma'âcinleri ehl-i derde ve fukarâlara bezl ederler. Niçe yüz bin hokka ve kavanos ma'âcin ve me'kûlât [ü] meşrûbâtı hulviyyâtları vardır. Ve her tîmârhânede müte'addid yazlı ve kışlı hücrelerinde gûnâgûn havz u şâzrevânları var. Kış odalarında hammâm gibi sobalar yaz odalarında şâzrevânları olup pençereleri bağçelere nâzır olup her hastanın tabî'atine göre sâzendeler gelüp gûnâ-gûn sâz çalup fasl ederler, ammâ aceb hikmet-i Hudâ'dır kim bu Alman diyârında Rûm'da ve Arabistân'daki gibi çok mecnûn yokdur. Lâkin meshûr kefereler bu tîmârhânelerde çokdur. Anlara dâ-i devâ eder dahi yokdur.[30]

[Gözlev]

Der-beyân-ı ulemâ-yı tabîb-i hâzıkân: Bu vilâyetlerde ehl-i maraz nadirdir, ammâ yine şehr-i muazzam olmağile Alişa Mirza ve Dedes Ata üstâd hekîmlerdir.

Der-ta'rîf-i üstâd-ı cerrâhân: Hâlâ bu diyârlarda ceng [ü] cidâli kâfirler ile eksik olmadığından üstâd-ı cerrâhlardan Macar Kansi kadar cerrâh olmazdır.[31]

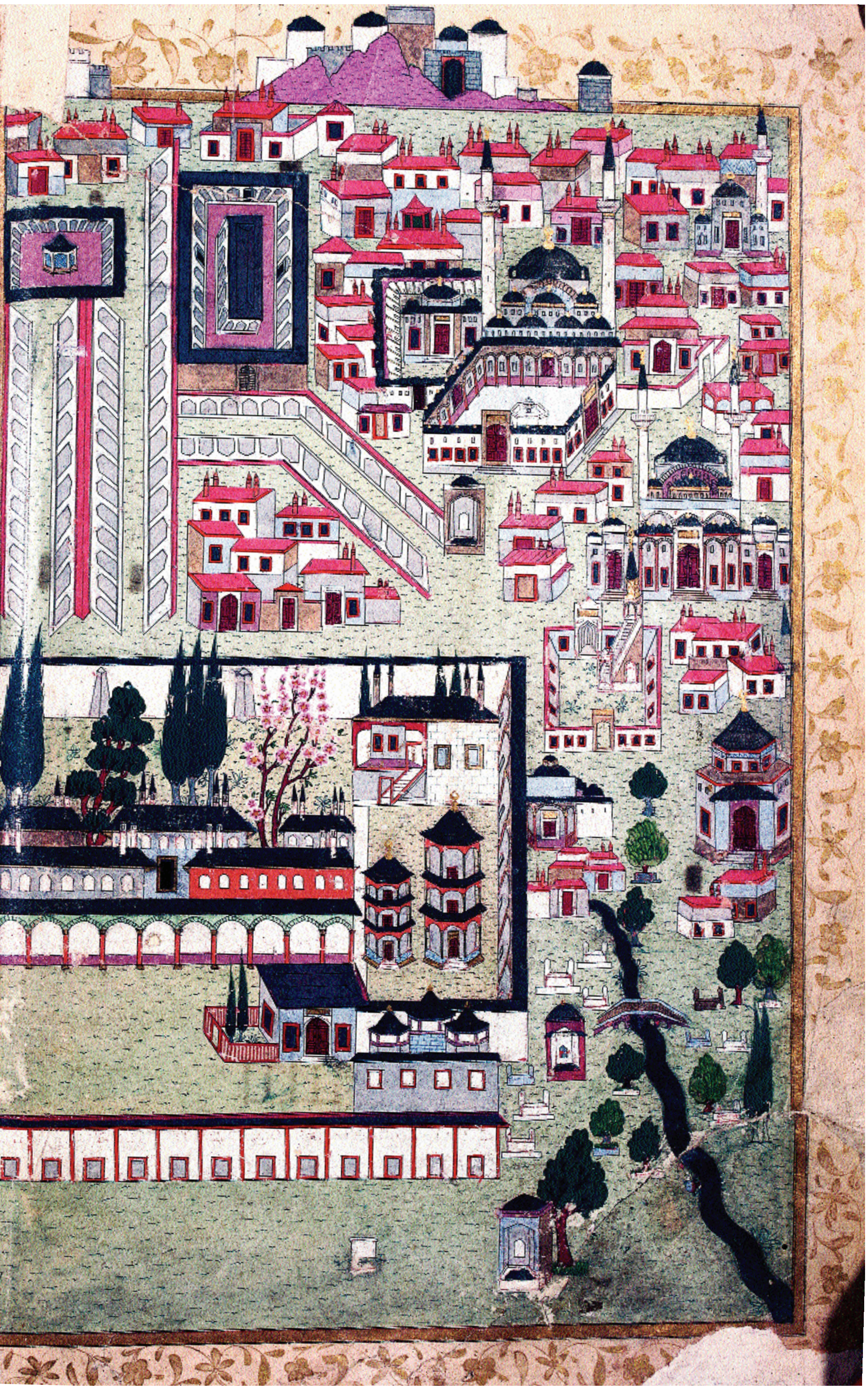

Manisa. *Şehnâme-i Âl-i Osman*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3592, vr. 10^{b}

[Bağçesarây]

Der-şinâhî-i ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Bu şehr-i kadîm menba‘-ı ulemâ ve mecma‘-i fuzalâ ve mesken-i şu‘arâ olduğundan ulemâ-yı etibbâsı çokdur. Lâkin hukemâ-yı hâzıkı ve cerrâhân-ı fâsıdı gâyet üstâdlar, ammâ Aliş Ata ve Eli Ahmed Ağa kölesi gûyâ ilm-i nabzda Câlinûs mertebesinde üstâdlardır.

Der-âmûhtî-i üstâd-ı kâmil-i cerrâhân: Bu diyâr halkının müddet-i ömrleri dâ’imâ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ile güzerân edüp elbette her çapuldan birkaç yüz âdem mecrûh geldikde Hân cerrâhı Dede Ma‘sûm ve Tarkan Köle ve Alp Akay bunlar cellâd-misâl cerrâh-ı kâmillerdir kim bir diyârda nazîrleri yokdur.[32]

Der-makâm-ı dâru’ş-şifâ-yı bîmâristân: Gerçi her hânda hasta ve sâhib-firâş olanları hânedân sâhibleri gözedirler, ammâ bu kavm-i Tatar tâ‘ûndan havf edüp firâr ederler. Ol ecilden Sâhib Geray Hân câmi‘i kurbunda bir iki hücre bîmarhane vardır, {hasta} gözedirler.[33]

[Selanik]

Der-beyân-ı dârü’ş-şifâ-yı bîmâristân: Bu şehir içre Edirne ve Bursa ve İslâmbol gibi bîmarhane-i azîmler yokdur, ammâ sâhibü’l-hayrâtlar Kâsım Paşa câmi‘i kurbunda ve Şeyh Hortaç câmi‘i kurbuna garîbü’d-diyâr olup hasta olanlara vakıf hücreler ile hüddâmlar ta‘yîn edüp gözedirler.

Der-bîmarhane-i kefere-i muristân: Bu hayrâta karşılık kefereler dahi Mitrepolid kilisesi yanında başka bir mükellef ü mükemmel bîmarhanelerinde koca karıları me’kûlât [u] meşrûbât âşbâzlarıyla ta‘yîn eyleyüp her vilâyetden gelen garîb kefereleri İsa peygamber aşkına gözedirler.[34]

Der-midhat-ı ulemâ-yı tabîbân-ı hâzıkân: Niçe yüz aded üstâd-ı kâmil hukemâ-yı hâzıkları var kim her biri gûyâ zamânımızın Bokrât, Sokrât, Feylekos, Câlinûslarıdır, ammâ cümleden Balıkbâzârı kurbunda Seyyid Latîf Çelebi, (—-)

Der-kâr-ı üstâdân-ı cerrâh-ı fassâdan: Bu şehr-i amârda niçe üstâd-ı kâmil merrîh-sıfat cellâdreviş cerrâhları vardır, ammâ cümleden üstâd-ı kâmil Alakorna vilâyetinden Freng Frankul hakkâ ki sâhib-i cür’et cerrâh-ı kâmildir kim sihr-i i‘câz mertebesinde kâr-pesendeleri var kim midhatden ârîdir.[35]

[Atina]

Der-binâ-yı acâ’ibât: Bu mezkûr câmi‘den aşağı kal‘a kapusunun iç yüzünde cümle etıbbâ ve hukemâ-yı hâzıkânın dershâneleri var. Bunun dahi der-i dîvârlarında olan revzenleri cümle hâs u beyâz mermer-i hâmdır. Ba‘de’l-feth bu dershâne-i ibreteserin içine Âl-i Osmân bârûd-ı siyâh koyup cebehâne ederler. Hikmet-i Hudâ zamân mürûr edüp bir gün bir ra‘d u berk ile yıldırım isâbet edüp bu dershâne-i musannâ‘ın ba‘zı yerlerin münhedim etmiş. Hâlâ âyende vü revendegân içün mihmânsaray-ı kârbân-ı revân-ı hasbîdir. Bu binâ-yı azîm dahi acâ’ib ü garâ’ib temâşâgâhdır kim vasfında lisân kâsırdır.[36]

Der-temdîhât-ı ulemâ-yı etıbbâ-yı hâzıkân: Cemî‘i halkı ilm-i tıbba mukayyeddirler, ammâ cümleden Marçelin ve Mendel kenîsesinde Mihail ve Tiryandafila ve Zafiri nâm kefereler cümleden üstâd-ı kâmil hâzık-ı fassâd-ı âmil tekmîl-i ma‘rifet etmiş keferelerdir.

Ve cerrâhân-ı fassâdları hod bî-nihâyedir, ammâ Nikola ve Saranda ve Manolak nâm zımmîler gâyet üstâd-ı kâmil cerrâhlardır. El-hâsıl hukemâ-yı hâzıkı ve cerrâhân-ı fâsıdı hadden efzûn ve ta'rîf ü tavsîfden bîrûndur, zîrâ Hazret-i Süleymân bu şehre bünyâd uralı medînetü'l-hukemâ ve'l-kudemâ şehr-i azîm Asina'[dır].[37]

[Avlonya]

Der-şinâh-ı ulemâ-yı ebdân-ı hâzıkân: Cümle kırk aded tabîb-i nabbâzı vardır, ammâ cümleden Frankul Latin ilm-i nabzda yegâne-i asrdır. Ve Hakîm Muhyî Çelebi, gûyâ Mesîh-i Enfâs'dır.

Der-kâmil-i sâhib-i nazar kehhal-ı üstâdân: Cümle üç aded kehhallardır, ammâ (—-)

Der-medh-i cerrâh-ı fassâdân-ı âmilân: Gerçi ilm-i cerâhatde çok kimesneler vardır ammâ cümleden (—-) üstâd-ı müsellemdir.[38]

[Manisa]

Ve Sultâniye dâr-ı şifâsında medrese-i dâruşşifâ ilm-i tıp ile görülür. Ehl-i fazl hekîmbaşısı vardır. Haftada iki gün ders okunur ve haftada iki gün "Salâdır cümle ehl-i derde" deyüp gûnâ-gûn ma'âcin ve edviyeler ve meşrûbât et'ımeler mebzûldür[39]

[Sakız]

Ve üç yerde kefere timârhâneleri var kim cemî'i marîze ni'metleri mebzûldür[40]

[Halep]

Ve iki dârüş'ifâsı vardır. Amma âb u hevâsının letâfetinden mûristâna ihtiyac yokdur. Lâkin selef mülûkları hayrile yâd olmağıyçün binâ etmişler, evkâf-ı azîmlerdir. Ve mizân-ı ve tahmîs-i mîrîdir.[41]

[Şam]

Ve üç bîmâristânı ve dârü'ş-şifâsı vardır. Cümleden iç kal'a kurbunda Nûreddîn eş-Şehîd hazretlerinin mûristânı gâyet metîn binâ-yı âlîdir ve evkâfı metîndir. Şeb [u] rûz yüz iki yüz bîmârı ve mecnûn-ı sergerdânı eksik değildir. Büdelâ-yı Şâm gâyet çokdur, zîrâ ki esmâ-i evrâd [u] ezkâr [u] efkâr yeridir. Ammâ ehl-i târîkı inkâr yeri değildir. Ba'zılar esmâ'ullâhın te'sîrinden silsilekeş olup tîmârhânede karâr eder. Hukemâ ve etıbbâ anlara kuvvetu'r-rûh ma'âcinlerin verüp "Yâ Hayy yâ Kayyûm" diyerek hayât bulup "Yâ Tabîbe'l-kulûb" diyerek halâs olurlar.

Bu dârü'ş-şifâda senevî on bin guruşluk ma'âcin ve meşrûbât masrûf olunup cemî'i bîmârlara sündüs-i istebrak-vâr dîbâ ve şîb ü zerbâf katîfe ve sereng ve gûnâ-gûn şuğl-i Freng akmişe-i fâhireden yorkan ve döşekler var kim bir a'yân sarâyında yokdur.

Ve cümle yetmiş huddâmı vardır. Ve deli bürâderlere ve tâhsîl-i mîzâcâ karîb olanların def'-i gamı içün üç vakitde hoş-elhân üstâd-ı kâmil hânende ve zühreye mânende sâzendegânlar gelüp fasıl etdükçe deli bürâderlerimizin kimisi hâmûşbâş ba'zısı lecc-i savaş eder.

Ve Sultân Nûreddîn eş-Şehîd asrında berü millet-i Mesîhiyye'den kavm-i Ya'kûbî Hedâye nâmıyla müsemmâ bir hekîmbaşısı var, gûyâ Eflâtûn veya Bokrât veya Câlinûs ve Sokrât'dır, cemî'-i ulûm-ı şettâya mâlikdir. Ve gâyet hüsn-i hattı var. Hattâ sene 1058 târîhinde Şâm'a vardığımız esnâda *Devâ-yı Rûh* nâmıyla ilm-i tıbba müte'allik bir kitâb te'lîf edüp bir hüsn-i hatt-ı ta'lik ile tahrîr ederdi kim asrımızda değme fuzalâ te'lîfine kâdir olmayup hattâtlar terkîmine kâdir değillerdi. İbtidâ hutbe-i kitâbında zât-ı sıfât-ı Rabbü'l-âlemîn'in vahdâniyyetinden ve kevn [ü] mekânın lâfz-ı kün ile hilkatinden bed' edüp kavâ'id-i musannifîn üzre âlimâne bir kitâb etmişdir kim hakkâ ki devâ-yı rûh-ı pür-futûh deseler sezâdır.

Ve bu Şâm içre cümle (—-) hamâmdır. Ve iki bin sarây-ı âlîler ve hânedân-ı azîmler hamâmı vardır. Vüzerânın çadır mehterbaşısının bu hammâmlaradan avâyidi vardır. Ve üzerlerine hâkim nasb olunmuştur.

Sinâniyye hamâmı âb [u] hevâsı ve musanna' binâsı bir tarz üzre tarh olunmuşdur kim vâcibü's-seyr bir pâk hammâm-ı rûşenâdır.[42]

---

[1] *Seyahatnâme, I, 129.*
[2] *Seyahatnâme, I, 132.*
[3] *Seyahatnâme, I, 218.*
[4] *Seyahatnâme, I, 223.*
[5] *Seyahatnâme, I, 227-229.*
[6] *Seyahatnâme, III, 11.*
[7] *Seyahatnâme, III, 15.*
[8] *Seyahatnâme, III, 108-109.*
[9] *Seyahatnâme, III, 261.*
[10] *Seyahatnâme, III, 263-264.*
[11] *Seyahatnâme, IV, 14.*
[12] *Seyahatnâme, IV, 30.*
[13] *Seyahatnâme, IV, 67.*
[14] *Seyahatnâme, IV. 71-72*
[15] *Seyahatnâme, IV, 96.*
[16] *Seyahatnâme, IV, 123.*
[17] *Seyahatnâme, IV, 210.*
[18] *Seyahatnâme, IV, 219.*
[19] *Seyahatnâme, IV, 254.*
[20] *Seyahatnâme, IV, 354.*
[21] *Seyahatnâme, V, 36.*
[22] *Seyahatnâme, V, 48.*
[23] *Seyahatnâme, V, 197.*
[24] *Seyahatnâme, V, 304.*
[25] *Seyahatnâme, VI, 24.*
[26] *Seyahatnâme, VI, 100.*
[27] *Seyahatnâme, VI, 151.*
[28] *Seyahatnâme, VI, 229.*
[29] *Seyahatnâme, VII, 101.*
[30] *Seyahatnâme, VII, 107-110.*
[31] *Seyahatnâme, VII, 217.*
[32] *Seyahatnâme, VII, 233.*
[33] *Seyahatnâme, VII, 234.*
[34] *Seyahatnâme, VIII, 73.*
[35] *Seyahatnâme, VIII, 74.*
[36] *Seyahatnâme, VIII, 117.*
[37] *Seyahatnâme, VIII, 122.*
[38] *Seyahatnâme,VIII, 321.*
[39] *Seyahatnâme, IX, 41.*
[40] *Seyahatnâme, IX, 66.*
[41] *Seyahatnâme, IX, 189.*
[42] *Seyahatnâme, IX, 273*

KAYNAKLAR

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme, I (haz. Orhan Şaik Gökyay)*, İstanbul 1996;
III (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999;
IV (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 2001;
V (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 2002;
VI (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), İstanbul 2002;
VII (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof), İstanbul 2003;
IX (haz. Seyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof), İstanbul 2005.

OSMANLILARDA
SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS

II

ARŞİV BELGELERİ
ARCHIVAL DOCUMENTS

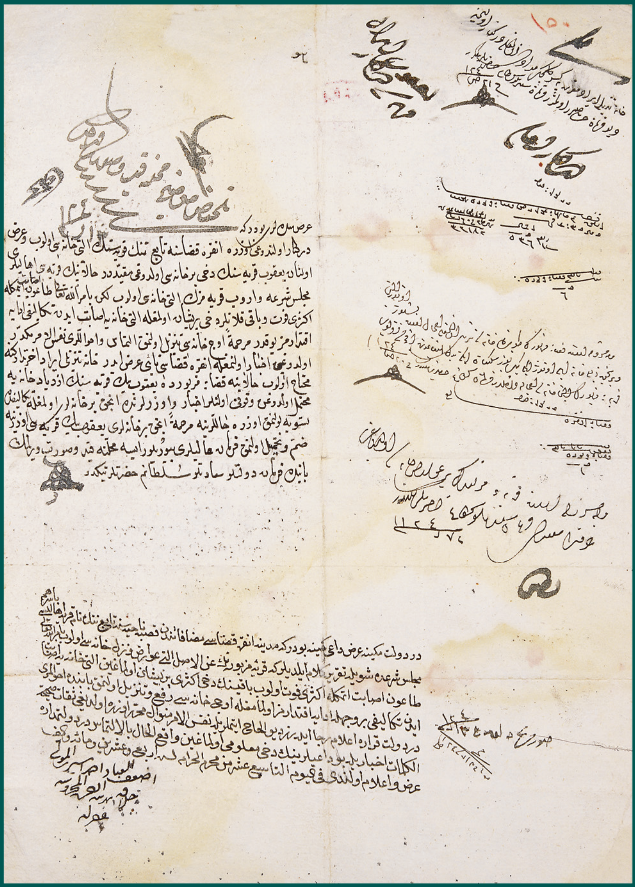

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ - DR. NECDET YILMAZ

BİT
Biofarma

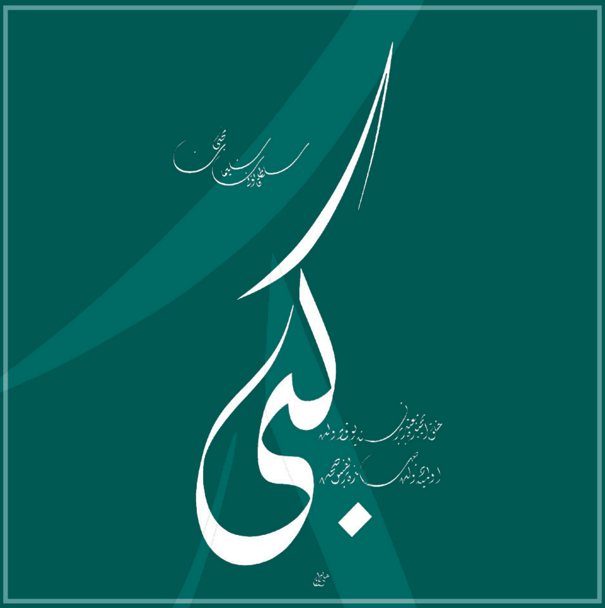

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
Kanuni Sultan Süleyman

Hat: Ali Toy

OSMANLILARDA SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS
II

OSMANLILARDA SAĞLIK
HEALTH IN THE OTTOMANS
II

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ • DR. NECDET YILMAZ

Biofarma

OSMANLILARDA SAĞLIK II
HEALTH IN THE OTTOMANS II

Proje Yönetimi, Resim Araştırma ve Temin
Dr. Coşkun Yılmaz / Dr. Necdet Yılmaz

İngilizce Çeviri
Jane Louise Kandur

İngilizce Kontrol
Prof. Dr. Sabahattin Aydın

Son Tashih
Dr. Bilal Pehlivan / Dr. M. Rahim Ertekin

Sanat Yönetmeni
Özkul Eren

Fotoğraf Çekimi
İsmail Küçük

Fotoğraf Seçimi
Suphi Darıcalı / Tunç Demir

Yapım ve Renk Ayrımı
Ekol Grafik

Tasarım
ATM Prodüksiyon

Uygulama
Bülent Avnamak

Uygulama Asistanı
Sabit Ertaş

Baskı ve Cilt
Esen Ofset

ISBN
975-00993-0-3 (Takım)
975-00993-1-1 (1. Cilt) 975-00993-2-X (2. Cilt)

Bu kitapta yayımlanan yazı ve resimlerin bütün hakları saklıdır; tamamı veya bir bölümü, editörlerden izin alınmadan fotokopi, elektronik, mekanik veya başka bir yolla basılamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş.
Akpınar Mah. Fatih Cad. No: 2
34885 Samandıra-Kartal / İSTANBUL
Tel: (0216) 398 10 63 Faks: (0216) 398 00 15
www.biofarma.com.tr

İstanbul 2006

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

BAŞKAN
CHIEF
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ

ÜYELER
MEMBERS
PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET AĞIRAKÇA
PROF. DR. AHMET ZEKİ ŞENGİL
PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT
YARD. DOÇ. DR. ARİF BİLGİN
PROF. DR. AYTEN ALTINTAŞ
PROF. DR. CEVDET KÜÇÜK
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. FERİDUN EMECEN
YARD. DOÇ. DR. FİKRET SARICAOĞLU
DR. HİDAYET NUHOĞLU
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSMAİL ERÜNSAL
PROF. DR. MUSTAFA UZUN
DR. NECDET YILMAZ
DR. NEVZAT KAYA
PROF. DR. NİL SARI
DR. ÖNDER BAYIR
YARD. DOÇ. DR. RECEP AHISHALI
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN

Sıralama isimlerin ilk harflerine göre yapılmıştır.

ARŞİV BELGELERİNİ ARAŞTIRMA, ÇEVİRİYAZI VE KONTROL

BAŞBAKANLIK OSMANLI VE TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

Koordinasyon
Dr. Necdet Yılmaz

Grup Koordinatörü
Mümin Yıldıztaş

Araştırma ve Çeviriyazı
Abdulkadir Altın / Ahmet Önal
Ahmet Semih Torun / Durmuş Kandıra
Fahri Coşkun / Fuat Recep
Hüseyin Kılıç / Mümin Yıldıztaş
Dr. Mürşit Toprak / Dr. Recep Çelik
Sabri Atay / Salih Kahriman
Sebahattin Bayram / Selçuk Coşkun
Uğur Demir / Yılmaz Karaca
Dr. Yılmaz Yiğit

Kontrol
Yard. Doç. Dr. Arif Bilgin / Yard. Doç. Fikret Sarıcaoğlu
Yard. Doç. Dr. Ömer İşbilir / Dr. Zekai Mete

Koordinasyon ve Son Kontrol
Yard. Doç. Fikret Sarıcaoğlu

ŞER'İYYE SİCİLLERİ ARŞİVİ
Koordinasyon
Prof. Dr. Osman Çetin

Araştırma
Prof. Dr. Osman Çetin / Dr. Rahmi Ermiş
Dr. Yunus Demirci

Çeviriyazı
Dr. Ali İhsan Karataş / İlhami Oruçoğlu
Kadir Kan / Prof. Dr. Mefail Hızlı
Prof. Dr. Osman Çetin / Saadet Maydaer
Şevket Yıldız

Kontrol
Prof. Dr. Mefail Hızlı / Prof. Dr. Osman Çetin

BELGELERİN TÜMÜNÜN SIRALANMASI, KONTROLÜ VE DİZİN
Yard. Doç. Dr. Recep Ahıshalı

SON KONTROL
Prof. Dr. Mehmet İpşirli

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

9
ÖNSÖZ
INTRODUCTION

14
KISALTMALAR
ABBREVIATIONS

15
TRANSKRİPSİYON KURALLARI ve İMLÂ KILAVUZU
TRANSCRIPTION RULES AND SPELLING GUIDE

21
ARŞİV BELGELERİ
ARCHIVAL DOCUMENTS

361
DİZİN
INDEX

ÖNSÖZ
INTRODUCTION

The work that you are holding in your hands contains archival documents that are concerned with Ottoman health. These two volumes have been prepared as a source which will help academics and other interested parties to arrive at new conclusions and views, by which new documents can be identified and which will be instrumental for a variety of research projects. Such publications are very important when trying to locate documents in that they help to overcome the difficulties inherent in dealing with paleography, diplomatics, archival information, in reading and understanding the siyakat, celi divanî, tâlik, rika calligraphy and all other forms of Ottoman script, limits of time and opportunity, identification of documents and reading the documents. Thus, first hand sources can now reach the desks of experts, transgressing regional, even national borders, making distance no longer an issue.

These documents, as can be seen at a cursory glance, are important not just for the history of health and connected matters, but also for matters of diplomatics, paleography, for the history of culture, the history of economy, the military, society, geography and for literature. For example, this publication will bring new terminology into our daily life and our written language. For this reason, these two volumes address not only those who are interested in medical history, but also those in other historical branches.

The preparation of the book involved a large team of people who were expert in their fields to research the archives, to read documents and to employ evaluation techniques. For example, those who carried out the archives research have had 15-20 years experience working in this field.

Two different teams were involved in the identification of documents and in preparing the transliteration of the texts. One team worked in the Prime Minister's Ottoman Archives and the Topkapı Palace Museum Archives, while the other team worked in the Ottoman Court Archives. Despite the depth of knowledge and experience of the research groups, the work took longer than anticipated and was realized under very difficult conditions. The fact that the Ottoman Court Archives have not been classified, the limited working hours, the lack of personnel, the fact that there was difficulty in getting to the archives of the Topkapı Palace Museum and the inclusion of some groups that had not been indexed in the catalogues of the Ottoman Archives were among the most important problems faced. Of course, the fact that the archive problems have not been tackled at the state

Çalışmamızın bu cildi Osmanlı sağlığıyla ilgili arşiv vesikalarını ihtiva etmektedir. Sahasında yeni sonuçların, bakış açılarının, tespitlerin oluşması ve araştırmalara kaynaklık etmesi için hazırlanmıştır. Çünkü bu tür yayınlarla, belgeye ulaşmada büyük önem taşıyan, paleografya, diplomatika, arşiv bilgisi, siyakat, celî divanî, tâlik ve rika başta olmak üzere Osmanlıca'nın diğer yazı türlerine vukufiyet, zaman, imkân, belgenin tespiti, temini ve okunması gibi bir çok problem aşılmaktadır. Böylece konunun birinci derecedeki kaynakları çok kolay ve kısa sürede ülke sınırlarını da aşarak uzmanların masasına ulaşmaktadır.

Bu belgeler, yüzeysel bir incelemeyle de anlaşılacağı gibi, sağlık tarihi ile ilgili olmakla birlikte, dil, diplomatika, kültür, iktisat, ordu, teşkilat, sosyal, coğrafya ve edebiyat tarihi başta olmak üzere diğer alanlar açısından da önemlidir. Bu neşirle gündelik hayatımıza ve yazı dilimize bile yeni terminolojiler kazandırılmış olacaktır. Bu yüzden kitap, sağlık tarihi başta olmak üzere tarihin muhtelif dallarıyla ilgilenen araştırmacıların istifade edecekleri bir çalışmadır.

Kitabın hazırlanmasında; arşiv araştırmaları, belge okuma ve değerlendirme teknikleri konusunda uzmanlaşmış kimselerden oluşan geniş bir ekibin emeği bulunmaktadır. Mesela, Osmanlı arşivlerinde araştırma yapanlar 15-20 yıldan beri bu kurumda arşiv uzmanı olarak çalışmaktadır.

Belgelerin tespitinde ve çeviriyazısının hazırlanmasında iki ayrı ekip görev yaptı. Bir ekip Başbakanlık Osmanlı ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, diğer ekip de Şer'iyye Sicilleri arşivlerinde çalıştı. Çalışma süresi, araştırma gruplarının genişliğine ve uzmanlıklarının ileri düzeyde olmasına rağmen, tahmin edilenin ötesinde uzun sürdü ve zor şartlar altında gerçekleşti. Şer'iyye Sicilleri'nin tasnifinin yapılmaması, mesai saatleri, personel yetersizliği, Topkapı Sarayı Müzesi'nde belgelere ulaşmadaki zorluklar, Osmanlı Arşivleri'nde kataloğu çıkarılmamış bazı fonların/defterlerin araştırmaya dahil edilmesi bu sürecin en önemli sorunları oldu. Tabi, bunda arşiv meselesinin olması gereken düzeyde devlet politikası olarak ele alınmamasının etkisi de büyüktür. Çünkü

level had a great impact, as the management of the archives the preservation and the access of the researchers to them created a serious dilemma. To start with the policies, there is not enough staff, not enough space and there are not enough possibilities. And this is for an archive that is not only one of the richest resources for the country, but for Europe and for world history. For example, the documents found in these volumes not only shed light on the history of Ottoman health, but also on health in those areas that used to be part of the Ottoman geography, but today are separate states, including the Balkans, the Middle East and Europe.

A pleasing development has been the increase in the working hours and days available for researchers at the Directorate of the Ottoman Archives, which has eased the acquisition of some documents. In addition, while writing these lines we have learned that some of the documents in the Ottoman Court Archives, found in the Topkapı Palace Musuem Archives and in the National Library, will be brought together under the Directorate of the Ottoman Archives; we have also learned that the the conditions at the of Istanbul Court Archives İstanbul Mufti's Office will improve. Both these announcements are cause for hope.

Starting Starting with İstanbul, research was carried out in a variety of regions. Among hun millions of documents, thousands of documents were identified. A large part of these, due to the practical limitations of publication, have not been included in this volume.

Of course, it would have been possible to publish the identified documents, without weeding out any, according to chronology or according to the subject. In this case, there would be a limited number of subjects or documents which covered a briefer time span. For example, one or two subjects, like the surgical lists or the hospital account records would be more than the current volume could handle. But the effect of such an approach would have limited the desired perspective, variety, wealth, depth and individuality, causing it to have less of an impact and creating a narrower framework. The documents were selected in line with the opportunities available, with the result that documents from before the second half of the 18th century were chosen.

The selection of documents occurred in three stages. The first stage focused on subject matter, type, period, contents, the clerical office that created them and to which geography they belonged, giving us a wide range of documents. In the second stage, the large number of documents which passed through the preliminary elimination process was re-evaluated after having been written in the Latin alphabet, according to the basic principles set out above. At the end of the third selection process we decided to give the documents that remained for publication.

Along with foundation deedsin the first volume,

arşivlerimizin yönetimi, muhafazası ve araştırmaya açık olması konusunda ciddî açmazlar yaşanmaktadır. Başta politika olmak üzere, yeterli insan, mekân ve imkân oluşturulamamıştır. Halbuki bu arşivler sadece bir milletin değil, Avrupa'yı da içine alacak şekilde dünya tarihinin en zengin kaynaklarındandır. Mesela bu ciltteki belgeler, Osmanlı sağlık tarihinin yanında, Osmanlı coğrafyasının kapsama alanına giren fakat bugün her biri ayrı bir devlet olan pek çok Balkan, Ortadoğu ve Avrupa ülkesinin sağlık tarihine de ışık tutmaktadır.

Son aylarda, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki araştırmacılar için çalışma saat ve günlerinin artırılması ile belgeye ulaşmada sağlanan bazı kolaylıklar sevindirici gelişmelerdir. Ayrıca bu satırların yazımı sırasında öğrendiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki arşiv vesikaları ile Milli Kütüphane'de toplanan bazı illerin Şer'iyye sicillerinin Osmanlı Arşivleri Dairesi bünyesinde toplanacağı haberleri ve İstanbul Müftülüğü İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nin şartlarının iyileştirileceği bilgisi de yetersiz ama ümit verici gelişmelerdir.

Belge tespiti için İstanbul başta olmak üzere çeşitli illerde araştırmalar yapıldı. Milyonlarca belge arasından sağlıkla ilgili binlerce doküman tespit edildi. Ancak bunların büyük bir kısmı yayın imkânının sınırlı olmasından dolayı bu cilde alınamadı.

Tespit edilen belgeleri bir ayrıma tabi tutmadan kronolojik sıraya veya konularına göre yayınlamak mümkündü. Bu durumda sınırlı sayıda konu veya daha kısa zaman aralığına ait belgeler yayınlanırdı. Mesela, cerrah listeleri ve dârüşşifâ muhasebe kayıtları gibi bir iki konu bile elinizdeki cildin hacmini aşabilirdi. Böyle bir uygulamada hedeflenen perspektif, çeşitlilik, zenginlik, renklilik ve farklılık bu kadar etraflıca yansıtılamaz, ortaya daha dar bir çerçeve çıkardı. Bu tür problemleri aşmak için imkânlar doğrultusunda başlangıçtan 1700'lü yılların ikinci yarısının ortalarına kadarki süreç esas alınarak belgeler elemeye tabi tutuldu.

Belge seçimi üç safhada tamamlandı. Birinci safhada konu, tür, dönem, içerik, işlem kalemleri, ait oldukları coğrafya gibi hususlar dikkate alındı ve geniş bir yelpazenin ortaya konulmasına çalışıldı. İkinci safhada ön elemeden geçen çok sayıda belge, çeviriyazısı hazırlandıktan sonra, yukarıda belirtilen temel ilkeler doğrultusunda yeniden değerlendirildi. Üçüncü seçim sonucunda da elinizdeki vesikaların yayınına karar verildi.

Kitapta birinci ciltteki vakfiyelerle birlikte 1300'ün sonu ile 1700'lü yılların ikinci yarısının ortaları arasındaki belgelere yer verildi.

documents from the end of the 1300s to the second half of the 1700s have been included in the book. Thus, documents from those periods when Ottoman medicine had its own dominant individual characteristics, as well as new medical approaches and the period when a need for innovation was felt, are presented together.

Great importance was given to reading the documents correctly. Checking the documents took place in two different stages. Later, all the documents were checked once again and a unity of trans cription and spelling was ensured. During this stage, the Head of the Editorial Board, Professor Mehmet İpşirli, made a great contribution by reducing our errors after checking the work.

We had many different options for ordering the documents. Some of these were to group the documents according to subject or to the archives. In keeping with the discussions of the Editorial Board, as one document could include more than one subject and reflect historical developments, it was decided to opt for chronological order.

To bring to light another characteristic of the docu- ments they were separated according to the reigns of the Sultans. The basic reason for doing this was that it would make it easier for the reader to have an idea about time, as the centuries would be focused in their mind, as well as making it easier to have an idea of the medical history as a whole under each sultan. Moreover, the seals of the sultans added depth to the visual effect of the book, and it was thought that this might make it easier for the reader to follow the periods as they turned the pages.

There were three reasons why the summaries of the documents were prepared in Turkish and English. The first is that the summaries act as a guide to help those who might find it hard to understand the language of the documents. The second is that the summaries give an idea about what information is contained in each document, and thus can save the researcher much time. The third was to present the documents to those researchers who do not know Turkish and to make a contribution to bringing this subject onto the international agenda.

At first it was intended to present the transliteration of every document with the actual document. Thus, one would be able to turn to the document when needed. But the amount of documents that were to be published world have been reduced to nearly one third of what was originally planned. In the light of this, in agreement with our publishers, we gave up on this approach in order to be able to present more documents. To provide examples, to reflect the types of documents and procedures, to add to the richness of the appearance of the book and to give the readers an idea about the subject matter, only one-eighth of the documents were presented. However, because the document itself is published, it has not been possible to put the transliteration of

Böylece Osmanlı tıbbının kendine özgü karakteristik özelliklerinin baskın olduğu asırlar ile yeni tıbbî yaklaşım ve arayışların hissedilmeye başlandığı döneme ait vesikalar bir arada sunuldu.

Belgelerin çeviriyazısının kontrolü için de farklı ekipler oluşturuldu. Son aşamada bütün belgeler tekrar kontrol edildi, transkripsiyon ve imlâ birliği sağlandı. Bu safhaları takiben Yayın Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin genel kontrolü de hataların azalmasına ciddî katkılar sağladı.

Belgelerin sıralanmasında çeşitli tercihler üzerinde duruldu. Belgelerin konulara veya arşivlere göre gruplandırılması bu tercihlerden bazılarıydı. Yayın kurulundaki müzakereler doğrultusunda bazı vesikaların birden fazla konuyu içermesi ve tarihî gelişimi yansıtması nedeniyle belgeler kronolojik olarak sıralandı.

Belgeler, ayırıcı bir özellik olsun diye Osmanlı sultanlarının dönemlerine göre bölümlendirildi. Bunun temel sebebi, okuyucunun zihninde asırların yanında daha kısa aralıklı zaman fikrinin oluşmasına ve hükümdarların görev sürelerinin sağlık tarihi açısından bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına kolaylık sağlama anlayışıdır. Ayrıca tuğraların kitaba görsel zenginlik katacağı ve bölümlendirmenin sayfaları çevirirken okuyucunun dikkat dağılmasını kısmen önleyebileceği düşüncesi de bu yöntemde etkili olmuştur.

Üç ihtiyaçtan dolayı belgelerin Türkçe ve İngilizce özetleri hazırlandı. Birincisi, bu metinleri anlamakta zorluk çekenlere özetlerin yardımcı olacağı düşüncesidir. İkincisi, araştırmacıya belgenin içeriği ile ilgili fikir vererek kolaylık sağlamak ve zaman kazandırmaktır. Üçüncüsü, yabancı araştırmacıların belgelerden istifadesini sağlamak ve farklı ülkelerde konunun gündeme gelmesine katkıda bulunmaktır.

İlk başta her belgenin okunuşuyla aslının birlikte yayınlanması planlandı. Böylece ihtiyaç duyulduğu anda belgenin aslına da müracaat edilebilecekti. Fakat yayınlanan belge sayısı şimdikinin neredeyse üçte birine düşecekti. Bu gerekçeler ışığında yayıncımızla da mutabakatımızı yenileyerek daha fazla belge neşretmek için bu uygulamadan vazgeçildi. Örnek olması, belge çeşitlerini ve muamele türlerini yansıtması, kitaba görsel zenginlik katması ve okumalar konusunda fikir vermesi için yayınlanan belgelerin yaklaşık sekizde birinin aslına yer verildi. Ancak, belgenin aslını yayınlama nedenlerinden bazıları vesikaların hepsinin okunuşlarıyla aynı sayfada buluşmasına müsaade etmedi. Bir kısmı aynı sayfalarda, bir kıs-

all the documents on the same page. Some are on the same page, with some on the previous or following page of the original. Some documents have the transliteration either a few pages before or a few pages after. However, to make it easier for those who wish to compare the originals with the transliterations (and the translations) the document numbers have been printed alongside of each copy.

One of the prices paid for publishing so many documents is that a smaller type size had to be used, as well as some compromises being made on the visual appearance of the work.

Some of the studies in the first volume should be taken into account from the point of view of the documental value of this volume, for example, "Ottoman Hospital Administration: The Ottoman Dârüşşifas in Foundation Deeds"; "Law and Medicine: The Doctor-Patient Relationship in Ottoman Society according to Fatwas"; "Ottoman Health According to Evliyâ Çelebi's Seyahatnâme." In the first study, basic information about the intentions in establishing the hospital, the number of personnel, the working hours, the sources of income, the structure of the organization and some other matters are presented, from the first dârüşşifâ to the last. In the second, approximately 60 fatwas from the Sheikh-ul-Islams concerning high ranking scientists and religious scholars are presented. In the third are found the observations of a colorful intellectual of great fame which have high documentation value. For those who are interested in the documents, the bibliography of the articles in the first volume is important, because some of the articles have benefited from archival documents that were identified by our research group. Some of these documents are evaluated in the second volume. The references or quotations can give an idea about the true nature of the documents. The document numbers in the second volume are not consistent with the numbers quoted, as the documents were ordered according to files/ cases. Some files contain more than one document Also, some registers have records of different dates on different pages. When we arranged the order these were given under one document number. The number of documents, not files, in just this volume, that have been examined is more than 1,000. According to the information provided above, the number of documents in both volumes is somewhere between 1,500 and 2,000. This number, according to experts, is very high and extremely important.

It would be meaningless to claim that all documents concerned with health are included in this work. The number of documents found here are the result of a search that had a limited period of time and limited possibilities. Most importantly, a large number of the documents found in the Directorate of the Ottoman Archives have not yet been classified. In addition to this is the fact that whether we would work through all the groups or employ a sampling technique was decided only after the preliminary

mı metinlerin ön veya arka sayfalarında kendisine yer buldu. Bazı belgeler de okunuşlarının birkaç sayfa ilerisinde veya gerisinde yer aldı. Meraklısına kolaylık olsun diye asıllarının belgelerin asıllarının yanına kitaptaki numaraları da yazıldı.

Daha çok belge yayınlamanın bedellerinden birisi küçük punto kullanmak bir diğeri de görsellikten büyük ölçüde taviz vermek oldu.

Bu cildin yanında belge değeri açısından birinci ciltteki bazı çalışmalar da dikkate alınmalıdır. Bunlar "Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri: Vakfiyelerde Osmanlı Dârüşşifâları"; "Hukuk ve Tıp: Fetvalara Göre Osmanlı Toplumunda Hasta-Doktor İlişkileri"; "Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'ne Göre Osmanlılar'da Sağlık Hayatı" makaleleridir. Birinci çalışmada, ilk dârüşşifâdan sonuncusuna kadar Osmanlı sultan hastahanelerinin kuruluş amaçları, personel sayısı, çalışma şartları, gelir gider kaynakları, teşkilat yapıları ve başka bazı konularda temel bilgiler sunulmaktadır. İkincisinde, en üst düzey Osmanlı ilmiye görevlisi/din adamlarının; şeyhülislâmların sağlıkla ilgili 60 civarında fetvası yer almaktadır. Üçüncüsü de, renkli kişiliğiyle şöhret bulan, eserinin kaynak değeri yüksek bir Osmanlı münevverinin gözlemleridir. Belge meraklıları için birinci ciltteki makalelerin bibliyografyaları da önemlidir. Çünkü bazı makalelerde araştırma grubumuzun tespit ettiği arşiv vesikalarından istifade edilmiştir. Bu belgelerin bir kısmı ikinci ciltte değerlendirilememiştir. Atıflar veya alıntılar belgenin mahiyeti hakkında fikir verebilecektir. İkinci ciltteki belge sayısı da bizim verdiğimiz numaralarla orantılı değildir. Çünkü biz belgelerin sıralanmasında gömleği/dosyayı esas aldık. Bazı dosyalarda birden fazla belge bulunmaktadır. Yine bazı defterlerde muhtelif sayfalarda, farklı tarihlere ait farklı kayıtlar yer almaktadır. Bunlar sıralamamızda tek belge numarası altında değerlendirilmiştir. Dosya değil de belge sayısı esas alındığında sırf bu ciltteki belge sayısı 1.000'in çok üzerine çıkmaktadır. Yukarıda verilen bilgiler ışığında iki ciltteki belge sayısı 1500-2000 arasında değişmektedir. Bu sayı da uzmanlar tarafından son derece yüksek ve önemli rakamlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu kitap sağlıkla ilgili bütün belgelerin tespit edildiği gibi anlamsız bir iddia içinde değildir. İfade edilen rakamlar belirli süre ve imkânlar çerçevesinde ulaşılan sonuçlardır. Her şeyden önce sadece Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı bünyesindeki belgelerin büyük bir kısmı bile henüz tasnif edilememiştir. Bunun yanında tasnifi yapılan bazı fonların tamamen

search; it was then decided to just take samples, while the groups that were not included had very few documents in them. If we had thoroughly examined only the İstanbul Ottoman Court Archives we would have been able to identify a far greater number of documents than what we have now. The reality is that, even if the number is not great, there are more documents concerned with this matter in many of the archives in Turkey. Moreover, the opportunities at the General Directorate of the Land Registry Archives, the Ottoman Court Archives, the Archives of the General Director of Foundations and the Archives of the Regional Directors of Foundations, as well as at other archives, cannot be compared with those available at the Ottoman Archives. But in this study, care has been taken to give place to documents that belong to different periods, subjects, geographies and archives that have been identified as having something to contribute to the matter of health.

The taking on of a project today in such a way that it will act as an example for our colleagues is of an essential, permanent and vital importance for our cultural life. We would like to express our feelings of gratitude to the General Manager of Biofarma İlaç Sanayi A.Ş., İsmail Öncel, for fulfilling this responsibility with such generous actions, and for his understanding, courtesy and patience. We are indebted to both himself and the Biofarma family. And of course, all those friends and people who gave us support…

While the documents were being prepared for publication they were inspected by different teams, a number of times. Great effort was made to ensure that documents would reach the reader in the most correct form possible. Despite all this, the project directors and editors do not claim that this work is error-free. However, we hope that any forthcoming criticisms will be justified and made by fair-minded people; with the help of these we will try to correct any problems at a later date.

Wishing that our hopes will be realized in the

taranıp taranmamasına, örnekleme sonucunda karar verilmiştir ki, elden geçmeyen fonlarda az da olsa belge bulunmaktadır. Sadece İstanbul Şer'iyye Sicilleri'nin tamamının taranması durumunda bile elimizdeki belgelerden çok daha fazla vesika tespit edilebilecektir. Kaldı ki, ülkemizde çok sayıda arşiv bulunmaktadır. Ayrıca Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Şer'iyye Sicilleri arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ve bölge müdürlüklerinin arşivleri ile diğer arşivler imkân açısından, Osmanlı arşivleriyle kıyaslanabilecek durumda değildir. Ama bu çalışmada, ilgililerin sağlıklı değerlendirme yapmalarına katkıda bulunmak amacıyla mümkün olduğunca farklı dönemlere, konulara, coğrafyalara ve arşivlere ait belge örneklerine yer verilmesine özen gösterilmiştir.

Günümüzde emsallerine örnek oluşturacak şekilde böyle bir çalışmanın külfetini üstlenmek, kültür hayatımız açısından zarurî, kalıcı ve hayatî öneme sahiptir. Hem böyle bir sorumluluğu yerine getirmekte cömert davrandıkları, hem de ilgi, anlayış, nezaket ve hoşgörülerinden dolayı Biofarma İlaç Sanayii A.Ş. Genel Müdürü İsmail Öncel her zaman şükran duygularıyla hatırlanacaktır. Kendilerine ve Biofarma ailesine müteşekkiriz. Tabi bize destek olan tüm dost ve ilgililere de...

Belgeler yayına hazırlanırken farklı ekiplerce defalarca kontrol edildi. Okuyucuya en güzel şekilde sunulması için büyük gayret gösterildi. Buna rağmen proje yöneticileri/editörler bu çalışmanın hatalardan âzâde olduğu iddiasında değildir. Ancak ehl-i insafın, sonraki baskılarda bunların düzeltilmesi için yardımlarını esirgemeyeceği ümidindedir.

Ümitlerinizin en güzel şekilde neticelenmesi temennisiyle...

DR. COŞKUN YILMAZ / DR. NECDET YILMAZ

KISALTMALAR
ABBREVIATIONS

B	: Receb
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, A.RSK.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi
BOA, HAT	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn
BOA, İE	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Tasnifi
BOA, KK	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi
BOA, MAD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler
BOA, MD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri
BOA, D.KRZ.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defterî Küçük Rûznâmçe Kalemi
Ca	: Cemâziyülevvel
C	: Cemâziyülahir
D	: Defter
E	: Evrak
H	: Hicrî
İBA Ktp.	: İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi
L	: Şevval
MC	: Muallim Cevdet
M	: Muharrem
N	: Ramazan
nr	: Numara
Ra	: Rebiülevvel
R	: Rebiülahir
S	: Safer
s	: Sayfa
Ş	: Şaban
Ş.A.	: Şeri'iyye Sicili
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vr.	: varak
Za	: Zilkade
Z	: Zilhicce

TRANSKRİPSİYON KURALLARI ve İMLÂ KILAVUZU
TRANSCRIPTION RULES AND SPELLING GUIDE

Although everyone accepts that the Ottoman alphabet can be transliterated into Latin letters, there have as yet been no spelling methods introduced to set a standard. Until now, publications have not been in agreement with one another, with transcription methods used according to the initiative of the publisher. There is no doubt that each publisher has remained consistent within their own publications. But it is abundantly clear that there is no set of rules that is shared by publishers for this type of transcription. The documents that are examined in this book have followed a method that is consistent throughout, after having taken into account other publications to date. According to this:

1. The long a, i and u that follow the letters "kaf" and "gayn" in Arabic and Persian are shown as "ā, ī, ū" ([for example, kānûn, nakīb, merkūm).

2. Words that are not Turkish have the "ayn" mark shown as (‘), and the "hemze" as (’). If there is an "ayn" at the beginning of the word the (‘) mark has not been used (for example, ma‘mûr, me’mûr, asker….)

3. Words that were not completely recorded by the clerks, or which are partially missing due to the deterioration of the document or some abbreviations have all been completed within squared brackets ([ ]). (For example Yukaru Cânib [ile] mu‘âmeleleri olup...; [E]dirne Dârü'ş-şifâsı'nda... ; ... esvâkda gezüp halkla ihtilâ[t] eyledükleri..., [Yev]mü'l-isneyn, M[utâbık], M[evcûd], K[Bölük]). Those places where it is impossible to complete the words or sentences, due to the document having rotted, been torn off, cut or left incomplete, have had a short explanation inserted into squared brackets. ([çürük - rotten], [kesik- cut], [hokum noksandır - decision missing].

4. Dates that have been abbreviated have been completed in squared brackets (for example, Fî 22 R sene [10]19; Fî 17 N sene [10]32). In particular, in some rulings of the Court Records when the dates were not written the date from the previous decision is shown in squared brackets (for example, [Yevmü'l-ahad 2 Safer sene 897]; [Gurre-i Zilhicce sene 895.].

5. Some place names that have diplomatic characteristics have been shown in squared brackets (for example [Mühür], [Kuyruklu imza], [Tuğra-I. Mahmud], Belgenin [arka yüzü] veya [ön yüzü]...).

6. Place names that appear frequently have been written as they are written today (Mağnisa=Manisa, Burusa=Bursa).

Osmanlı harflerinin Latin harflerine dönüştürülmesinde herkes tarafından kabul gören, belirli bir standart getiren ortak imlâ usulleri henüz oluşmamıştır. Şimdiye kadar yapılan yayınlarda, birbiriyle uyuşmayan, yayını yapanların inisiyatifine göre şekillenen transkripsiyon usulleri uygulanmıştır. Şüphesiz bu yayınların her birinde kendi içinde bir tutarlılık söz konusudur. Fakat bu tür transkripsiyon yayınlarında ortak kurallar bütününün olmadığı da âşikârdır. Bu kitapta derlenmiş olan belgelerin neşrinde, şimdiye kadar yapılan yayınlar da göz önünde bulundurularak, kendi içerisinde tutarlılığı olan bir yöntem belirlenmiştir. Metnin bugünkü alfabeye aktarılmasında, belgelerin daha rahat anlaşılabilmesi için basit transkripsiyon usulü benimsenmiştir. Buna göre;

1. Arapça ve Farsça kelimelerde "kaf" ve "gayn" harflerinden sonraki uzun sesler "ā, ī, ū" şeklinde gösterilmiştir (kānûn, nakīb, merkūm... gibi).

2. Türkçe olmayan kelimelerdeki "ayn" harfi (‘), hemze ise (’) şeklinde gösterilmiştir. "Ayn" harfi kelimenin başında olduğunda (‘) işareti kullanılmamıştır (ma‘mûr, me’mûr, asker... gibi).

3. Kâtibin yanlışlıkla eksik bıraktığı kelimeler, belgenin çürümesinden kaynaklanan kopukluk gibi çeşitli eksiklikler ile bazı kısaltmalar köşeli parantez ile ([ ]) tamamlanmıştır (Meselâ: ....Yukaru Cânib [ile] mu‘âmeleleri olup...; [E]dirne Dârü'ş-şifâsı'nda...; ... esvâkda gezüp halkla ihtilâ[t] eyledükleri..., [Yev]mü'l-isneyn, M[utâbık], M[evcûd], K [Bölük]...). Çürüme, kopma, kesilme veya eksik bırakılma nedeniyle tamamlanması mümkün olmayan yerlere köşeli parantez ile kısa açıklama konulmuştur ([çürük], [kesik], [hüküm noksandır]).

4- Kısaltılmış tarihler köşeli parantez ile tamamlanmıştır (Fî 22 R sene [10]19; Fî 17 N sene [10]32 ... gibi). Özellikle bazı Şer‘iyye Sicilleri hükümlerinde aslında yazılmamış olan tarihler bir önceki hükmün tarihi esas alınarak köşeli parantez ile gösterilmiştir ([Yevmü'l-ahad 2 Safer sene 897]; [Gurre-i Zilhicce sene 895]... gibi).

5- Metnin diplomatik özelliği olan bazı yerleri köşeli parantez ile gösterilmiştir ([Mühür], [Kuyruklu imza], [Tuğra-I. Mahmud], Belgenin [arka yüzü] veya [ön yüzü]... gibi).

6. Belgelerde çokça geçen yer adları bugünkü

7. Words about which there were doubts have a question mark (?) placed after them. Words that could not be read are indicated as follows: (………).

8. Sentences that end with falana hüküm or hüküm ki are finished with a semi colon (:) and the text that follows starts with a new paragraph (İstanbul kadısına hüküm ki: Mahrûsa-i İstanbul'da…).

9. Quotations from a person or from another text (legal rulings, letters, requests, or memorandum) that are contained within the text are preceded by a semi colon (:) and then quotation marks ("……"); they start with a capital and are written in italic font.

10. The phrase "….buyurdum ki…."(ordered) is followed by a comma (,) with the paragraph continuing afterwards.

11. Prayers are written in italic font, sentences that end with –hü (_) are written with a ^ (-hû).

12. Suffixes like -li, -lü, -lu, -ce, -ci, -cilik, -ler, -lik, -gil, -si following proper names and government posts are not separated by an apostrophe (İstanbullu).

13. In proper nouns and the names of institutions that consist of a compound noun or a noun phrase the noun is capitalized while the other words are not capitalized; qualifying suffixes are also not capitalized (Hazret-i Peygamber, Divân-ı hümâyûn, fermân-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn, dârü'l-hadîs, Âsitâne-i sa'âdet, memâlik-i mahrûsa, Tophâne-i âmire, Dergâh-ı âlî, Helvahâne-i âmire, Saray-ı Cedîd, Bahr-i sefîd).

14. For place names that consist of a noun phrase the word that defines the type of place is written without a capital. (Sakarya nehri, Bahr-i siyah, Tuzla derbendi, livâ-i Kastamonu, Kocaili sancağı, Kızık köyü, nehr-i Tuna)

15. In Persian noun phrases a hyphen (-) has been placed after the noun phrase that is followed by an (ı) or an (i) according to the assimilation rules (sebeb-i tahrîr, nân-ı azîz). If the noun phrase ends in a long vowel sound then after the hyphen the letter (y) has been is placed before the assimilating vowel (ordu-yı hümâyûn, a'dâ-yı dîn).

16. Two synonyms that are connected by the word ve (and) have been written, according to the rules for assimilation, with either an (u) or an (ü) (zulm ü te'addî, ceng ü cidâl, fakr u zarûret); if the first word ends with a vowel then this is written as (vü) (ezâ vü cefâ, eşkıyâ vü eşirrâ, âyende vü ravende).

17. Words like baş and hâne have been written as one with the preceding word and not separated by a hyphen (-) (for example, ekmekçibaşı, hekîmbaşı, kehhâlbaşı, kahvehâne, kalayhâne).

18. Persian words that have a suffix added to them have been written as one (hamîrger, afyonkeş, ihmâlkâr), while those which consist of a compound phrase are separated by a hyphen (-) (bed-ma'âş).

kullanılan şekliyle yazılmıştır (Mağnisa=Manisa, Burusa=Bursa gibi).

7. Okunuşu şüpheli olan kelimelerden sonra (?) işareti konulmuştur. Okunamayan kelimeler (..........) işaretiyle gösterilmiştir.

8. Falana hüküm veya hüküm ki, diye biten başlangıç cümleleri iki nokta üst üste (:) ile bitirilmiş ve ardından gelen metin yeni bir paragrafta başlatılmıştır (İstanbul kadısına hüküm ki: Mahrûsa-i İstanbul'da…).

9. Metin içinde birisinin ağzından yapılan nakiller veya bir başka metinden (hüküm, mektup, arz, tezkire vb.) aktarılan ifadeler, iki nokta üst üste (:) konulduktan sonra tırnak ("……") içine alınarak büyük harfle başlatılmış ve italik olarak yazılmıştır.

10. Hükümlerin içindeki "…buyurdum ki…" ifadesinden sonra virgül (,) konulmuş ve cümle aynı paragrafta devam ettirilmiştir.

11. Dua cümleleri italik yazılmış, –hü ile biten dua cümlelelerinde şapka (-hû) kullanılmamıştır.

12. Özel isimlerden veya memuriyet isimlerinden sonra gelen -li, -lü, -lu, -ce, -ci, -cilik, -ler, -lik, -gil, -si gibi ekler kesme işaretiyle ayırılmamıştır.

13. Terkip ve tamlamalarda özel isimler ve kurum isimleri büyük, diğerleri küçük; niteleme ekleri ise yine küçük yazılmıştır (Hazret-i Peygamber, Divân-ı hümâyûn, fermân-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn, dârü'l-hadîs, Âsitâne-i sa'âdet, memâlik-i mahrûsa, Tophâne-i âmire, Dergâh-ı âlî, Helvahâne-i âmire, Saray-ı Cedîd, Bahr-i sefîd).

14. Yer belirten tamlamalarda yerin türünü belirten kelime küçük yazılmıştır (Sakarya nehri, Bahr-i siyah, Tuzla derbendi, livâ-i Kastamonu, Kocaili sancağı, Kızık köyü, nehr-i Tuna).

15. Farsça tamlamalarda, tamlanandan sonra tire (-) konulmuş ve ardından ses uyumuna göre, (ı) veya (i) ilave edilmiştir (sebeb-i tahrîr, nân-ı azîz). Tamlananın sonu uzun sesliyle biterse tireden sonra araya bir (y) harfi konulmuştur (ordu-yı hümâyûn, a'dâ-yı dîn).

16. İki eş anlamlı kelimeyi birbirine bağlayan (ve) transkripsiyonda, ses uyumuna göre (u) veya (ü) şeklinde (zulm ü te'addî, ceng ü cidâl, fakr u zarûret); birinci kelime sesli biterse (vü) şeklinde yazılmıştır (ezâ vü cefâ, eşkıyâ vü eşirrâ, âyende vü revende).

17. "baş", "hâne" gibi kelimeler birleşik yazılmış, araya tire (-) konulmamıştır (ekmekçibaşı, hekîmbaşı, kehhâlbaşı, kahvehâne, kalayhâne gibi).

18. Sonuna ek alan Farsça kelimeler birleşik ya-

19. Expressions which use the Persian prepositions (bâ), (be), (ber) and (der) are separated from the preposition by a hyphen (-) and written as one with the following word (be-mak_m-ı Konstantıniye, bâ-fermân-ı âlî, ber-vech-i muharrer, der-akab, der-devlet). Those that are commonly used have not been used with a hyphen (-) (Dersa'âdet, Der'aliyye, peyderpey, derkâr).

20. The negative particles in Arabic and Persian (bî, bilâ, nâ, lâ, etc) have been separated with a hyphen (-) (bî-sebeb, bilâ-tereddüd, nâ-ehl). However, those that are commonly used have been written as one (nâmahrem).

21. The years of dates written out in Arabic and Turkish have all been written separately (Sene selâse ve ışrîn ve mi'e ve elf; sene bin yüz yirmi üç).

22. Words that follow the names of people that designate occupation, rank, respect or that are a sobriquet are capitalized (Davud Ağa, Abdullah Efendi, Rahime Hâtûn, Sinan Hekîm, Cem Sultân, Ahmed Halîfe, Ali Bakkal). When this type of title comes before the name or designates a current post then the word is not capitalized (bölükbaşı Mehmed, ikinci kâtib Ahmed, halîfe Ali, cerrâh Veli). But if it is used as a definition of that person (as a sobriquet, etc.) then the word is capitalized (Şarâbdâr İlyas Paşa).

23.Personal names that are used as place names are written as one word, with the word that describes the sort of place being written without a capital. (For example, Mimarağa sokağı, Kocamustafapaşa mahallesi, Sinanağa çayırı).

24. Words denoting nation, tribe, language, religion, or dialect, are capitalized (Türk, Ermenî, Rum, İslâm).

25. The first word of institutions and offices are capitalized, while any subsequent words are not capitalized (Süleymâniye câmi'-i şerîfi, Başmuhâsebe kalemi, Sadâret kethüdâlığı).

26. Terms that are part of the Ottoman State organization are not capitalized (hatt-ı hümâyûn, fermân-ı âlî, berât-ı âlişân). If these terms designate the possession by an institution, then the name of the institution is capitalized (Mâliye tezkiresi).

27. Villages, regions and other place names that consist of more than one word are written as one (Tavukbazarı, Balıkbazarı, Acısu mahallesi, Şehreküsdü mahallesi).

28. Numbers are written as individual words (bin dokuz yüz doksan).

29. The suffix "zâde" is written as one with the word (Yorgancızâde, Defterdârzâde).

zılmış (hamîrger, afyonkeş, ihmâlkâr); terkibimsi birleşik kelimeler ise tire (-) ile ayırılmıştır (bed-ma'âş).

19. Farsça'da (bâ), (be), (ber) ve (der) edatlarıyla gelen ifadelerde bu edatlardan sonra tire (-) konulmuş ve ardından gelen kelime birleşik yazılmıştır (be-makām-ı Konstantıniye, bâ-fermân-ı âlî, ber-vech-i muharrer, der-akab, derdevlet). Yaygın olarak kullanılanlarda ise tire (-) konulmamıştır (Dersa'âdet, Der'aliyye, peyderpey, derkâr).

20. Arapça ve Farsça olumsuzluk ekleri (bî, bilâ, nâ, lâ vb.) tire (-) ile ayırılmış (bî-sebeb, bilâ-tereddüd, nâ-ehl). Ancak yaygın olarak kullanılanlar birleşik yazılmıştır (nâmahrem).

21. Arapça ve Türkçe yazıyla yazılan tarihlerde her bir rakam ayrı ayrı yazılmıştır (sene selâse ve ışrîn ve mi'e ve elf; sene bin yüz yirmi üç).

22. Şahıs isimlerinden sonra gelen meslek, rütbe, hürmet veya lakap bildiren kelimeler büyük harfle başlatılmıştır (Davud Ağa, Abdullah Efendi, Rahime Hâtûn, Sinan Hekîm, Cem Sultân, Ahmed Halîfe, Ali Bakkal). Bu tür ünvanlar isimden önce gelir ve şahsın hâlen yürüttüğü bir görevi betimlerse küçük harfle başlatılmıştır (bölükbaşı Mehmed, ikinci kâtib Ahmed, halîfe Ali, cerrâh Veli). Fakat şahsı tanımlamak üzere kullanılmaktaysa (lakap vb.) büyük harfle başlatılmıştır (Şarâbdâr İlyas Paşa).

23. Şahıs isimlerinden oluşan yer adları birleşik ve yerin niteliğini belirten kelime küçük yazılmıştır (Mimarağa sokağı, Kocamustafapaşa mahallesi, Sinanağa çayırı gibi).

24. Millet, aşiret, boy, dil, din ve lehçe, isimleri büyük yazılmıştır (Türk, Ermenî, Rum, İslâm).

25. Kurum ve makam adlarının ilk kelimesi büyük harfle, diğer kelimeler küçük harfle başlatılmıştır (Süleymâniye câmi'-i şerîfi, Başmuhâsebe kalemi, Sadâret kethüdâlığı).

26. Osmanlı devlet teşkilâtına ait terimler küçük harfle başlatılmıştır (hatt-ı hümâyûn, fermân-ı âlî, berât-ı âlişân). Bu terimler bir kuruma aidiyeti bildirirse kurum adı büyük harfle başlatılmıştır (Mâliye tezkiresi).

27. Birden çok isimden oluşan köy, mahalle vb. yer adları birleşik yazılmıştır (Tavukbazarı, Balıkbazarı, Acısu mahallesi, Şehreküsdü mahallesi).

28. Sayı grupları ayrı yazılmıştır (bin dokuz yüz doksan).

29. "zâde" ekleri birleşik yazılmıştır (Yorgancızâde, Defterdârzâde).